

AZ 1870. ÉVI

NÉMET-FRANCZIA HÁBORÚ

TÖRTÉNETE

ÍRTA

BREIT JÓZSEF

M. KIR. HONVÉD-SZÁZADOS

BUDAPEST, 1896

GRILL KÁROLY CSÁSZ. ÉS KIR. UDVARI KÖNYVKERESKEDÉS

KIADÁSA.

Használt segédeszközök:

1. *A német nagy vezérkar műve az 1870—71. évi hadjáratról.*
2. Graf Helmuth von *Moltke*, Gesammelte Schriften und Denkwürdigkeiten, III. Band.
Bazaine, Episodes de la guerre de 1870 et le blocus de Metz.
4. Kraft Prinz zu *Hohenlohe-Ingelfingen*, Strategische Briefe.
5. *Boguslawski*, Die Entwicklung der Taktik seit dem Kriege von 1870—71.
6. *Frossard*, Rapport sur les opérations du deuxième corps de l'armée du Rhin dans la campagne de 1870
7. *Draconi*, Strategische Betrachtungen über den deutsch-französischen Krieg 1870—71.
8. A. v. *Schell*, Die Operationen der I. Armee.
9. Frh. v. d. *Goltz*, „ „ „ II. „
10. *Hahnke*, „ „ „ III. „
11. *Rüstow*, Der Krieg um die Rheingrenze 1870.
12. *Schlachten-Atlas* des neunzehnten Jahrhunderts.
13. A cs. és kir. hadi iskolán használt segédeszközök s ezek közül főképp:
 14. *Horsetzky*, Der Feldzug in Frankreich 1870 bis zur Schlacht bei Sedan.
 15. Amédée Le *Faure*, Histoire de la guerre franco-allemande 1870—71.
 16. *Bazaine*, L'armée du Rhin depuis le 12 août jusqu'au 29 octobre 1870.
 17. T. *Bonie*, Campagne de 1870, La cavalerie française.
 18. A. *Niemann*, Der französische Feldzug 1870—71.
 19. Ernst *Beck*, Die Einmarschkämpfe des deutschen Heeres im Aug. 1870.
 20. Colmar Frhr. v. d. *Goltz*, Das Volk in Waffen.
 21. Fritz *Honig*, Zwei Brigaden
 22. Fritz *Honig*, 24 Stunden Moltke'scher Strategie
 23. C. v. *H.* Die Gefechtstechnik in den Schlachten bei Metz im August 1870.
 24. *Woide*, Die Ursachen der Siege und Niederlagen im Kriege 1870.
 25. *Kriegsgeschichtliche Einzelschriften*. Herausgegeben vom Grossen Generalstabe. Heft 9 und 11.
 26. *Kunz*, Die Schlacht von Wörth.
 27. *Keim*, Die Schlacht von Wörth.
 28. *Boguslawski*, Neue Studien über die Schlacht bei Wörth.
 29. *Betrachtungen* über den Krieg in Frankreich 1870 bis zur Entwaffnung der französischen Armee bei Sedan.
 30. *La guerre autour de Metz*.
 31. Deutschlands Feldzug gegen Frankreich 1870—1871 von General Boulanger.
 32. Relation de la Bataille de Froeschwiller livrée le 6 août 1870. Publication de la Revue Général et de l'état major.

AZ 1870. ÉVI

NÉMET-FRANCZIA HÁBORÚ

TÖRTÉNETE

ÍRTA

BREIT JÓZSEF

M. KIR. HONVÉD-SZÁZADOS

I. RÉSZ

BEVEZETŐ HADMŰVELETEK

A HÁBORÚ KITÖRÉSÉTŐL BEZÁRÓLAG AUGUSZTUS 6-IG

BUDAPEST, 1896

GRILL KÁROLY CSÁSZ. ÉS KIR. UDVARI KÖNYVKERESKEDÉS

KIADÁSA.

Nyomatott Márkus Samunál, Budapest Gyapjú-utca 6.

ELŐSZÓ.

A legújabb kor háborúi közül reánk katonákra nézve, egyiknek tanulmányozása sem oly hasznothajtó, egyik sem képes figyelmünket annyira lekötni, mint az 1870—71. évi hadjárat: egyrészt miután legújabb szabályzataink — kivált a hadászat és harcászat körébe vágók — majdnem kivétel nélkül az ezen hadjáratban szerzett tapasztalatokon alapulnak, másrészt pedig mivel ezen hadjárat a benne részt vett seregek nagyságánál fogva leginkább nyújt, legalább megközelítőleg fogaimat és képet egy jövő nagy mérkőzés előrelátható lefolyásáról.

A hadtörténelemből merített adatok soha sem szolgálhatnak a jelenkor, még kevésbé pedig a jövő hadászat és harcászat sablonjául s ezért katonai cselekmények leírása csak úgy bír valódi érdekel s értékkel, ha a szerző nem szorítkozik csupán a tények száraz, chronologikus elősorolására, hanem a történetek hasznosítása céljából, azokat kritikai bonczkés alá véve, oknyomozólag taglalja, hogy az olvasó azokból a jót s rosszat egyaránt könnyen levonhassa.

Ez okból katonai ténykedések méltatása alkalmával czélszerű, mert legtanulságosabb mérték gyanánt az időnkint érvényben álló, mint leghelyesebbeknek vélt és elismert szabályzatokat és katonai berendezéseket alapul venni.

Mivel pedig a kritika ilyenmű szigorú mérték alkalmazása mellett nemcsak ítélni, illetve elítélni kíván, hanem inkább *a tények céltudatos elemzésévé* válik, kell hogy sokat veszítsen éléből már csak azért is, mivel az ilyen bírálat nem annyira a *múltat* illeti, mint inkább a *jövőnek* szól.

Távol legyen tőlünk ennél fogva a történetek közül mindazt, a mi jelenlegi fogalmainkkal össze nem egyeztethető, egyenesen hibáztatni; ellenkezőleg valahányszor ajkunk bírálatra nyílik, jusson eszünkbe a francia közmondás: „La critique est aisée, mais l'art est difficile.“

Ezen utóbbi elvet szem előtt tartva, fogtam hozzá tanulmányom megírásához s vajha a t. olvasó ezen munkámmal szemben is ugyanezen elvet vallaná a magáénak.

Budapest, 1896. évi márczius havában.

A szerző.

ELSŐ FEJEZET.

Kölcsönös helyzet és események július hó végéig.

I.

BEVEZETÉS.

A háború oka és előzményei; politikai helyzet.

Az 1866-iki győzelem, mely Poroszországnak a többi szövetséges német államok fölött mai napig tartó hegemoniáját megalapította, nagyban növelte az egységessé vált Németország hatalmi állását, mi a francia nemzetben előbb az irígység, majd a féltékenység érzetét ébreszté fel.

Ennek folytán a két állam közötti viszony szemlátomást feszültebbé lön s már 1867-ben a két kormány között a luxemburgi kérdés ügyében oly nagyok lettek a differenciák, hogy azoknak diplomatikai utón való elsimítása csak ügygyel-bajjal s csupán azért sikerült, mert egyrészt Napóleon azon meggyőződésben élt, hogy a francia haderő az egyesült német sereggel még nem mérkőzhetnék, másrészt pedig *Bismarck* gróf nyíltan bevallá, hogy ő a Német- és Franciaország közti háborút — bárminő lenne annak eredménye, bárki maradna is a győztes — Európára nézve nagy szerencsétlenségnek tartaná.

S elvégre is Németországnak a remény, hátha sikerül az elhalasztott háborút egészen kikerülni, fölért a Luxemburgról való lemondással; bár igen sokan azon hiszemben voltak, hogy Franciaország részéről a németek ezen engedékenysége félelemnek fog tartatni, a mi alkalmas arra, hogy az előbbit annál is inkább harcra izgassa.

És valóban, a háború kérdése fel lévén vetve, ez idő óta mindkét fél erélyesen — bár, mint a következmények megmutatták, nem egyenlő eredménnyel — készült a nagy mérkőzésre.

Az 1867-től 1870-ig terjedő idő méltán nevezhető a mostanihoz hasonlóan fegyveres békének, bár az a jelenleginél türethetőbb terheket rótt az érdekelt államok népeinek vállára.

A háború kitörésére a tulajdonképeni okot *Lipót* hohenzollern-eigmaringeni herczegnek kandidálása a spanyol trónra szol-

gáltatta, mely tényt **Cochery** képviselő július 5-én a francia képviselőházbaa a kormányhoz intézett interpellációja tárgyává tette.

Ollivier miniszterelnök igyekezett ugyan a kedélyeket megnyugtani és **Grammont** herceg, külügyminiszter ki is jelentette, hogy Franciaország nem avatkozik Spanyol hon belügyeibe, s így semmi köze ahhoz, ki lesz a spanyolok királya. „Azonban — mondá folytatólag **Grammont** — a francia kormány nem tűrheti, hogy bármely idegen hatalom, uralkodó családjának egyik hercegét, (a ki mellesleg említve nemcsak hogy katolikus volt, hanem III. Napóleonnal még rokon viszonyban is állott) V. Károly trónjára ültesse és ez által az európai egyensúlyt megzavarja“¹⁾. ,

Ez idegen hatalom Poroszország volt.

E szerint a francia kormány ez utóbbit akarta a spanyolok választásáért felelőssé tenni, úgy ez, mint azon állítás, hogy egy porosz hercegnek spanyol trónra lépte az európai egyensúlyt megzavarhatná, igen különösnek látszott és keresett ürügy gyanánt kellett, hogy feltűnjék²⁾.

Időközben a porosz kormány kinyilatkoztatta, hogy **Lipót** herceg jelöltségéről hivatalosan mit sem tud és hogy ahhoz semmi köze. Daczára annak **Benedetti** gróf, Franciaország berlini követe, kormánya részéről azon utasítást kapta, keresse fel személyesen Vilmos királyt és követelje tőle, hogy ez **Lipót** hercegnek a spanyol korona elfogadását **tíltsa meg**.

Vilmos király ez időben az emsi fürdőben tartózkodott, minek folytán **Benedetti** július 9-én Emsbe utazván, **Vilmosnál** kihallgatásra jelentkezett, mely alkalommal a király kijelentette, „hogy ő, mint porosz király, Lipót herceg trón jelöltségéről mit sem tud; csupán mint a Hohenzollern-család fejének van a dologról tudomása. Ő a nagykorú Lipót hercegnek nem parancsolhatja, de még kevésbé tilthatja meg a spanyol korona elfogadását.“

Lipót herceg az incidensről hírt vevén, elhatározta, hogy a jelöltségről önként lemond, gondolva, hogy ezáltal a háború ürügye is megszűnik.

A visszalépés hivatalos közlése után, július 12-én, **Ollivier**

¹⁾ „Le respect des droits d'un peuple voisin ne nous oblige pas à souffrir qu'une puissance étrangère, en plaçant un de ses princes sur le trône de Charles-Quint, puisse déranger à notre détriment l'équilibre actuel des forces en Europe, et mettre en péril les intérêts et l'honneur de la France“ mondá Grammont.

²⁾ Ezt különben a francziák sem tagadják; így többek között egy hírneves francia író következőleg nyilatkozik: „Depuis 1856, il faut bien le dire, la guerre était inévitable: tous les rapports, tous les documents publiés depuis cette époque prouvent que ce n'était là qu'une question de temps la question Hohenzollern n'était vraiment qu'un prétexte.“

miniszterelnök ki is jelentette a kamarában, hogy a fen forgó vizsály kiegyenlítettnek tekinthető.

Ekkor azonban feláll *Duvernois* képviselő s azon kérdést intézi a miniszterelnökhöz: „Van-e Franciaországnak biztosítéka az iránt, hogy jövőben a spanyol trónjelöltség alkalmával Poroszország nem fog hasonló kompiikációkat előidézni?“ A vita erre hevesebb Ion s eredménye lett, hogy a kormány *Benedetti* grófot megbizta, követelje *Vilmos király* azon kijelentését, hogy „ő egyszer és mindenkorra kötelezi magát, beleegyezését ezután is mindig megtagadni, ha netán a Holienzollern-ek vissza akarnának térni a jelöltségre³.“

Majd pedig *Werther* báró párisi porosz követ, *Ollivier* és *Grammont* herczeg, értekezletre egybegyűlvén, ez utóbbi azon nézetének adott kifejezést, hogy jó volna, ha *Vilmos király Napóleon* császárhoz bocsánatkérő levelet intézne s abban kinyilatkoztatná, hogy *Lipót* herczeg jelöltségének helybenhagyásával sem *Napóleon* császárt, sem Franciaországot nem akarta megsérteni és hogy jövőben hasonló eljárástól tartózkodni fog.

Werther báró ezt azonnal közölte *Bismarckkal*, ki azt válaszolta neki, hogy nagyot hall s az e fajta beszédet nem érti. Ha a francia kormáig megmarad ezen közleménye mellett, juttassa azt berlini követje által a porosz kabinethez.

Ily feltételek elfogadása természetesen Németországra nézve egyenlő lett volna a megaláztatással, azok megtagadása pedig a hadüzenet átnyújtását eredményező, melynek híret a táviró július 15-én este⁴) a német nyugodtságot jellemző e lakonikus szavakkal vitte szét egész Németországba:

„Tervszerű mozgósítás; július 16-ika első mozgósítási nap.⁴

³) »Nous avons reçu dès mainte'ant, de l'ambassadeur d'Espagne la rénonciation du prince Antoine, au nom de son fils Léopold, à sa candidature au trône d'Espagne. Pour que cette rénonciation du prince Antoine produise tout son effet, il paraît nécessaire que le roi de Prusse s'y associe, et nous donne l'assurance qu'il n'autorisera pas de nouveau cette candidature hangzott a megbízó levél.

⁴) A francia mozgósító parancs már 14-én este adatott ki.

II.

A németek hadműveleti előmunkálatai.

Hadműveleti terv.

A háború váratlan kitörése Németországot kissé meglepte ugyan, de nem találta készületlenül.

Az 1866. és részben az 1859. évi hadjáratokon okulva s azok tapasztalatait felhasználva, a német intéző körök főfigyelmüket a lehetőleg *gyors mozgósítás* és rendezett *tömör hadászati felvonulás* létesítésére fordították. S ez igyekezetüket fényes siker koronázta, mert míg a német sereg mozgósítása 1866-ban 7 hetet vett igénybe, a német vezérkar főnöke *Moltke*, híressé vált emlékiratában, mely az 1868—69-iki tél folyamán készült el, most e célra csupán 8 napot szán; a 9-ik mozgósítási napon — az emlékirat szerint — már a sereg szállítása kezdődne, melyet 10 nap alatt bevégezni óhajt, úgy hogy a mozgósítás 19-ik napján 300.000 főre menő sereg állana hadműveletre készen a francia határ mentén.

Hogy az emlékirat ezen számítása — természetesen a francia és a saját viszonyok beható tanulmányozása alapján — mennyire pontos alapokra volt fektetve, mutatja azon körülmény, hogy augusztus 4-én (20-ik mozgósítási nap) a hadművelet Weissenburg bevételeivel kezdődtek, augusztus 6-án pedig, vagyis a mozgósítás elrendelése utáni 22-ik napon, már a spichereni és a nagy horderejű wörthi csata vívatott.

A *gyors mozgósítást* főleg a területi hadkiegészítés, a már békében megállapított hadrend, nemkülönbén a felszerelési cikkek decentralizálása, illetve elhelyezése a csapattestek körletében, segítette elő.

Gyors hadászati felvonulás elérése szempontjából pedig a vasutak szállítóképessége az egy vágányúaknál 12, a kettős vágányúaknál 18 vonatra emeltetett, mi által egy teljes hadtestnek elszállítása átlag 5½, illetve 3½ nap alatt lehetővé vált.⁵⁾

A szállítás a vonatok sűrű közlekedése daczára, a mi főleg a rendelkezésre álló nagyszámú vagonmennyiség által vált lehetővé, miáltal üres ellenvonatok indításának szüksége egyáltalában nem

⁵⁾ Összehasonlítás kedvéért nem érdektelen felemlíteni, hogy 1877—78-ban az orosz vasutakon naponta átlag csak 8 vonat közlekedett.

Azóta minden állam a vasutak szállítóképességének emelésére kiváló súlyt fektetett s jelenleg átlag egyvágányú vonalakon 15—18, két vágányúakon 30—50 vonat közlekedhetik 24 óra alatt minden irányban.

Ennélfogva például egy 3 gyalog- s egy lovas hadosztályból álló orosz hadtest, mely létszám tekintetében az európai államok hadtestjei közül jelenleg a legerősebb — körülbelül 66.000 ember, 20.000 ló, 140 löveg és 3500 járómű, mely erő tovaszállítására mintegy 160 katonavonat igényeltetik, — a szállítás távolságát nem számítva, egyvágányú vonalon 11 nap alatt, kettősvágányún pedig 4 nap alatt szállítható el a felvonulás körletébe.

forgott fenn, — tervszerűen és példás rendben ment végbe s ez első sorban a vezérkar érdeme. Erre vonatkozólag jellemző *Moltke* következő kijelentése:

„Als nun der Kriegsfall wirklich eintrat, bedurfte es nur der königlichen Unterschrift, um die ganze gewaltige Bewegung ihren ungestörten Verlauf nehmen zu lassen. *Es blieb in den getroffenen Massnahmen nichts zu ändern, sondern nur Vorbedachtes und Vorbereitetes auszuführen.*“ (a midőn a háború valóban beköszöntött, csupán a királyi aláírásra volt szükség, hogy az egész hatalmas mozgatózás zavartalanul kezdetét vehesse. Az intézkedéseken semmi változtatni való, hanem csak az előre megfontolt és tervszerűleg előkészített dolgok keresztülvitele vált szükségessé).

E szavakra a német vezérkar valóban büszke lehet, mert azok a lelkiismeretes és pontos előmunkálatok legfőbb elismerését és dicséretét foglalják magukban.

A hadászati felvonulás színhelye.

Azon szempontból kiindulva, hogy a hadműveleteket a hadászati felvonulás után azonnal megkezdeni lehessen, ez utóbbi színhelyéül csakis oly terület jöhetett számításba, mely a német-francia határ mentén terült el.

Belgium, Luxemburg és Schweiz semlegességének feltétele alatt 1870-ben a kérdésben forgó közös határ hossza mintegy 40 mérföldet tett ki, melynek körülbelül fele — Peritől Lauterburgig — majdnem egészen nyíltnak mondható, míg többi része — Lauterburgtól Baselig — a Rajna folyó mentén haladt.

Ily nagy kiterjedésű, majdnem egész hosszában egyformán veszélyeztetett határ közvetlen megvédésére gondolni sem lehetett, hacsak nem a 7 éves háborúban szokásos cordonszerű felállítással. Az ily rendszabály azonban, mely mindent egyformán akar biztosítani, de valódi erőt sehol sem képes kifejteni,⁶⁾ homlokegyenest ellenkezett *Moltke* fenkölt szellemével és nézeteivel, a ki, mint később látni fogjuk, nem annyira a határ megvédését, mint inkább megfigyelését és elzárását tartotta szükségesnek.

Moltke hadműveleti cél tárgya: az ellenség zöme; ezt akarja felkeresni és ott, a hol feltalálható, megtámadni.

Ennek megfelelően az *egész* sereget tömören, szűk téren kellett felvonultatnia, hogy a felvonulás körletéből gyorsan egységes támadásba lehessen átmenni.

Miként I. Napoleon hadműveleti terveinél majdnem kivétel nélkül, úgy 1866-ban és 1870-ben is a *támadás* volt a németek hadműveleteinek célhoz vezető alapgondolata s főleg az utóbbi hábo-

⁶⁾ Lásd 1866-ban az előretolt osztrák hadtesteket.

rúban sikerült nekik ritka szerencsével az activ szerepet a háború befejezéséig meg is tartani, bár politikailag, mint láttuk, a francziák voltak a támadók.

Támadni az szokott, vagy jobban mondva, csak annak kellene, a ki erősebbnek és biztosabbnak érzi magát. Ennélfogva *Moltke* azon törekvése, hogy már a hadműveletek bevezetése alkalmával a francziához legalább is egyenlő számú sereg fölött rendelkezék s hogy az alkalmasnak talált helyen döntő túlerővel léphessen fel, a tervbe vett támadó hadműveletek természetes következménye gyanánt tekintendő.

Ezen túlerő létesíthetése céljából az első kérdést és legfontosabb elhatározás tárgyát az képezte, vajjon a felvonuló sereg a perl-lauterburgi, vagy a lauterburg-baseli határrész mögé állítsák-e fel; másrészt pedig, hogy mily közel a határhoz szabad egyáltalában a felvonulásnak megtörténnie?

Ezen kérdésekkel a már említett emlékirat behatóan foglalkozik, mely szerint a létezett vasútvonalak száma és irányánál, nemkülönben a német birodalom alakjánál fogva, a német sereg Lauterbiirtól északra, tehát a bajor Pfalzban volt legkönnyebben és leggyorsabban összpontosítható.

A seregnek a bajor Pfalzban eszközlendő felvonulása mellett szólt továbbá azon körülmény is, hogy a hadműveletek előrelátható iránya a Rajnát szintén Lauterburgtól északra, Mainz tájékán éri el, mely irányban Franciaország felé a legtöbb és legjobb közlekedési vonal vezet.

Nem kevésbé fontos volt a másik, t. i. azon kérdés eldöntése, hogy mily közel a határhoz szabad a sereg felvonulásának megtörténnie, nehogy az alakulása közben a francziák által érezhetően zavartathassék.

Ezt az emlékirat a kölcsönös erőviszonyok és a mozgósítás előrelátható tartama alapján határozza meg.

Moltke eleinte csupán 10 kivonuló német hadtestet vett számítása alapjául; a birodalom keleti részén alakuló hadtestek közül az I., II. és VI-ik, egyelőre a tengermelléki tartományok biztosítására voltak szánva; ezen hadtestek különben is — főleg politikai okokból (Austria közömbössége nem lévén bizonyos) — csak később voltak a működő sereg körletébe vonandók.

A délnémet tartományok által kiállítandó seregrészekre sem lehetett még egyelőre *biztosan* számítani, miután közöttük és Poroszország között a bizalom és egyetértés még nem érte volt el azon fokot, mely ez utóbbit vérmes reményekre jogosíthatta volna.

Ez okból *Moltke* további fejtegetéseinél csakis Poroszország haderejével foglalkozik, miben legszebb példáját látjuk azon axióma alkalmazásának, hogy bármely terv kivitele csak akkor nyújthat biztos reményt a sikerre, ha annak megállapításánál az ellenségénél

a valószínűség határáig terjedő kedvező viszonyokat tételezünk fel,, míg ellenben saját magunknál csak oly tényezőkkel számolunk, melyeknek bekövetkezésére minden körülmények között *biztosan* számíthatunk.

„A francziák kezdetben — hja *Moltke* — csupán 250.000, a tartalékosok bevonulása után azonban már 343.000 főnyi sereget állíthatnak ki; ezzel szemben az első sorban kiállítandó 10 német hadtest létszáma 330.000 főre tehető. Ha pedig a délnémet tartományok hozzájárulnak, vagy ha legközelebb az egyelőre visszatartott három hadtest (I., II. és VI.) védőleges, illetve várakozási szerepéből szintén felszabadul, az erőviszonyok szemlélatomást a mi előnyünkre csapnak át.

„Már ezen körülményből is szembetűnő, mennyire fontos reánk nézve a hadműveletek gyors megkezdése, hogy túlerőnket már kezdetben kiaknázhassuk, mely fölött, csupán az északnémet hadtesteket véve számításba, rendelkezünk.“

Már pedig a felvonulásból csakis úgy mehetett át a sereg gyorsan a tulajdonképeni hadműveletekhez, ha az előbbi mennél közelebb a határhoz hajtatott végre.⁷⁾

„A már elkészült terv szerint — folytatja az emlékirat — a mozgósítás 13-ik napján két teljes hadtest, a 18-ik mozgósítási napon pedig már 300.000 főnyi seregünk állhat a Rajna és Mosel között hadműveletekre készen.

„S nincs okunk feltételezni, hogy a francia sereg felvonulása hadműveletekre teljesen kész állapotban, a mienknél gyorsabban lenne eszközölhető.

„Ha pedig a teljes mozgósítást nem várva be,⁸⁾ a mintegy 150.000 főnyi békelétszámú francia sereg, pl. az 5-ik mozgósítási napon Metz környékén összpontosul, s a 8-ik napon a határt Saarlouisnál átlépi, azon esetre seregünknek kivaggonírozása a Rajnán még mindig módunkban áll, a hova az ellenfél a határtól csak 6 menetnap után, vagyis a 14-ik mozgósítási napon érhetne és ott már számra nézve erősebb seregünkre találna s e szerint további előnyomulása biztosan fennakadna.

„Mi pedig, tekintve, hogy a Raj na-átjáratok kezünkben vannak, a további támadó hadműveleteket pár nap múlva több mint kettős túlerővel kezdetnők meg.“

Ezen szemléletek alapján, nemkülönben a földrajzi s egyéb

⁷⁾ Ezzel kapcsolatban, mint nem érdeknélküli dolgot, e helyen .elem-
litendőnek tartjuk, hogy nem is igen régen, Oroszországgal leendő nábo-
runk esetére, a mi hadseregünk felvonulása a Kárpátokon innen tervezetett
s csak a szükséges pénzen múlt, hogy e célra, illetve ebből kifolyólag
Eperjesnek várrá való kiépítése elmaradt. Utóbbi időben azonban már ná-
lunk is a súlypont előre, a Kárpátokon túl, Gácsországba tétetett át.

⁸⁾ A hogyan az, sajnos, 1859-ben Ausztria részéről történt.

viszonyokat tekintetbe véve, *Moltke* azon megállapodásra jut, hogy *a seregnek, és pedig összességében, látszólag* a határ többi részének védtelen állapotban való hagyása mellett, *a bajor Pfalzban kell felvonulnia.*

Az előrelátható hadműveletekre áttérve, legvalószínűbbnek tartja, hogy a francziák, főleg vasúthálózatukra való tekintetből, első felvonulásukat a Metz-Strassburg által jelölt vonalon fogják végrehajtani. Továbbá — valószínűleg a Franciaországból kiszivárgott s lábrakapott hírek nyomán — azon nézetének ad kifejezés⁹⁾ hogy a francziák, támadásba való gyors átmenet által iparkodnak majd a délnémet kontingenseket az északiaktól elkülöníteni, s ezáltal őket, ha nem is kooperációra, de legalább semleges magatartásra kényszeríteni.⁹⁾

„Még ez esetben is — tolytatja *Moltke* emlékiratában — a bajor Pfalzban keli fölvonulnunk, mert ez által a *belső vonalon* állunk, s a két francia seregrész közül (metzi és strassburgi csoport) vagy az egyik, vagy a másik, sőt ha elég erősek vagyunk, mindkét rész ellen egyidejűleg fordulhatunk “

Nagyon erős bizalomra és önmegtágadásra vall, hogy a délnémet tartományok, látszólag saját országaik biztonságának veszélyeztetésével, ezen tervhez hozzájárultak.

Az emlékirat által kilátásba vett felvonulást a következő vázlat tünteti fel:

⁹⁾ Ép úgy mint 1806-ban történt.

Erőcsoportosítás.¹⁰⁾

1. hadsereg: VII. és VIII. hadtest, mintegy	60.000 fő.
2. hadsereg: III., IV., X. és gárda hadtest, mintegy .	131.000 „
3. hadsereg: V., XI. hadtest és délnémet contingensek	130.000 „
Tartalék: IX. és XII. hadtest, mintegy	63.000 „
[utóbbi a közép- (2-ik) hadsereg erősbitésére szánva, mi által az 200.000 főnyi létszámra emelkedett volna]	
Összesen mintegy	384.000 fő.

Ezenkívül rendelkezésre állott, az I., II. és VI. hadtest, mintegy 100.000 főnyi létszámmal; ezek szállítása azonban amúgy is csak a mozgósítás 21-ik napján vehette kezdetét.

A tengerpart védelmére a 17-ik hadosztály és másodvonalbeli csapatok voltak szánva.

E szerint a támadó hadműveleteket 3 hét múlva 384.000 fővel, négy nappal később pedig esetleg már 484.000 fővel lehetett megkezdeni.

A fentebbi erőcsoportosítás a háború kitörése alkalmával 1870-ben teljes mérvben érvényben maradt.

Az emlékiratból helyszűke miatt itt csakis a legfontosabbat közölhettem. E remekmű, mely egész terjedelmében csak 1891-ben került nyilvánosságra, magában foglalja mindazon alaptételeket, melyeken a jelenkor hadászata fölépült, s így méltán megérdemli, hogy az ember beható tanulmányozás tárgyává tegye.

Erőviszonyok. Hadrend.

A Nord- és Süddeutscher Bund csapatjaiból alakult német sereg (élelmező) létszáma 1,136.000 ember, 223.000 ló és 2.200 lővegre tehető, melyből azonban a hadjárat kezdetén csupán 460.000 ember, 57.000 lovas és körülbelül 1.000 löveg lépte át a határt.

Ezen sereg, mely eltérően a francia sereg beosztásától, már a hadműveletek kezdetén 3 hadseregre tagozódott, nagyjában véve következőleg alakult:

Főparancsnokság: I. Vilmos porosz király;

a vezérkar főnöke: Moltke báró, gyal. tábornok.

1. **hadsereg: Steinmetz,** gyalogsági tábornok; állott a VII. és VIII. hadtestekből és a 3-ik lovas-hadosztályból. Ezekhez járult később még az I. hadtest és az 1-ső lovas-hadosztály

¹⁰⁾ Ezen erőcsoportosításon bármily eshetőséggel szemben, csak annyiban történt volna változás, a mennyiben a 3-ik hadsereg szerepét, ha netán azt Délnémetországba kellett volna irányítani, a „Tartalék“ vette volna át.

2. *hadsereg: Frigyes Károly* porosz herczeg; állott a gárda-, III., IV., IX., X. és XII-ik hadtestekből és az 5. és 6-ik lovas-hadosztályokból. A II. hadtest később szintén e hadsereghez csatoltatok

3. *hadsereg: parancsnoka a porosz koronaherezeg*: állott az V., XI., I. és II. bajor- és Werder hadtestéből, továbbá a 4-ik lovas-hadosztályból. Később hozzájárult még a VI. hadtest és a 2-ik lovas-hadosztály.

A német haderő ennél fogva a hadműveletek kezdetén 10 hadtestet, 2 önálló gyalog- és 4 lovas-hadosztályt számlált, ehhez a háború folyama alatt még 3 hadtest és 2 lovas-hadosztály járult.

Általában véve a hadtestek két gyalog hadosztályból, a hadosztályok pedig két dandárból állottak, mely utóbbiak kötelékébe két-két 3 zászlóaljából (melyekhez esetleg még egy vadász-zászlóalj is járult) álló ezred tartozott; minden zászlóalj 4 századra tagozódott.

Hadosztály-tüzérség: 4 hat-hat lövegből álló üteg.

Hadosztály-lovasság: 1 ezred (4 lovas század.)

A lovas hadosztályok közül 4 két-, 4 pedig három dandárra tagozódott; a lovas dandárok kötelékébe 2 lovas ezred és egy vagy két lovaglő (6 lövegből álló) üteg tartozott.

Ehhez képest:

2 lovas hadosztály	24 lovas század és	12 lövegből,	
1 " "	24 " "	6 " "	
1 " "	36 " "	12 " "	
1 " "	20 " "	6 " "	végül
1 " "	16 " "	6 " "	állott.

Ebből első tekintetre az tűnik ki, hogy itt a lovas hadosztályok összeállítása és alakítása tekintetében kísérletezéssel van dolgunk; mással aligha okadatolható, hogy a rendelkezésre álló századokból nem alakítottak 6 egyforma erejű lovas hadosztályt.

Úgyszintén nem egyforma a lovas hadosztályok ellátása tüzérséggel sem; különös, hogy a lovasság tekintetében legerősebb 5-ik lovas hadosztály 36 századja mellé szintén csak 12 löveg, az 1-ső lovas hadosztály 24 századja mellé pedig mindössze 6 löveg nyerte beosztását.

További különbség észlelhető az alábbi összegezés tanúsága szerint a beosztott ezredek minősége tekintetében is. az 1-ső lov. hadoszt. állott 2 vértés, — huszár, — dragonyos, 4 dsidás

a 2.	"	"	"	1	"	4	"	—	"	1	"
a 3.	"	"	"	1	"	—	"	—	"	3	"
a 4.	"	"	"	1	"	1	"	1	"	3	"
az 5.	"	"	"	2	"	3	"	2	"	2	"
a 6.	"	"	"	1	"	2	"	—	"	2	"

ezredből.

Tekintve, hogy 1870-ben a huszár- és dragonyos ezredek gyútús karabélylyal, a vértések és dsidások ellenben csupán csak sima csövű pisztolyokkal voltak felszerelve, — az 1. és 3. lovas hadosztály egyetlen egy oly osztag fölött sem rendelkezett, mely a gyalog tüzharcz sikeres keresztülvitelére képesítve lett volna. —

A mindjárt kezdetben rendelkezésre álló csapatok létszáma:

334 zászlóalj,
282 lovas század és
201 üteg (1.216 ágyú).
Ehhez járult később még:
140 zászlóalj,
100 lovas század és]
63 üteg (378 ágyú).

A részletes hadrendet az **I. sz. melléjeiét** tartalmazza. E szerint az egyes fegyvernemek közötti viszony következő:

1000 gyalogosra esik körülbelül 120 lovas és 3.3 löveg; tehát főleg lovasság tekintetében igen gazdag a dotáczió.

A bajor Pfalz berendezése. Seregszükségletek.

A bajor Pfalz terményekben meglehetősen szegény, mely körülmény a mozgósítás beálltával élelmező raktárak, tábori sütődék stb. létesítését tette szükségessé a hadászati felvonulás színhelyén.

Fontos továbbá azon intézkedés, hogy az első szükségletek fedezésére minden hadtestnek 6 napi élelmet, zabot és szénát kellett a felvonulás színhelyére magával vinnie. További 6 heti készlet a közel fekvő várakban helyeztetett el.

Hogy ily messzemenő intézkedések mennyire valának szükségesek, könnyű belátni, ha meggondoljuk, hogy a bajor Pfalz kiterjedése csupán 120□ mérföld, s e szűk térségen nem kevesebb, mint 300.000 főnyi sereget kellett összpontosítani és élelmezni.

Jelenleg a felállítandó seregek nagysága következtében e tekintetben még messzebbmenő előkészületek válnak szükségessé s ezért látjuk, hogy minden állam kiváló gondot fordít az előrelátható felvonulás színhelyének már béke idején való berendezésére és seregszükségletekkel való ellátására.

Ez utóbbiak oroszánrészt az élelmező cikkek képezik, s miután ezekből romlandóságuknál fogva nagymennyiségű készletet jó előre felhalmozni szinte lehetetlen, gondoskodni kellett oly módszerről, mely a hiányok pótlását közvetlen utánszállítás által lehetővé tegye, a mi főleg ott kiváló fontosságú, hol a harácsolás a vidék szegénységénél fogva kellő eredményhez nem vezet.

E tekintetben a már meglevő, vagy a hadműveletek alatt építendő vasutakon kívül, kiváló fontosságúak a nagyon hasznavehetőknél bizonyult tábori vasutak, melyek a jövő háborúban, főleg a támadónak kétségkívül igen nagy szolgáltatásokat fognak tenni.

Fegyverzet. Harczászat.

A seregszükségletek legfontosabb részét kétségkívül a csapatok fegyverzete képezi, miután az utóbbinak kérdése a legfontosabb tényezővel, az illető sereg harczászatával szoros összefüggésben áll. Fontosságánál fogva e tárggyal kissé behatóbban kell foglalkoznunk; jobb áttekintés és összehasonlítás kedvéért pedig jónak látjuk e helyen mindjárt mindkét állam fegyverzetének és követett harczászata alapelveinek megbeszélésébe bocsátkozni.

Főleg az utóbbit, a harczászati eszmék fokkonkénti fejlődését legalább néhány szóval körvonalozni akarván, vissza kell pillantani az 1859. évi hadjáratig.

Ebben a technikailag tökéletesebb fegyver az osztrákok kezében volt¹¹⁾. A francia sereg nagyobb része és a szárdok e hadjáratban kizárólag sima csövű fegyverekkel valának felfegyverkezve.

A fegyverzet ezen különbözősége a két fél, leginkább pedig a francziák harczászatára érvényesítő befolyását s ebből kifolyólag az 1859-iki harczok általános jellege a következő:

A francziák és szárdok, az ellenfél fegyverének fölényét saját tüzelésük mennyiségével kiegyenlíteni akarván, erős sűrű rajvonalakot alakítanak s így iparkodnak lehetőleg gyorsan és minél közelebb az ellenséges raj vonalhoz eljutni, hogy ily módon rövidebb ideig, csupán saját fegyverük hordtávolságán belül, legyenek kitéve az ellenséges tűzhatásnak. Ez rendszerint sikerült is, s ekkor rövid távolságról folytatott tűzharcz után erőteljes szuronyrohamra indulának, mely az ellenfélt a legtöbb esetben úgyszólván megdöbönté s állásának elhagyására kényszerítő.

Az itt szerzett tapasztalatok vetették meg alapját a háború befejezése után majdnem minden hadseregben oly annyira gyakorolt és kedvelt *közvetlen szurony támadásnak*, mely utóbbinak túlajtása az osztrákok *rohamharczászatát*, az úgynevezett „Stosztaktikát“ eredményező; ezzel látjuk őket 1864-ben harczba vonulni.

Poroszország eleinte szintén ezt az irányt követte, de csakhamar más útra tért, fő figyelmét a tűz hatásának emelésére és kiaknázására fordítván, melylyel a terepnek gondos felhasználása, valamint hajlékonyabb, vezetékényebb formák, — a századoszlop — behozatala karöltve járt.

¹¹⁾ Lorenz mintájú, huzagolt előltöltő; a fegyverek $\frac{2}{3}$ -a 300 lépésig, $\frac{1}{3}$ -a pedig 900 lépésig terjedő irányzékállással volt ellátva.

Dánia sajtósági terepviszonyai azonban nem igen voltak alkalmasak arra, hogy Poroszországnak ezen vívmányai érvényre jussanak; csupán egy alkalommal, a *Lundby* mellett július 3-án vívott kis ütközetecskében, melyben kétszerte erősebb ellenséges csapatok lökeme tört meg a porosz gyútús puská hatása alatt, tűndökölhetett egész valójában a poroszoknak kiválóan a tűzharcra alapított új taktikája.

Az idegen államok jelen volt képviselői, a Königshügel- és Oberselknél kiváló vitézséggel és elszántsággal végrehajtott osztrák rohamok sikere és fényesebb külső színezete által félrevezetve, a főntebbi jelenségnek szintén nem tulajdonítottak valami nagy fontosságot és horderőt: egyedül Poroszország haladt tovább megkeddett és helyesnek elismert saját útjain.

Ezen hadjárat ennél fogva, mely méltán nevezhető az 1866-iki háború előkísérletének, a haczászat terén említésre méltó gyökeres reformokat nem idézett elő.

Ausztria a következő nagy háborúban is 1862. évi szabályzataira alapított harcászataival és huzagolt előltöltő puskával, míg Poroszország az eddigieknél még nagyobb tökélyre emelt harcászati eszmékkel és hátultöltő puskával¹²⁾ jelenik meg a küzd-téren.

1866-ban tehát újból két különféle harcászati alapon kiképzett gyalogság áll egymással szemben; mindkét kiképzési módnak alap gondolata a támadás volt ugyan, csak hogy ez az egyik félnél az élő erőre, a tömegre, — a másikonál a tűzharcra volt alapítva.

A háború kimenetele és eredménye mindnyájunk előtt ismeretes s jogosan állíthatjuk, hogy a tökéletesebb gyalogsági fegyver hathatósan mozdította elő a poroszok sikereit.

A két fél tüzésége anyag tekintetében e hadjáratban majdnem egyformának mondható¹³⁾.

1866 után a hátultöltő puská általános behozatalával a refor-

¹²⁾ 15.4 mm űrméretű 1841/62. mintájú Dreyse-puská 800 lépésig terjedő irányzékállással; papírhüvely töltény; lögyorsaság: 6—12 lövés percenként.

¹³⁾ Alkalmazásának jellemzésére legjobbnak találok Hohenlohe szavait idézni: „Die Ereignisse rechtfertigen zur Genüge die Behauptung, dass unsere (a poroszoké) Artillerie in diesem Kriege den Erwartungen nicht entsprochen hat, die man von ihr gehegt, und zwar dass sie nicht in genügender Anzahl zur Stelle war. Denn nur in einem einzigen Gefechtsmomente, nämlich beim Eingreifen der II. Armee in die Schlacht von Königgrätz, war sie der feindlichen an Zahl überlegen, in allen anderen Gefechtsmomenten wusste die österreichische Artillerie in doppelter, dreifacher, oft vierfacher Zahl aufzutreten, obgleich sie im Ganzen nicht mehr Geschütze zählte, als die preussische.“

mok egész sorozata nyílt meg, melyekkel azonban itt helyszűke miatt bővebben nem foglalkozhatunk.

Mindenekelőtt Franciaország fegyverzé fel alig két év lefolyása alatt összes gyalogságát Chassepot-fegyverekkel¹⁴), mely hordtávolság és hatásképesség tekintetében még a Dreyse-puskát is felülmúlta.

Sehol új fegyver behozatala harcászati eszmék módosítására nagyobb befolyással nem volt, mint ez alkalommal Franciaországban. Daczára annak, hogy 1859-ben a támadás segítette őket győzelemre; daczára annak, hogy támadó hadműveleteiknek köszönhetőek a poroszok is 1866-ban nagy sikereiket, a francia mérvadó körök nézete most egyszerre a védelem felé hajlott, ezt tartván most már a gyalogsági harc erősebb formájának, az új tökéletesebb fegyver hordtávolsága és erősebb, pontosabb tűzhatása következtében.

Az új eszme elfogadása és gyakorlása, miként 1859 után az osztrákoknál láttuk, itt is túlhajtásba csapott át, mely a csapatok kiképzésére, leginkább pedig a parancsnokok, sőt mondhatni az egész sereg szellemére sem maradhatott káros befolyás nélkül; világosan mutatják ezt lépten-nyomon az események az 1870/71-iki háború folyama alatt.

A német gyalogság 1866-ban használt fegyverét továbbra is megtartotta¹⁵). Úgyszintén nem történt változtatás az elmúlt hadjáratban követett harcászati főirányelveken sem; a gyalogsági harc főalakja továbbra is a **támadás** maradt. A csapatoknak ezen helyesnek elismert irányban való kiképzése körül azonban, az eddiginél még nagyobb tevékenység fejtettet ki.

Fegyverzet dolgában ennél fogva 1870-ben a viszonyok mindkét félnél majdnem egyformáknak mondhatók, főleg ha tekintetbe vesszük, hogy a technikailag kevésbé tökéletes fegyver mellett, a németek tűzérsege ellenfelét úgy hatásképesség, mint helyesebb alkalmazás tekintetében messze túlszárnyalta. Valóban dicséretére válik a német tűzérsegnak, hogy az 1866. évi tapasztalatokon okulva — nemcsak akkori hibáit iparkodott kiköszörölni, hanem hogy serény munkálkodás által rövid négy év alatt a tökély oly magas fokára emelkedett, hogy 1870-ben már nemcsak hozzájárult, hanem a gyalogság mellett mindenütt döntő tényező gyanánt sze-

¹⁴) Adatok a Chassepot-fegyverről: 4 huzag, dugattyús závarzat, űrmérete 11 mm. papírhüvelytöltény, kezdő sebessége 420 m., irányzéka 1.000m.-ig, hordtávolsága majdnem 3.000 lépés; kiváló pontosság és pásztázó röppálya jellemzé továbbá e fegyvert. Tölténymennyiség: fejenkint 90 db., további 24 a lőszerkocsiban, 40 pedig a lőszer-oszlopokban.

¹⁵) Egy az 1870. évi háború kitörése előtt elkészült minta nem adott ki.

repelt a győzelmek kivívásánál, úgy, hogy azok sikereiből s az ismerésből tekintélyes részt követelhet a maga számára.

A német tüzérségi anyag 4 és 6 fontos huzagolt *hátültöltő* lövegekből állott. Lövedéknevei: egy fallal bíró ürlövedékek és kartácsok.

A francziák ellenben még mindig, az 1859. évi la Hitte mintájú 4, 8. és 12 fontos huzagolt *előltöltő* lövegekkel vonultak ki, melyek mellett egészen új harcz tényező gyanánt a *mitrailleuse*-öket, (szórólövegeket) vitték harczba, ezek azonban a beléjük helyezett nagy várakozásnak nem feleltek meg. Lövedéknevek; ürlövedékek, shrapnelek és kartácsok.

Míg tehát 1866-ban egyformán helyes eszméktől áthatott, de nem egyformán felfegyverzett erők állottak ki egymás ellen a síkra, addig 1870-ben a fegyverzet nagyobb egyöntetősége mellett a szellemi és erkölcsi tényezők fensőbbsege vívta ki magának a dicsőség hervadhatlan babérjait.

Hadászati felvonulás.

A németek mozgósítása a vezérkar által kidolgozott terv szerint július 16. és 23-ika (a délnémet tartományokban július 17. és 24-ike) között meglehetősen simán folyt le, s így a csapatok szállítása a határ felé már július 24-én kezdetét vehette.

Az északnémet seregrészek szállítása hat, a délnémeteké három vasútvonalon eszközöltetett és pedig rendszerint olyképpen, hogy előbb a csapatok s csak azután jutott a hozzájuk tartozó vonat a felvonulás színhelyére.

Több hadtestnek egyidejű irányítása egy és ugyanazon vonalon lehetőleg kerültetett, a mi nagyban hozzájárult, hogy a felvonulás gyorsan, de mindamellet rendben, nagyobb fennakadások nélkül hajtatott végre.

A már előre kidolgozott menettervek szerint, — melyek csak annyiban szenvedtek módosítást, hogy a francziák korai előnyomulása következtében a határ felé, a 2-ik hadsereghez tartozó csapatokat már a Rajnán kellett kivaggonirozni, — mindhárom hadseregnek augusztus 3-án, vagyis a 19-ik mozgósítási napon a felvonulás színhelyén hadműveletekre készen kelle állania.

A tiz napi szállítás alatt $8\frac{1}{2}$ északnémet (282.000 fő), vagyis naponta átlag egy hadtest (30.000 ember) szállítatott a hozzátartozó vonattal együtt a Rajnáig¹⁶⁾.

¹⁶⁾ Összehasonlítás kedvéért és példa gyanánt álljanak itt a jelenlegi viszonyokra vonatkozó következő adatok:

Oroszország a Visztula mentén foganatosítandó felvonulásához 3 kettős és 1 egyvágányú vasútvonal fölött rendelkezik. A 10-ik oldalon említett adatokat véve alapul, Orosz- Lengyelországban 18 nap alatt 15 hadtest, azaz 45 gyalog és 15 lovas hadosztály, melyeknek összes létszáma mintegy 1,000.000 ember, 300.000 ló, 2100 löveg és 50.000 járómű, — összpontosítható.

Hírek az ellenségről.

A francziák első felvonulása és alakulásáról megbízható adatok és hírek alig álltak rendelkezésre, minek folytán hadrendjüket is leginkább csak kombinációk alapján lehetett összeállítani, a mi nem kevés fáradságot igényelt annál is inkább, mert a francia csapattesteknek csak igen csekély része tartozott már béke idején magasabb seregetestek és parancsnokságok kötelékébe.

E nehézségek daczára, újsághírek és a francia csapatoknak a mozgósítási állomásokon való csoportosítása alapján, csakhamar sikerült az ezzel megbízott vezérkari tisztnek — **Krause** őrnagynak — a francziák majdnem tökéletesen helyes hadrendjét összeállítani, mely szerint:

a II. hadtest St. Avold,

a Hl., IV. és gárda hadtest Diedenhofen-, Metz- és Nancynál,

az V. hadtest Saargemünd és Bitsch között,

az I. hadtest Strassburgnál és

a VI. hadtest Chálonsban alakult.

Kétség csupán a Belfortnál alakuló VII. hadtest és a Párisban levő két hadosztály rendeltetése iránt létezett.

A dandár parancsnokságoktól fölfelé a parancsnoksági, nemkülönb az erőviszonyok kombinációja szintén majdnem egészen helyesnek bizonyult.

Ez utóbbi szerint az öt első és a gárda hadtest összesen 160—170.000 főt számlált; ideszámítva a Páris-, Chálons- és a Belfortban alakuló erőket is, az összes francia sereg július 29-én, a valóságnak megfelelően, 230.000 főre becsültetett.

Szorgos hírszerző szolgálat által továbbá csakhamar konstátálva lett, hogy **a francia csapatok valóban még mielőtt mozgósításukat befejezték és a tartalékosokat magukhoz vonták volna; a határ felé tolattak**, mely rendszabály a németek részéről oly magyarázatot nyert, hogy ezzel a francziák a német sereg mozgósításának és felvonulásának zavarását, illetve megakasztását célozzák.

Az 1. hadsereg a francziák betörése ellen Luxemburg, mint semleges tartomány által védve volt; a 3. hadseregnek sem volt mitől tartania, miután vele szemben nálánál gyengébb francia erők állottak. A francziák korai támadólagos fellépése által tehát leginkább az exponált 2. hadsereg volt veszélyeztetve.

Ennek következtében a német főparancsnokság már július 23-án, tehát a szállítás kezdete előtti napon, a 2. hadsereg felvonulását egyelőre — a hogyan ezt az emlékirat szükség esetére már előre megállapítá — a Saar folyótól a Rajnáig vonta vissza.

Ezzel azonban a bajor [Pfalzban] eszközlendő felvonulás eszméje még korántsem volt feladva, az csupán módosítást nyert oly formán, hogy a 2. hadseregnek a felvonulás színhelyén eredetileg

kijelölt helyét a Rajnától kezdve, nem vasúton, hanem nagyobb részt gyalogmenetek által kelle elérnie.

Ezen tény eléggé bizonyítja, mennyit ér háborúban, főleg a hadműveletek kezdetén mindennemű munkásság és kezdeményezés.

A francziák meglepően gyors és korai megjelenése a határon, a német főparancsnokságot, daczára annak, hogy ez utóbbi az ellenfél készületlenségét nagyobb mérvű hadműveletekre átlátta— majdnem mondhatni, túlságos elővigyázatra készítette.

Másrészt azonban el keli ismernünk, hogy ez alkalommal adta a német főparancsnokság szilárdságának egyik legszebb jelét, mert kitűzött célját az egyszer jónak látott s elfogadott terv szerint következetesen elérni iparkodik, miközben a kivitel módján csak annyit változtat, a mennyire azt az új viszonyok szükségessé teszik.¹⁷⁾

Nézzük csak közelebről, hogyan jártak el a németek helyesen kélt eredeti tervük következetes kivitelénél.

Az 1-ső hadseregnek és a határ mentén levő csapatoknak meghagyatott, hogy egyelőre minden döntő összeütközést az ellenséggel kerüljenek.

Továbbá, mihelyt a 2-ik hadsereg csapatjainak már oly nagy része gyült egybe a Rajna mentén, Mainz és Mannheim között, hogy azokkal a francia támadás feltartóztatására számítani lehetett, az összpontosító menetek a határ felé megkezdettek, mi alatt gyorsabb előrejuthatás céljából, a vasúton érkező szállítmányok részére mindig oly *elől* fekvő állomások lettek kivaggonirozási pontokul kijelölve, melyek a 2-ik hadseregnek élén levő részei által még csak az nap voltak elérendők.

Így haladt a 2-ik hadsereg terepszakasról terepszakasra előre.

Az összpontosító menetek Alsenz-Grünstadt vonaláig a csapatok kényelme s könnyebb ellátása tekintetéből széles arczvonalba hajtattak végre, miután a francziák ezen vonalat még gyorsított menetek mellett sem érhették el augusztus 5-ikénél előbb, a német 2-ik hadsereget pedig szükség esetén még egyik szárnya felé is, egy nap alatt lehetett összpontosítani és harciba állítani.

A további előnyomulás alatt a menet-echiquier az ellenséghez való közeledés arányához képest mindig zárkózottabb és tömörebb lett, ellenséges megtámadtatás esetére pedig a hadsereg gyülekező helyéül, hasonlóan mint a kivaggonirozásnál láttuk, *elől* fekvő jó védelmi állások jelöltettek ki; így többek között az Alsenz-Marienthal-Grünstadt által jelölt vonal, később Kaiserslautern környéke stb.

Másrészt a kívánt arczvonala elérése szempontjából, főleg pedig,

¹⁷⁾ Lásd később a tervváltoztatásról mondottakat.

hogy az 1-ső hadsereg idő előtt és egyedül az ellenség zömére ne bukkanjon, ez utóbbinak előnyomulását mindaddig lassítani kellett, míg a 2-ik hadsereg vele egy magasságra ér.

A mondottakból eléggé világosan kivehető, hogy a németek eddigi intézkedései nagy mérvű elővigyázatról tanúskodnak, a mi leginkább abban leli magyarázatát, hogy ők, elég bölcsen, majdnem kivétel nélkül az ellenségre nézve a legkedvezőbb viszonyokat veték terveik kidolgozásánál kombinációjuk alapjául.

Midőn azonban, a francziáknak augusztus 2-án Saarbrücken felé egész hadtestekkel intézett erőszakos szemrevétele után a biztosra várt, vagy legalább feltételezett általános támadás nem következett be, az eddigi elővigyázat nem lett volna többé helyén s tényleg — mint később látni fogjuk — a további előnyomulás a felvonulás befejeztéig határozottabban és merészebben hajtatik végre.

Így nőtt a francziák határozatlansága következtében napról napra a németek reménye, hogy a tervezett összpontosítás a határ mentén, néhány napi késedelemmel bár, de mégis úgy lesz végrehajtható, a hogyan az a memoire értelmében eredetileg szándékolttak.

Időközben, a sűrűn kiküldött hirszerző járőrök jelentései szerint, a Lotharingiában álló francia csapatok mindinkább jobb szárnyuk felé tömörültek, így többek között a Bitschnél álló V. hadtest július 24. és 25-ike folyamán Saargemündbe vonatott.

Ily nagyszámú francia csapat közelsége a további előnyomulásnál a 2-ik német hadsereg baloldalát veszélyeztethette.

Másrészt a Strassburgnál álló I. hadtest hír szerint a Lauter folyó felé nyomult elő, Lauterburgtól délre pedig nagy mennyiségű hídanyag hordátok össze, a miből viszont azt lehetett következtetni, hogy a Belfort és Strassburgnál álló hadtestek esetleg mégis rászánják magukat a Rajnán való átkelésre.

Mindkét eshetőség ellen kívánatosnak látszott, hogy a 3-ik hadsereg előnyomulását mielőbb megkezdje.

A *trónörökös* azonban, a ki a főparancsnokságnak ez iránti távirati felszólítását július 30-án este kapta meg, szükségesnek látta annak elhalasztását kérni, miután hadserege összességében — főleg pedig a vonat — még nem vala teljesen együtt.

A főparancsnokság ebbe bele is egyezett, a nélkül, hogy e miatt a 2-ik hadsereg megkezdett előnyomulását a Saar felé feltartóztatta volna.

Míg tehát időközben július hava is elmúlt a nélkül, hogy a francziák a békelétszámon való felvonulásból eredő időleges túlerejüket kihasználták volna, addig ellenfelük hadászati felvonulása már a befejezéshez igen közel állt.

Helyset július 31-én.

1. sz. vázlat.

A németek helyzetét július 31-én az **1. számú vázlat** mutatja, melyhez megjegyzendő, hogy egyelőre csupán a VII., IX., XI. és XII. hadtest, valamint a badeni és württembergi hadosztályok állottak teljesen hadműveletre készen; a többinél a csapatok egy része és a vonat még szállítás alatt volt. A VIII. hadtest ezenkívül teljesen széjjel volt forgácsolva.

Feltűnő és mostani fogalmainkkal alig egyeztethető össze, hogy a **lovasság ez időtájt szintén még csak alakuló félben volt** és a helyett, hogy legelsőnek küldetett volna hírszerzés és biztosítás ezéljából a határra, úgyszólván a gyalogságon ragad.

A három hadsereg arcvonala (Trier—Karlsruhe) 20 mérföld hosszú (10 napi menet); az 1-ső és 3-ik hadsereg a határ felé előre van tolva, míg a 2-ik hadsereg a már említett okoknál fogva, jóval hátrább áll.

Hogy ily formán az 1-ső hadsereg, melylyel szemben négy francia hadtest állott, nagy mértékben veszélyeztetve volt, nem szorul bővebb fejtegetésre.

Az élen levő VII., IV. és V. hadtest a legközelebb álló francia II., illetve I. hadtesttől 9—10 mérföldnyire (3—4 napi menet) van.

A főparancsnokság kérdésére mindhárom hadsereg parancsnoka egybehangzóan augusztus 3-ikát jelölte meg azon nap gyanánt, a mikorára biztosra vehető, hogy hadseregeik hadműveletre teljesen kész állapotban lesznek.

III.

A francziák előkészületei.

Hadműveleti terv.

Politika és háború az államhatalom kezében a közakarat érvényre juttatásának két egymást kiegészítő eszköze s méltán mondható, hogy a háború nem egyéb, mint hathatósabb eszközökkel folytatott politika.

Annak megítélése, hogy mikor lehet és célszerű az akarat keresztülvitele végett ezen hathatós, illetve erőszakos eszközökhöz nyúlni, a politika (külügyi kormány) feladata¹⁸⁾, míg ellenben a hadügyi kormány kötelessége az állam haderejét oly színvonalra emelni, és azon meg is tartani, hogy az a politika kívánalmainak a szükséges nyomatókat bármikor megadhassa.

Csak ha e két tényező — háború és politika — egymást támogatja, kiegészíti, van jogos remény és kilátás a sikerre, győzelemre.

Hogy Franciaországban a háború kitörése előtt e tekintetben sok volt a kívánni való, a hadjárat leírásának folyama alatt elég alkalmunk lesz kimutatni; azt azonban már előre kijelentjük, hogy csak kellő mértékére leszállítva, felel meg a valóságnak azon lábra kapott vád, mintha a háború kitörése a francziákat — bár politikailag ők voltak a támadók — teljesen készületlenül találta volna.

Tény, hogy ellenfeleiknél kevesebb alapossággal, de azért ők is készültek a nagy mérkőzésre. Hogy pedig a szerencse inkább és pedig következetesen a német zászlókhöz szegődött, ez az isteni gondviselés, nem pedig emberi kéz és ész műve.

Niel, III. Napóleon hadügyministere, a császár felszólítása

¹⁸⁾ Hogy 1870-ben a francia kormány a pillanat megválasztásában legkevésbé sem volt szerencsés, azt még a francziák sem tagadják.

„La déclaration portée à la tribune le 6 juillet 1870, par le ministre des affaires étrangères — írja Le Faure — était une faute grave; elle surexcitait le sentiment public de telle sorte, que toute négociation devenait impossible, elle paralysait l'Autriche et l'Italie prêtes à nous seconder, elle rendait impossible l'intervention des grandes puissances qui auraient pu peut-être empêcher la lutte d'éclater; au point de vue militaire enfin, elle ne nous donnait pas le temps de mobiliser notre armée.“

folytán már 1867-ben szerkesztő meg a francia sereg hadrendjét Németországgal viselendő hadjárat esetére.

Ugyanezen időben **Frossard** tábornok a hadjárat keresztülvitelének tervét is megírta, melyben a viszonyokat elég éles szemmel bírálja meg, de sajnos, azokból ferde következtetéseket von' le. Ő ugyanis szemlélődései alapján azon meggyőződésének ad kifejezést, hogy a németek, tekintettel az 1866-iki sikerekre, mozgósításuk előrelátható gyorsaságára, nemkülönben számbeli túlerejükre (500.000 német 300.000 francziával szemben), valószínűleg közel a határhoz, a bajor Pfalzban és Luxemburg tájékán fognak felvonulni, már csak azért is, hogy támadásba átmenve, hadműveleteiket minél előbb megkezdhessék.

Szerinte tehát a francziáknak a küszöbön álló háborúban **csakis tisztán védőlegesen szerep juthat.**

Ezen egyoldalú feltevésből kiindulva a tábornok, művében alig foglalkozik mással, mint a francia-német határ és Páris között terepszemléi alkalmával talált jó hadászati állások leírásával és azok mikénti megvédelmzésének tervével, melynek értelmében a 440.000 főre menő francia sereget következőleg óhajtotta gyülekeztetni:

I. Rajna-hadsereg,	120.000 fő,	Strassburgnál,
II. Mosel „	140.000 „	Saarbrücken-nel szemben,
III. Maas „	60.000 „	Mézières és Guise között,
IV. Tartalék„	120.000 „	Reims-Chálons-nál ¹⁹⁾ .

Új hadműveleti terv elfogadása.

1870. év május végén, állítólag maga a császár dolgozott ki emlékirat formában **támadólagos alapeszmével** új hadműveleti tervet s abban mindenekelőtt a kölcsönös erőviszonyokkal foglalkozva, a németek haderejét 550.000 főre becsüli, melylyel szemben — szerinte — a francziák mindössze 300.000 embert állíthatnának ki.

E majdnem kétszeres túlerőt szerző leginkább a hadműveletek gyorsasága, továbbá a Chassepot-fegyver és a mitrailleuse-ök fölénye által véli ellensúlyozhatni, mi végből **a csapattestek, még mielőtt mozgósításukat befejezték volna, békelétszámon a határhoz tolatnának.**

¹⁹⁾ „En 1867, un mémoire fut rédigé par le général **Frossard**, et soumis au ministre de la guerre; il comprenait quatre armées:

1° 120.000 hommes en Alsace, divisés en deux groupes d'égal force et réunis, l'un à Wissembourg, l'autre à Huningue.

2° 140.000 hommes en Lorraine, fermant le débouché de Sarrebrück et s'appuyant sur Thionville.

8° 60.000 hommes groupés entre Mézières et Guise, dans le cas où la neutralité de la Belgique ne serait pas respectée.

4° Enfin, une armée de 120.000 hommes devait se réunir à Chálons.“

E valóban kétes rendszabály tervbevitelén annál is inkább van okunk csodálkozni, mivel Napóleon nagyon jól tudta, hogy az, 1859-ben akkori ellenfele, Ausztria részéről alkalmazva, a lehető leghátrányosabbnak bizonyult.

Míg tehát a németeknél a *mozgósítás* és *felvonulás* két különálló, egymást követő ténykedés gyanánt előre szabályozva volt, addig itt mindkettőt, bizonyára egymás rovására, egyesítve látjuk.

Az említett hadműveleti terv szerint, melyet a császár csupán csak Le Boeuf és Mac-Mahon raarsalokkal közölt: „150.000 fő Metz, 100.000 fő Strassburg és további 50.000 főnyi sereg a chálons-i táborban volt gyülekeztetendő.

Ennek megtörténte után a metzi csoportot a strassburgihoz közelebb vonva, 250 000 főnyi sereggel Maxau-nál, már a mozgósítás 16-ik napján (?!), a Rajna átlépése szándékoltatok remélve, hogy ezáltal a délnémet tartományok semleges magatartásra lesznek kényszeríthetők

A további hadműveletek Ausztria-Magyarországgal karöltve (esetleg Olaszország és a délnémet kontingensek hozzájárulásával) voltak Berlin felé, illetve a porosz sereg zöme ellen folytatandók, miközben az addig Chálons-nál állott tartalék a bajor Pfalzba nyomult volna be, a működő sereg baloldalát és hátát biztosítandó.“

Foglalkozunk csak e tervvel kissé behatóbban.

Hasonlóan *Moltke* tervéhez, ez is a hadműveletek gyorsaságára van alapítva. Az eszme magában véve tehát helyes, de lássuk a kivitel.

Mindenekelőtt feltűnő, hogy az új terv, a főerőnek Elsassban való összpontosítása helyett, a mint az a terv értelmében szükséges lett volna, nagyjában fentartja *Frossard* tábornoknak tisztán védőlegesen hadműveletekre szánt erőcsoportosítását, holott ily tágas felvonulás, — melylyel a császár, saját állítása szerint az ellenség tévútra vezetését és meglepetését czélozta — a terv előbb említett alapeszméjével, a gyorsasággal homlokegyenest ellenkezett, mert a szűkebb felvonulásba való átmenethez, vagyis a sereg zömének Metz környékéről Strassburgba való szállítására csupán egy vasútvonal állott rendelkezésre s így ez utóbbi helyen a csapatok nagy részét csakis gyalogmenetek által lehetett összpontosítani.

A körülbelül 150 kilométernyi távolság megtevése legkevesebb 8—10 menetnapot számítva, a francia sereg még a legjobb esetben sem volt augusztus 10—12-ike előtt Strassburg tájékán összpontosítható.

Miután pedig ezen nagymérvű csapateltolásnak csak úgy lett volna értelme, ha általa az ellenségnek meglépése valóban sikerül, ezen összpontosító meneteket nemcsak gyorsan, hanem egyúttal titokban és észrevétlenül kellett volna végrehajtani.

Hogy erre kevés volt a kilátás, legjobban bizonyítja a né-

metek augusztus 10—12-iki helyzete, mely — mint tényleg be is következett — inkább a mellett bizonyít, hogy hadműveleteik gyorsasága folytán, a németek előbb számíthattak ellenfelük meglépésére mint megfordítva.

Ily módon tehát, az 1806. évi hadjárat mintájára, a szándékolt meglépés és gyorsaság egy füst alatt nem volt elérhető.

A hadviselés természetében fekszik, hogy e két tényező — gyorsaság és az ellenfél meglépése — majdnem kivétel nélkül sikerhez vezető eszköz a parancsnok kezében, a ki ezek által legbiztosabban képes a *kezdeményezés* előnyét magához ragadni.

I. Napóleon is legszebb diadalait e két tényező sikeres kombinálása által aratta, mire nézve igen szép és tanulságos példa az 1806. és 1812 évi hadjárat, melyekben a tágas felvonulást az ellenség tévútra vezetése céljából, valóban nagy sikerrel — mert a kölcsönös helyzetnek megfelelően, — látjuk alkalmazva.

1806-ban ugyanis a két sereg tíz-tizenkét, 1812-ben pedig mintegy 23 napi menetre állott egymástól s így a francia sereg összevonására a döntő csapás előtt, még elég idő állott rendelkezésre, annál is inkább, mivel mindkét esetben az ellenfél eredeti félállításában *bevárta Napóleon támadását*.

1870-ben azonban egészen másképp állanak a viszonyok. Mindkét fél lehetőleg közel a határhoz és gyorsan akar felvonulni, úgy hogy a hadászati felvonulás eredeti terve szerint, a két sereg mindössze 4 napi menetre állott volna egymástól. A hadászati felvonulás befejezte után tehát — mindkét félnek támadólagos elnyomulása esetén — az összeütközés már a 2-ik menetnapon bekövetkezhetett; a francia seregnek pedig, mint előbb láttuk, csupán a felzárkózásra a tágas felvonulásból, legkevesebb 8—10 napra lett volna szüksége.

A Châlons-ban (20 mértföldnyire Metzől) tartalék gyanánt visszatartott VI. hadtestre pedig egyelőre épenséggel nem lehetett számítani, holott ezen csoportnak későbbi rendeltetésére való tekintettel²¹⁾ (a Rajnán átkelt sereg baloldalának biztosítása), legalább is a fősereggel egyidejűleg kellett volna előnyomulását a bajor Pfalzba megkezdenie.

Főleg békelátszámon való felvonulás mellett nem-e bűnnel határos 50.000 főnyi seregnek visszahagyása tartalékviszonyban?! Nem lett volna-e kívánatos és czélszerűbb, az erősítések, illetőleg a tartalékos legénység megérkeztéig, a rendelkezésre álló legutolsó embert is azonnal az első harczvonalba állítani?

Azonban mint minden dolognak, úgy ezen tágas felvonulás

²¹⁾„Les troupes réunis à Châlons avaient pour mission, après le départ de l'armée de Metz de faire au besoin une démonstration sur la Sarre, de défendre en tout cas la ligne de la Moselle.“

eszméjének is két oldala van; ergo audiatur et altera pars s csakhamar be fogjuk látni, hogy 1870-ben a hadászati felvonulás ekkénti elrendelése mellett egy igen fontos és mérvadó tényező szólt: a német határ felé vezető vasúthálózat állapota, mely közvetlenül a háború kitörése előtt mindössze 4 átfutó vonalból állott²¹⁾, melyeken a sereget a kívánt gyorsasággal csak Diedenhofen (Thionville), Metz, Nancy és Strassburg tájékán lehetett összpontosítani.

Ezen megmásíthatlan tényezővel tehát a hadászati felvonulás megállapításánál okvetlenül számítani kellett, minek folytán azonban ez utóbbinak körlete oly alakot nyert, mely kiinduló helyzetnek, a tervezett további hadműveletekre való tekintettel, legkevésbé sem mondható előnyösnek; pedig a hadászati felvonulás megállapításának első alapfeltétele, hogy a bevezető hadműveletek annak természetes kifolyását és folytatását képezzék.

Erre nézve találóan jegyzi meg Moltke, hogy: „A seregek első összpontosításánál elkövetett hibák alig tehetők többé jóvá a háború egész folyama alatt“

Miből ismét eléggé világosan következik, mennyire fontos és szükséges, hogy *a felvonulás terve* már jó előre a háború kitörése előtt megállapíttassék, hogy aztán annak értelmében évek során át a szükséges intézkedéseket és előmunkálatokat megtenni lehessen.

Utolsó pillanatban szülemlett terv, mint a francziáké 1870-ben, kényten a már létező viszonyokhoz alkalmazkodni, ha pedig azokat kellőleg figyelemre nem méltatja, kivitele közben elháríthatlan akadályokra és súrlódásokra bukkan.

Jellemző, a mit a hadműveleti terv megállapítására vonatkozólag *Moltke* művében olvasunk.

„Téves felfogás azt hinni, hogy a hadműveleti terv messze előre megállapítható és hogy ez végig keresztülvihető lenne. Az első összecsapás az ellenséges főerővel, kimenetele szerint, új helyzetet teremt, mi közben igen sok, a mi eleinte tervezve volt, kivihetlenné válik, míg ellenben sok más ismét lehetséges lesz, a mit eleinte alig remélhettünk volna. *A megváltozott helyzetet helyesen felfogni és ennek alapján belátható időre a czélszerűt elrendelni és határozottan keresztül vinni: ez az egész, a mit a seregek parancsnoka tehet?*

Mit látunk e helyett a francziáknál? Épen ellenkezőjét ennek. *Hadműveleti cél* gyanánt a császár emlékirata első helyen a délnémet tartományok semlegessé tételét említi: igen különös, hogy arra nem is gondol, hogy mielőtt ily messzemenő tervek kiviteléhez íogna, előbb a legfontosabb hadműveleti tárggyal, a porosz sereggel kellene leszámolnia.

²¹⁾ A verdun-metzi vasútvonalszél még nem volt kiépítve.

Hasonló az Ausztria-Magyarországgal közösen végrehajtandó hadműveletek terve is.

A flotta felhasználására vonatkozó terv szerint az alakítandó két hajóraj közül az egyiknek a porosz hajóhad blokirozása tűzetett volna ki feladatul²²⁾, míg a másik egy hadtesttel a Balti tengerre volt kiküldendő, hogy a Dánia által nyújtott-segélycsapatokkal észak felől veszélyeztesse a német birodalmat (?²³⁾)

Mennyivel egyszerűbben és észszerűbben körvonalozza *Moltke* hadműveleti célját: „Az ellenség zömét felkeresni és ott, a hol feltalálható, megtámadni.“ Ez törekvésének alapgondolata, a melyen aztán a további hadműveletek tervét felépíti, melynek megállapításánál csupán a biztosan rendelkezésre álló porosz sereget veszi számítása alapjául; ha a délnémet tartományok szintén hozzájárúlnak, annál jobb, annál biztosabb a siker.

A francia sereg állapotára²⁴⁾ és a kormány által tett intézkedésekre vonatkozólag még a következőket tartjuk felemlítendőeknek.

Kapcsolatban a területi kiegészítés és elhelyezés hiányával, mely körülmény a leghátrányosabb módon befolyásolta a hadalakulást²⁵⁾ a közigazgatási teendők, nemkülönben a szükségletek és felszerelési cikkek túlságos központosítása — 100 serezed közül mindössze 36-nak volt raktára állomáshelyén — alig kikerül-

²²⁾ „Chargée de bloquer l’escadre prussienne, quand on saurait au juste où elle se serait *retirée*.“

²³⁾ „La seconde, opérant dans la Baltique le débarquement d’un corps d’armée français dont les troupes pourraient, à ce que l’on supposais, se réunir à un corps d’armée fourni par le Danemark.“

²⁴⁾ Nehogy az elősorolt kedvezőtlen viszonyok szándékos túlzás színében tűnjenek fel, álljanak itt a következő hiteles adatok:

De Faily tábornok július 19-én a következőket táviratozza a sereg parancsnokságnak:

„Aucune ressource, point d’argent. . . Nous avons besoin de tout, sous tous les rapports.“

A *vezér hadbiztos* következőleg ír

„Il n’y a à Metz ni sucre ni café, ni eau-de-vie, ni sel, peu de lard et de biscuit.“

Hasonlóan nyilatkozik a *IV. hadtest parancsnoka*:

Thionville, le 24 juillet 1870, 9 h. 12 m. matin.

„Le 4-e corps n’a encore ni cantines, ni ambulances, ni voitures d’équipages pour les corps e t les états-majors. Tout est complètement dégarni.“

Legkülönösebben hangzik azonban *Michel* tábornoknak következő távirata:

Belfort le 21 juillet 1870 7 h. 30 m. matin.

„Suis arrivé à Belfort, pas trouvé ma brigade; pas trouvé général de division. Que dois-je faire? Sais pas où sont mes régiments.“

²⁵⁾ „Malheureusement rien ou presque rien n’avait été fait pour activer le passage du pied de paix au pied de guerre.“

hető zavarokra adott alkalmat: így pl. előfordult, hogy Strassburgban állomásozó ezredeknek az oda bevonuló tartalékosokat felszerelés végett Bordeaux- és La Rochellebe kellett küldeniük, minek megtörténte után a felszerelt embereket természetesen újból Strassburgba kellett visszaszállítani, mi által a vasutak túlterhelése kikerülhetlenné vált annál is inkább, miután a szállítási terv, *az irányítás*, nem volt előre kidolgozva. Ebből kifolyólag a szállítás körül zavarok keletkeztek, melyek a sereg felvonulását nagyban késleltették²⁶⁾.

Azon biztos hiszemben, hogy a mozgósításnak a hadászati felvonulás területén leendő keresztülvitele által sikerülni fog a németeket a hadműveletek megkezdésében megelőzniök; a határszéli várak felszerelésére és élelmezési cikkek felhalmozására a felvonulás színhelyén a francziák nem nagy gondot fordítottak; a csapatokat hasonló okból kizárólag német területre szóló térképekkel látták el. Azon eshetőségre, hogy ők fognak saját területükön megtámadtatni, minek is jutott volna valakinek eszébe gondolni? Oly nagy volt a bizalom, vagy tán jobban mondva elbizakodottság önjerejükben.

Erőviszonyok. Hadrend.

Franciaország álló hadserege békében 400.000 embert számolt, mely hadjárat esetén 650—750.000-re volt kiegészítendő.

E helyett hivatalos francia adatok szerint július 18-ától

²⁶⁾ Egy a hadjárat után megjelent röpiratban, melynek szerzője állítólag maga III. Napoléon császár, a következő megjegyzés olvasható:

„De Marseille à Breste, de Bayonne à Lille, les routes et les chemins sont sillonnés en tous sens par les soldats allant d'un bout à l'autre de la France chercher leur dépôt, et de là répartant de nouveau pour rallier leur régiment. On imagine que ces allées et venues occasionnaient de dépenses et de retard.“

M. Jacquin „Les chemins de fer pendant la guerre“ című művében, így nyilatkozik.

„Dès le troisième ou le quatrième jour, nos gares et toutes les gares du réseau français ont été successivement encombrées de soldats isolés*, appartenants à tous les régiments de l'armée, groupés par les intendants sous les ordres de quelques sous-officiers. Ces derniers, sans autorisé sur les détachements d'hommes inconnus qui leur étaient confiés, partaient en laissant tout le long du chemin une partie de leurs hommes plus ou moins égarés. Les soldats isolés ont constitué de suite une masse flottante errant sur les chemins, vivant dans les buffets improvisés, dans les gares, par les soins et aux frais de personnes bienveillantes, ne retrouvant jamais leurs corps. A la fin du mois d'août, la gare de Reims a eu à défendre ses wagons contre les tentatives de pillage faites par une bande de 4 à 5.000 de ces hommes fléau des armées et de leur pays, et qui, après avoir, de bonne foi, cherché leurs régiments, s'étaient facilement habitués à l'idée de ne pas les retrouver.“

28-áig, — a tényleges állományú legénységtől eltekintve, mintegy 163.000 ember indított útba²⁷⁾)

Az egész sereg ereje az 550.000 főnyi garde-mobile és garde-nationale hozzájárulásával 1.200.000—1.300.000 főnyi létszámmal szerepelt, de — csak papíron. Ez óriási szám a mozgósítás beálltával, mint később látni fogjuk, olyannyira összezsugorodott, hogy a hadműveleteket éppen csak annak negyedrészt tevő sereggel kellett megkezdeni.

A nemzetőrség által biztosra vett létszámemelés egészben véve hiú reménynek bizonyult, miután abból a sedani csatáig mindössze 157.000 volt kiállítható, kizárólag Páris védelmére szánva.

A *főparancsnokságot* a kivonuló sereg fölött maga a *császár* tartotta fenn magának; a vezérkar főnökévé *Le Boeuf* hadügyminister neveztetett ki.

A rendelkezésre álló haderő 8 hadtest-, 3 tartalék lovas-hadosztály és 1 tüzér-főtartalékba osztatott be.

A hadtestek magasabb (hadsereg-) kötelékbe egyelőre nem vonattak össze; különben még a csapattestek beosztása az újonnan alakuló magasabb seregtestek kötelékébe is, csak a mozgósítás beálltával lett elrendelve; azaz egyszóval: a hadrend nem volt a németekéhez hasonlóan előre megállapítva.

A gyalogezredek 4-ik zászlóaljaiból alakítandó három — IX., X. és XI. számú — hadtest felállítására, melyek az úgynevezett *tartalék-sereggé* egyesítették volna, egyáltalában nem került a dolog.

A kivonuló hadtestek számbeli ereje nem volt egyforma: az I., III. és VI. hadtest mindegyikének kötelékébe, — melyek marsalok parancsnoksága alatt állottak — 4 gyalog-, 1 lovashadosztály (3 dandár) és 1 tüzér tartalék (8 üteg) tartozott; míg a II., IV., V. és VII. hadtest egyenkint csak 3 gyalog-, 1 két dandárból álló lovas hadosztály- és 1 tüzér tartalékból (6 üteg) állott.

A *császári gárda* 2 gyalog hadosztályt, egy 3 dandárból álló lovas hadosztályt és 1 tüzér tartalékot (4 üteg) számlált.

A gyalog hadosztályok kötelékébe általában két dandár tartozott, melyek mindegyike 6 gyalog- és 1 vadász-zászlóaljából alakuló 2—2 ezredből állott, minden zászlóalj 6 századra tagozódott; közvetlenül a hadosztály-parancsnok alá volt rendelve továbbá 1—1 tüzér-osztag (3 üteg), 1 hadmérnöki század, és bizonyos számú lo-

²⁷⁾ „... Il en résulte que, du 18 au 28 juillet, 163.000 hommes ont été mise en route, en dehors de l'armée active.“

„Mais il faut remarquer — füzi hozzá egy francia író — qu'il ne s'agit ici que de la *mise en route*, et nullement de l'arrivée des hommes soit au dépôt, soit au corps.“

vasság. Ez utóbbi fegyvernemnek ezenfelül fenmaradó része, hadtestenkint dandárokba egyesítve, nyert alkalmazást.²⁸⁾

Az egyes csapatkötelékek előírt *ütközet-létszáma*, *Borbstüdt* adatai nyomán a következők:

	franciák:	németek:
Gyalog-század	133 fő	250 fő
„ vagy vadász-zászlóalj	800 „	1.000 „
„ ezred	2.400 „	3.000 „
Lovas „	500 „	600 „
Gyalog-dandár (7. zászlóalj)	5.600 „	6.000 „
Lovas „	1.000 „	1.200 „
Gyalog-hadosztály	12.000 „	13.000 „
Lovas „	2.000—3.000 „	2.500 „
Gárda-	23.000 „	} 32.000 „
3 hadosztályból álló } hadtest	38.000 „	
4 „ „ } hadtest	50.000 „	

A német csapatok a mozgósítás befejeztével el is érték a fentebbi létszámot, míg ellenben a francia zászlóaljak 800 helyett mindössze 700 emberrel vonultak ki.²⁹⁾

A francziákat illető fentebbi adatok tehát megközelítőleg csak úgy felelnek meg a valóságnak, ha azok mindegyikéből körülbelül 20%-ot levonásba hozunk. E szerint egy 3 hadosztályból álló hadtest csak 30.400, a 4 hadosztályból álló pedig 40.000 főt számlálna, a mi nagyjában össze is vág Frossard tábornok adataival³⁰⁾.

Igen természetes továbbá, hogy a békelétszámon való felvonulás folytán az ezredek állomány tekintetében igen nagymérvű eltéréseket mutattak fel³¹⁾.

²³⁾ Hogy a lovasság beosztása és alakulása tekintetében a francziáknál nemcsak kísérletezéssel, amint azt a németeknél kimutattuk, hanem nagyfokú tapogatózással van dolgunk, az kitűnik a *Directeur de Vadministration de la guerre*“ következő nyilatkozatából:

„La cavalerie a été formée de cinq ou six manières différentes depuis le 15 juillet jusqu'au 5 août. Vous verrez dans le tableau de l'armée du Rhin, tantôt un corps de cavalerie qui n'a jamais existé, tantôt des divisions, tantôt des régiments de cavalerie adjoints a des divisions d'infanterie. J'ai désigné un intendant militaire pour un corps de cavalerie; c'est le baron Schmitz, Il n'a jamais pu trouver son corps, attendu qu'il n'a jamais existé.³⁴⁾

²⁹⁾ Sőt francia források még kedvezőtlenebbül tüntetik fel a létszámviszonyokat, mondván:

„Mais, tandis que les bataillons allemands comptaient chacun 1 000 hommes, les nôtres ne dépassaient guère 500 hommes.

³⁰⁾ Lásd a végmegjegyzéseket a spichereni csatához.

³¹⁾ „L'effectif variait à ce point que certains régiments comptaient 1.600 hommes, tandis que d'autres n'en avaient que 350, et l'un même 550.“

A kivonuló csapatok létszáma:

332 zászlóalj,

220 lovas-század és

924 ágyú,

összesen mintegy 300.000 főnyi létszámmal.

36 zászlóalj: 32 lovas század és 60 ágyú Spanyolország, Algier, Civita vecchia stb. szemmeltarfására hagyatott vissza.

A részletes hadrendet a **II. sz melléklet** tartalmazza. Az abban foglalt összegezésből látható, miszerint a francia hadtestek létszámra nézve igen erősek s hogy kivált lovassággal igen busásan vannak ellátva; átlag minden 2 zászlóaljra 1 lovas század esett. A rendelkezésre álló 220 lovas századból 172 század a hadtestek kötelékében állott s csupán 48 lovas század, vagyis 22%-a a rendelkezésre álló alakulásoknak volt önálló hadosztályokká egyesítve.

A hadosztályok mindegyikéhez 3 üteg (24 löveg, ezek között 6 mitrailleuse) volt beosztva. Ezen kívül minden hadosztály részére a hadtest, valamint az általános tüzértartalékban még 2—2 üteg állott rendelkezésre, úgy hogy ezek beszámításával minden hadosztály ereje tüzérségben $5\frac{1}{2}$ üteg, vagyis 33 löveg.

A lovasságnál csupán a gárda- és az önálló lovas hadosztályok voltak tüzérséggel ellátva; a többi hadtestek kötelékében álló lovas hadosztályok csupán egy fegyvernemből alakultak.

A kivonuló csapatok létszámát alapul véve, az egyes fegyvernemek viszonya a következő: 1000 gyalogosra majdnem 100 lovas és 4.7 löveg esik, ami tüzérségben, főleg azonban lovasságban igen gazdag dotációt jelent.

A 8 hadtest alakulására, melyek egyelőre közvetlenül a császár vezénylete alatt állottak, kinek megérkezéséig a főparancsnokság **Bazaine**-re bízott — a következő helyek lettek kijelölve:

az Algierből jövő I. (**Mac-Mahon**) hadtest részére Strassburg és Hagenau, előcsapatok a Lauter folyó mentén.

a Chálonsból jövő II. (**Frossard**) hadtest részére St-Avold, a Normandia és Bretagne-ből jövő III. (**Bazaine**) hadtest részére Metz,

a Lille-Amiensből jövő IV. (**Ladmirault**) hadtest részére Thionville (Diedenhofen),

az Orleans és Bourgesből jövő V. (**Faily**) hadtest részére Bitsch,

a délkeletről jövő VI. (**Canrobert**) hadtest részére a chálonsi tábor,

az ország legdélkeletibb részéből jövő VII. (**Felix-Douay**) hadtest részére Strassburgtól délre és Belfort, végre a Párisból jövő gárda (**Bourbaki**) hadtest részére Nancy.

Sereg főparancsnokság: Nancy.

E szerint a főerő a Moselen, Elsassban pedig csak két hadtest

vonult fel. A chalons-i táborban levő II. hadtest, mintegy 20.000 főnyi létszámon a „hadsereg szeme“ gyanánt (a hogyan Le Boeuf magát klasszikusan kifejezé) a hadüzenet átnyújtása napján St.-Avold és Forbachliba³²⁾, tehát egészen a porosz határig tolatott előre, csakhogy ez már most kapta azon utasítást, hogy komolyabb összeköttökést lehetőleg kerüljön.

Az V. hadtest összeköttetésül rendeltetett a metzi és strassburgi csoportok közé. A VI. hadtest általános tartalékot képezett.

A felvonulás területének arczkiterjedése ennél fogva Belfort-Thionville között körülbelül 340 kim. s mélysége Strassburg-Chalons között majdnem ugyanannyi, A csapatok ily csoportosítása ennél fogva hadászati felvonulásnak a szó szoros értelmében bizonyára nem, csupán **átmeneti összpontosításnak** tekinthető, melyből a tulajdonképeni felvonulás csak azután volt végrehajtandó. ^

A felvonulás a kijelölt pontokon végre is hajtattott.

Az észak felé elővéd gyanánt előretolt II. hadtest már július 18-án este St. Avoldban volt, a hol **Frossard** tábornok **Le Boeuf** azon parancsát vette, hogy hadtestével St.-Avoldon túl ne nyomuljon előre, csak a terepet deritse fel a határig.

Frossard tábornok 19-én mindazonáltal 1 hadosztályt és 1 chasseur-dandárt Forbachig, 1 hadosztályt pedig Benningbe tolt előre; **Le Boeuf** ehhez jóváhagyását megadta ugyan, de aug. 22-én újból figyelmezteté, hogy idő előtt komolyabbat ne kezdeményezzen³³⁾

Azon alaptalan hirre, hogy Sierckbe porosz csapatok vonultak volna be, **Bazainnek** meghagyatott, hogy utóbb nevezett helyre, az ellenség tévútra vezetése és nyugtalanítása végett (?) szintén toljon elővédet előre, a mi ennek folytán meg is történt.

Az ellenségről miután a hírszerzéssel senki sem törődött, a felvonulás első napjaiban kevés volt a megbízható hír,³⁴⁾ a bizonytalanság érzete pedig nőttön nőtt.³⁵⁾

³²⁾ 1-ső hadosztály: St.-Avold,

2-ik „ : Forbach.

3-ik „ : Benning-Merlebachnál, a Forbach és Saargemündi

vasutak keresztezésénél.

³³⁾ L'intention bien formelle de Sa Majesté est de **rester sur le défensive**^ d'éviter les engagements qui pourraient entraîner hors de la frontière, avant le moment que l'Empereur veut fixer. (Bazine, Episodes.)

³⁴⁾ Jellemző erre vonatkozólag **Le Faure** következő nyilatkozata:

„Pas une reconnaissance n'était envoyée en avant pour recueillir quelques renseignements. Mais à la frontière même, marquée par une auberge, la Brême d'or, deux cavaliers du 1e chasseurs montaient et descendaient alternativement un petit sentier qui sert de ligne de démarcation. Cinquante pas, en avant, autant en arrière: telle était notre façon de comprendre le service en campagne.“

³⁵⁾ Erre vonatkozólag fenti író következőleg ír:

„Cette incertitude, cette inaction alors que l'on s'attendait à entendre le canon dès le premier jour, devaient avoir de funestes effets. A la moindre alerte, les habitants croyaient l'heure de l'invasion arrivée, et les télégrammes se croisaient aux divers quartiers-généraux. Partout, on annonçait l'ennemi; il n'était nulle part.“

Bazaine jul. 20-án Metzről következőket írja: „*Úgy látszik, hogy a poroszok Mainz tájékán akarják a támadást bevárni (?)*” Hogy ezen nézet komoly számba ment, mutatja azon körülmény, hogy Forbachban és Saargemündben a támadó hadműveletek megkezdéséhez nagymennyiségű élelmi készletek halmozottak össze.

Július 23-án **Le Boeuf**, tulajdonképpen alapos ok nélkül, de valószínűleg egy belső titkos és helyes sugallatot követve, parancsot adott, hogy a Moselen felvonult hadtestek — a helyett, hogy az eredeti terv értelmében Strassburg felé felzárkóztak volna — közelebb vonassanak egymáshoz, hogy szükség esetén *a Saar felé az előnyomulást* megkezdhessék; ezen elhatározás következtében ennél fogva a hadműveleti terv eredeti eszméje, a Rajnán való átkelés, eljuttatott.

Le Boeuf július 26-án a következőket írja **Bazain**-nek:

„Notre immobilité donne confiance à l'ennemi, et Mac Mahon doit avoir en ce moment une petite affaire à Seltz: *il est temps de prendre l'offensive.*”^{3 6)}

Tenez-vous donc prêt pour samedi ou dimanche“

(Mozdulatlanságunk az ellenséget bizalommal tölti el és Mac-Mahonnak e pillanatban alighanem egy kis összeütközése lehet Seltznél; legfőbb ideje, hogy támadásba menjünk át. Ennek folytán szombat vagy vasárnapra legyen elkészülve).

Le Boeuf fentebbi intézkedése értelmében az eredeti felállítás július 24. és 25-ike folyamán következőleg módosult:

A III. hadtest, összeköttetésül a II. és IV. hadtest közé — mely utóbbinak egy hadosztálya Bouzonville-be vonatott — Metzről Boulayba rendeltetett; Failly tábornok (V. hadtest) pedig parancsot kapott, hogy Bitschnél álló két hadosztályát Saargemündbe irányítsa, Bitschbe pedig Hagenaunál álló 3-ik hadosztályát rendelje.

A gárda hadtestnek Nancyból Metzbe kellett menetelnie.

A francziák tehát a helyett, hogy a békelétszámon való felvonulás nyújtotta előnyöket a támadásba való átmenetre felhasználták volna, ide-oda rokirozással fecsérlik el az időt, minek folytán július 18-ika óta Saarlouis- és Saarbrückenben gyenge porosz osztagok háborítlanul állanak egész hadtestekkel szemben.

Hogy az 1-ső német hadsereg ellen intézett francia támadásnak a kéznél levő hadtestekkel július 31-én vagy legkésőbb augusztus első napjaiban, minő következményei lehettek volna, szinte beláthatlan; annyi azonban bizonyos, hogy ez által az ellenség felvonulását érezhetően lehetett volna zavarni és késleltetni.

Hátha még az első csatákból a francziák kerülnek ki győz-

³⁶⁾ Találóa jegyzi meg ehhez Bazaine (Episodes, 6. oldal): „L'idée tait heureuse, mais impracticable en bonnes conditions.“

tesek gyanánt, mely esetben valószínűleg Ausztria-Magyarország támogatása sem maradt volna el?!

Midőn július 28-án a császár serege körletében, Metzben megjelent, egy hadtest sem volt még teljes létszámon, egyik sem vala még hadműveletekre kész állapotban.

E mellett a hadászati felvonulás arcvonala 32 mérföldnyire terjedt, Mélysege pedig Châlons-, illetve Párisig nyúlt.

Ily felállításból egységes, erőteljes támadásba átmenni, lehetetlennek látszott

De Párisban türelmetlenül vártak már a győzelem első hírére s miután Franciaországban a közvéleményre, a nép szavára, hallgatni kell, *Napoleon* még aznap (július 28-án) kibocsátá hadseregéhez intézett proklamációját,³⁷⁾ a következő napon pedig a császár elhatározta s parancsot adott, hogy a II., III. és V-ik hadtest *Bazaine* parancsnoksága alá helyezve, július 31-én *erőszakos szemrevétel czéljából* a Saar folyót Saarbrücken és Saargemünd között lépje át, mialatt a IV. hadtest Saarlouis felé csupán tüntessen.

Úgy *Bazaine*, mint a tanácskozásban részt vett *Frossard* és *de Failly* tábornok azonban kijelenté, hogy a császár ezen terve egyelőre ki nem vihető, mivel a csapatok még nincsenek teljes létszámon s még kevésbé a szükséges élelmezési czikkekkal ellátva.³⁸⁾

Ennek folytán a császár a szemrevétel kivitelét augusztus 2-ára halasztotta, *Mac-Mahon* pedig egyúttal értesítve lett, hogy tőle a császár 8 napnál előbb (augusztus 5—6-ika) szintén nem várja a hadműveletek megkezdését³⁹⁾.

Ez intézkedéssel a tervezett támadólagos fellépés lehetőségének utolsó szikrája is kialudt.

A francziák az ellenségről ez idő tájt csupán annyit tudtak, hogy a német VII. és VIII. hadtest a Saar mögött Steinmetz parancsnoksága alatt 1-ső hadsereggé egyesült. Azonkívül jeleztetett, hogy a *Frígyes Károly* herceg hadseregéhez tartozó III. és IX. hadtest útban van Kaiserslautern felé; egyébként hiányos hírszerző és felderítő szolgálat következtében a németek mozdulatairól csak vajmi kevés jutott a francziák tudomására.

Az utóbbiak helyzetét július 31-én az *1. számú vázlat* mutatja.

³⁷⁾ Lásd a III. számú mellékletet.

³⁸⁾ Lásd Bazaine, Episodes, 12. old.

³⁹⁾ „Le premier acte du commandement de l'empereur, à Metz, indique clairement ses intentions: ce fut un ordre envoyé le 29 juillet au maréchal de Mac-Mahon, pour qu'il se bornât à faire éclairer la frontière et à la protéger de Bâle à Lauterbourg avec ses divisions et celles du général Douay; on l'avertissait de plus qu'il n'aurait pas de mouvements à faire avant huit jours, c'est-à-dire le 6 août.

Helyzet július 31-én.

1. sz. vázlat

E napon eszerint — a gárda-hadtestet is beleszámítva — az 1-ső német hadsereg két szétszórt hadtestével szemben 5 francia hadtest áll, mely utóbbiak létszáma együttesen ekkor már 130.000 főre emelkedett.

Itt tehát valóban kínálkozott alkalom a viszonylagos számbeli túlerő kiaknázására és igen valószínű, hogy erélyes támadással a francziák legalább is időleges győzelmet arathattak volna.

Csak hogy háborúban a jó alkalom nem soká tart, ha most nem szánták rá magukat a francziák a kezdeményezésre, később, a németek felvonulásának befejezte után, még kevesebb kilátással tehettek.

Azon ürügy, hogy a hadtestek még nem érték el teljes létszámukat, nem menti ki a támadás elmaradását, mert ha csak teljes létszámú csapatokkal volt szándékuk a hadműveleteket megkezdeni, alig volt értelme a határon való mozgósításnak; a csapattestek elhelyezési körletében ez utóbbi gyorsabban és biztosabban lett volna végrehajtható.

Hogy szükség esetében a hadműveleteket, még mielőtt a sereg teljes készülségét és létszámát elérte volna, lehet sikerre való kilátással megkezdeni, erre nézve legszebb bizonyíték ***I. Napoleon*** 1813. évi hadjárata.

MÁSODIK FEJEZET.

Bevezető hadműveletek; augusztus 1—6-ig.

Iv.

A Saar-menti bevezető hadműveletek.

Események a német 1-ső és 2-ik hadsereg körletében augusztus 5-éig.

A 2-ik hadseregnek a Rajnán való kivaggonírozásából származó időveszteséget a főparancsnokság, mint már előbb láttuk, az által iparkodott helyrehozni, hogy a mennyire csak az ellenségre való tekintettel megengedhetőnek látszott, esetről-esetre a hadsereg arcvonala előtt fekvő pontokat jelölt meg kiszálló állomások gyanánt. Csakis így volt a csapatok szállítása már augusztus 2-án befejezhető.

Az 1-ső hadsereg parancsnokának pedig július 31-iki távirattal meghagyatott, hogy felvonulását augusztus 3-ig Wadern és Losheim környékén befejezze.

Ezen felvonulás biztosítására Saarlouis és Saarbrücken felé **Gneisenau** vezérőrnagy⁴⁰⁾ parancsnoksága alatt egy 6 zászlóalj, 8 lovas század és 2 ütegből álló (a 16-ik gyalog-hadosztályhoz tartozó) különítmény volt előre tolva oly utasítással, hogy az túlerővel szemben Lebach felé vonuljon vissza.

Ezen különítményből augusztus 2-án délelőtt Saarbrückenben és a várostól délre fekvő magaslatokon **Pestel** alezredes parancsnoksága alatt 1 zászlóalj, 2 lovas század és 2 löveg állott. A Saar jobb partján pedig, a várostól észak-nyugatra fekvő magaslaton (a Köllerthaler W. déli szegélyén) ezenfelül még 2 zászlóalj, 1 lovas század és 1 üteg volt felállítva⁴¹⁾. A többi német csapatok 2-án elérendő menetcéljaik felé voltak útban.

A Lotharingiában összpontosult francia főerő felállításán augusztus 2-ika reggeléig, a mikorára, mint tudjuk, a szemrevétel el lett halasztva, július 31-ike óta nem történt változás.

⁴⁰⁾ A német „General-Lieutenant“ rendi fokozat, mely tulajdonképpen a mi altábornagyi rangunknak felel meg, következetesen „tábornok“ szóval fordítottam: megkülönböztetésül a „General-Major“ kifejezés „vezérőrnagyának Íratott.

⁴¹⁾ A terepet lásd az I. számú csataterven.

Erőszakos szemrevétel Saarbrücken-nél.

Augusztus 2-án, délelőtt 10 óra tájban a szemrevétel keresztülvételére kirendelt francia csapatok a császár, a császári herceg és a hadügyminister jelenlétében megkezdék előnyomulásukat s a vett parancs értelmében a Bousonville-nél álló IV. hadtest 3-ik hadosztálya Saarlouis-, a St.-Avoldnál összpontosult III. hadtest Wehrden-, a Saargemündnél álló V. hadtest a Saar jobb partján Blieskastel és St. Johann felé szemreévő különítményeket tolt előre, Saarbrücken felé pedig az egész II. hadtest fejlődött harcra négy dandárral az 1-ső kettővel a 2-ik harszvonalon⁴²⁾.

A Saarbrückent megszállva tartó gyenge német osztagok a jobb szárnyon előnyomuló francia 2/2 számú dandár átkaroló támadása következtében csakhamar a Saar jobbpartjára kényszerítették visszavonulni, minek folytán **Gneisenau** vezérőrnagy csapatait 2 óraker összegyűjtve, a Köllerthaler W. déli szegélyét szállatta meg.

Völklingennél komolyabb összeütközésre nem került a dolog, a francia V. hadtest pedig Saargemündnél pláne még ellenfélre sem talált.

Frossard tábornok megelégedett a Saarbrückentől délre fekvő magaslatok birtokbavételével és a városba csak este felé küldött járőröket, a midőn már úgy a Saarrbrücken, mint Völklingennél állott német osztagok zavartalanul vonultak vissza Guichenbachba.

Másnapra a támadás folytatása tervbe volt ugyan véve, a kivitel azonban a beérkezett nyugtalanító hírek következtében⁴³⁾ abban maradt.

Veszteség: német részről 4 tiszt, 79 ember; francia részről 6 tiszt és 80 ember.

A német csapatok augusztus 2-án este a következő helyzetbe jutottak:

1. **hadsereg:** hadsereg parancsnokság Trier,
- VII. hadtest 13. hadosztálya Saarburg,
- „ „ 14. „ Nieder-Zerf,
- VIII. „ 15. „ Wadern,
- “ „ 16. „ Lebach
2. **hadsereg:** hadsereg parancsnokság Kirchheimbolanden,
5. lovas hadosztály St. Wendel,
6. „ Mühlbach (Landstuhltól délnyug.),
- III. hadtest 5. hadosztálya Lauterecken,
- „ „6. „ Meisenheim,

⁴²⁾ A terepet lásd az I. számú csataterben.

⁴³⁾ Lásd a 48. oldalon.

- IV. hadtest Kaiserslautern,
 IX. „ Kirchheimbolanden,
 X. „ Kreuznach,
 XII. „ Wörrstadt,
 gárda „ Mannheim.

E napon tehát az 1-ső és 2-ik hadsereg belső szárnyai (VIII. és III. hadtest) még 4—5 menetnyire vannak egymástól: közvetlenül az 1-ső hadsereg arcvonala előtt pedig, avval már szoros érintkezésben 5 francia hadtest áll tétlenül!

Ez utóbbiak eddigi felállításán egyébként a szemrevétel szerencsés kimenetele folytán is, csak annyiban történt változás, hogy a II. hadtest Saarbrückenig jutott előre.

A saarbrückeni szemrevétel elrendelése alkalmával Napoleon szemei előtt kétféle cél lebeghetett, egyrészt a Saar balpartján elterülő magaslatok és Saarbrückennél a Saar-átjáratok birtokbavétele leginkább pedig az ellenség ereje és felállításáról hirtet szerezni.

Előbbinek, az abban részt vett francia túlerő következtében sikerülnie kellett; a másik fontosabb feladat megoldása azonban a parancsnok önhibája folytán, nem tartván fenn a visszavonuló ellenséggel az érintkezést, elmaradt.

Nem lett volna-e czélszerűbb egész seregtestek helyett csupán néhány lovas hírszerző különítményt e célra kirendelni? Azok bizonyára jobban felelhetek volna meg a császár várakozásának.

S miután a legfelsőbb hadúr jelenlétében nagy pompával elrendelt ütközetnek morális tekintetben sem vala kiváló hatása, ez; is az erőszakos szemrevételek rendes sorsát osztá⁴⁴⁾; eredménye a francziákra nézve: semmi⁴⁵⁾.

Annál nagyobb volt azonban a magában véve jelentéktelennek látszó ütközet visszahatása a németek további előnyomulására nézve.

A VIII. hadtest parancsnoka, *Goeben* gyal. tábornok ugyanis

⁴⁴⁾ Lásd azok gyakori alkalmazását Arsztria részéről 1859-ben.

⁴⁵⁾ Egy kiváló francia író a saarbrückeni szemrevételhez, melyet a német írók „jelzett ellenség elleni harczgyakorlatnak“ kereszteltek el, a következő érdekes megjegyzést fűzi.

„C’était le premier combat; il sembla utile au grand quartier-général d’attribuer à cette affaire les proportions d’une victoire. De pompeuses dépêches parlant de „colonnes ennemies en déroutes“ de bataillons „fauchées par les mitrailleuses“, furent affichées dans toute la France. *Le journal officiel* célébra le courage du jeune prince qui, disait-on, était resté exposé au feu le plus violent.

En exagérant ainsi la vérité, on espérait, sans doute, atteindre un double but: donner d’abord satisfaction à l’opinion publique, décider enfin, par l’annonce d’un succès plus ou moins réel, l’Autriche et l’Italie à se déclarer en notre faveur, ou du moins à achever leurs préparatifs.“

augusztus 2-án délután az ütközetről tudomást szerezve, — a mit a francziák elmulasztottak, — ő a gyengébb, szükségesnek vélte az érinkezést az ellenséggel újból felkeresni, mi czélből 3-án egész hadtestével az előnyomulást déli irányban folytatni szándékozott, mely elhatározását az 1-ső hadsereg parancsnoka jóvá is hagyta.

Így történt aztán, hogy az 1-ső hadsereg 3-án, a helyett hogy a főparancsnokság intézkedése értelmében Wadern és Losheim környékén összpontosult volna, 13-ik hadosztályát Merzig-, a 14-iket Losheim-, a 15-iket Lebach-, a 16-ikat Heusweiler-, s a lovas hadosztályt Neunkirchenig tolván előre, délre fekvőbb felállítást foglal el; ez által még jobban kiteve magát az egyenkénti megveretés eshetőségének.

Valószínű, hogy Steinmetz tábornok ebbeli szándékát, hogy t. i. előnyomulását a Saar felé folytatni fogja, nem közölte a főparancsnoksággal és úgy látszik, hogy sem 2-án sem 3-án nem küldött be helyzetjelentést sem.

Csakis így történhetett, hogy a főparancsnokság 2-án este, midőn már a saarbrückeni ütközet lefolyásáról tudomása volt, csupán a 2-ik hadseregnek küldött további irányelveket, melyek szerint:

„Az ellenség előnyomulása esetén az élen levő két hadtest 2-án elfoglalt helyzetében marad, ha pedig az ellenség nem hatol előre, augusztus 3-án a III hadtest Baumholdert, a IV. pedig Landstuhlt iparkodjék elérni. Az előnyomulás ezen vonalon túl csak a hadsereg többi részeinek teljes felzárkózása után fog elrendeltetni.⁴⁴

Az 1-ső hadseregnek meglévőn már 3-ikára szóló parancsa, **Moltke** nem tartotta szükségesnek, hogy ennek is újabb utasítás adassék ki.

Pedig mily jó és az ellenséggel történt első összeütközés következtében indokolva is lett volna az 1-ső hadsereg parancsnokával annak közlése, hogy a történetek nem változtatnak a már kiadott parancson.

Ennek elmaradása, leginkább pedig a helyzetnek különböző felfogása a főparancsnokság és az 1-ső hadsereg parancsnoka részéről, a félreértések egész sorozatának lőn kútforrásává.

Az augusztus 3-ig beérkezett hírekből ugyanis nyilvánvaló lett, hogy az 1-ső hadsereg arcvonala előtt állott francia erők délkeleti irányban tolattak össze, miben Steinmetz a 2-ik hadseregnek még nagyobb veszélyeztetését vélte felismerhetni. Ezt megakadályozandó, hadseregével augusztus 4-én a Saarlouis-Hellenhausen vonalig akart előre hatolni, vélve, hogy ez által sikerülend minél több ellenséges csapatot lekötnie (hasonlóan, mint azt 1866-ban sikerrel tévé).

Evvel szemben a főparancsnokságnak egészen más volt az álláspontja. Nem akarván a francziáknak még részleges diadalra sem alkalmat nyújtani, azon volt, hogy az 1-ső és 2-ik hadsereget minél előbb egyesítse.

Ennek értelmében 3-án délután a következő távirati parancsot adta ki, mely az első hadsereget a Saar felől Tholey felé irányította vissza:

„*Nagy főhadiszállás Mainz, aug. 3-án d. u.*

A francziák habozó előnyomulása következtében remélhető, hogy a 2-ik hadsereg 6-án a *kaiserslauterni erdőöv előtt*⁴⁶⁾ összpontosítható lesz. Ha mindazonáltal az ellenség gyors elnyomulása meg nem akadályozható, a 2-dik hadsereg esetleg a Lauter mögött összpontosuljon.

Mindkét hadseregnek együttes közreműködése csatában szándékolva van, az 1-ső hadseregé St.-Wendel, esetleg Baumholder irányából. O felsége parancsolja, hogy 1-ső hadsereg 4-én Tholey felé összpontosuljon.

3-ik hadsereg holnap, 4-én átlépi a határt.

Általános támadás szándékolatik.

Moltke.“

Ennek értelmében *Steinmetz* előbbi szándékától eltérően, augusztus 4-ikére a következő hadsereparancsot adja ki.

Főhadiszállás, Losheim aug. 3-án. d. u. 3^h 30^l.

A 1-ső hadsereg holnap megkezdí *előremenetét*⁴⁷⁾ Tholey irányában. A VII. hadtest Lebachnál, a VIII. hadtest 16-ik hadosztálya *Ottweilernek* 15-ik hadosztálya pedig Tholeynél összpontosul. A 3-ik lovas hadosztály Tholey és St.-Wendel között, *e* két várost összekötő műúttól északra . . .

Hadsereg-főhadiszállás: Tholey.“

Ezen intézkedés, mely a főparancsnokság által azon utasítással hagyatott jóvá, hogy az 1-ső hadsereg *további rendeletig elfoglalt állásában megmaradjon*, a 2-ik hadsereg parancsnokával is közöltetett, akitől augusztus 4-én az 1-ső hadsereg főhadiszállásába a következő értesítés érkezett:

„A 2-ik hadsereg holnap élével a St.-Wendel-Homburg által jelölt vonalat, 6-án pedig Neunkirchent és Zweybrückent éri el. Kollíziók kikerülése szempontjából kívánatos volna, ha az 1-ső hadsereg a mondott napon jobbra eltolatlék.“

Steinmetz, Frigyes Károly ezen kívánságát azonban már azért sem vélte teljesíthetni, miután a főparancsnokság intézkedése értelmében az 1-ső hadseregnek — mint fentebb láttuk — további rendeletig 4-én elfoglalt állásában kellett megmaradnia.

⁴⁶⁾ Neukirchen-St.-Wendel-nél.

⁴⁷⁾ Inkább oldal-, illetve hátramenetnek volna nevezhető.

A 2-ik hadsereg parancsnoka tekintettel az ellenség passiv magatartására augusztus 4-ére a további előnyomulást rendelte eL Ezekből kifolyólag az 1. és 2. hadsereg augusztus 4-én a következő helyzetbe jutott:

1. hadsereg: hadseregparancsnokság Tholey,

VII.	hadtest 13. hadosztálya	Bettingen,
„	„ 14.	„ Lebach,
VIII.	„ 15.	„ Tholey,
„	„ 16.	„ Ottweiler,
3.	lovass hadosztály	St-Wendel.

2. hadsereg: hadseregparancsnokság Rockenhausen,

5. lovass hadosztály Hellenhausen-Püttlingen, (12. lovass dandár Zweybrücken),

6.	lovass hadosztály	St-Ingbert,
III. hadtest	5. hadosztálya	Waldmohr,
„	„ 6.	„ Kusel,
IV.	„ Mühlbach,	
IX.	„ Rockenhausen,	
X.	„ 19. hadosztálya	Lauterecken,
„	„ 20.	„ Meisenheim,
XII.	„ Göllheim,	
gárda	„ 1. hadosztálya	Frankenstein,
„	„ 2.	„ Ramsen.

A 2-ik hadsereg jobb szárnyán levő III. hadtest tehát már érintkezésbe lépett az 1-ső hadsereggel, a főerő azonban még mindig 2—3 napi menetre hátra van, a mi az 5 mérföld hosszú szoroson való átvonulás következményének tekintendő, miközben (augusztus 2—5-ig) az élen levő hadtestek naponta átlag 20, az ezek mögött menetelők azonban legfeljebb csak 12 kilométernyi utat tehettek meg: leghátul pedig, mint egészen kikülönített rész, a vonat menetelt.

Frigyes Károly ennél fogva, hogy a vett meghagyás értelmében⁴⁸⁾ hadseregének összpontosítását a „kaiserslauterni erdőöv előtt“ végrehajtsa, 4-én kiadja az erre vonatkozó irányelveket, melyek szerint hadseregének 7-én este következőleg kellett volna állania:

III. hadtest Neunkirchen-nél, IV. Zweybrücken-, gárda-hadtest Homburg-, X. hadtest Bexbach (Neunkirchen-Homburg között)-, XII. Mühlbach-, IX. Waldmornál; 6-ik lov. hadoszt. Blieskastel. 11 és 13. lov. dandár Heusweilernél s végre a IV. hadtesthez besztott 12. lovass dandár Hornbachba előretolva. Azaz két hadtest (III. és IV.) az első vonalban, 20 km. (1 napimenet) arczkilerjedéssel; ezek mögött négy hadtest, szintén 20 kilométernyi mélységkiterjedéssel.

⁴⁸⁾ L. a főparancsnokságnak 3-ikán kiadott parancsát.

Ezen csoportosítás úgy a továbbmenetelésre, mint a harc elfogadására alkalmas, a mennyiben a Neunkirchen-Zweybrücken által jelölt vonalból a Saar és Blies felé vezető 4 főútvonal mind-egyikén, az előretolt két lovas hadosztály mögött, egy-egy hadtest áll; ezek mögött a IX. és XII. hadtest tartalék-viszonyban van.

A 2-ik hadseregnek ilyenmű csoportosítása tökéletesen megfelelt a főparancsnokság intenczióinak, mely a hadműveletek folytatását nagyjában következőleg tervezé:

Augusztus 7-én az 1-ső és 2-ik hadsereg Tholey-Neunkirchen-Zweybrücken-nél felvonulását befejezi; 8-án pihenő; 9-én pedig, — mely napon a Saar folyónál vagy a mögött kilátásba vett döntő csatában a pfalzi határ mentén előrevont 3-ik hadsereg Bitsch felől szintén közreműködhetné⁴⁹⁾, — az egész rendelkezésre álló sereg általános támadásba megy át, mely alkalommal az 1-ső és 2-ik hadsereg az arczcsoportot, a 3-ik hadsereg pedig délfelől az átkaroló, illetve megkerülő csoportot képezte volna.

Ezen eszme értelmében íratott már a főparancsnokság 3-án kelt parancsa is, mely az 1-ső hadsereget a Saar folyótól Tholey felé rendelte vissza.

Midőn azonban később, augusztus 6-ától kezdve,⁵⁰⁾ a beérkezett hírekből nyilvánvaló lett, hogy a francziák Elsassban tetemes erők felett rendelkeznek s egyáltalában nincs szándékuk a Saar folyó mentén a csatát elfogadni, a fentebbi tervnek akként kelle módosulnia, hogy a 3-ik hadsereg meghagyatott önálló csoport gyanánt Mac-Mahon hadserege ellenében, míg a francia főerő ellen csupán az 1-ső és 2-ik hadsereg folytatta hadműveleteit.

Mindenekelőtt foglalkozzunk ez utóbbiak további előnyomulásával.

A III. hadtest a kiadott irányelvek értelmében menetét folytatva, augusztus 5-ike folyamán Ottweilernél kijelölt szállásait az 1-ső hadsereg (VIII. hadtest) csapatjai által találja megszállva, mely utóbbi az nap a vett parancs értelmében, 4-én elfoglalt állásában megmaradt.

Ebből a két hadseregpáncsnok között súrlódás keletkezett, melyet elvégre is a főparancsnokságnak kellett elintéznie meghagyván, hogy a st.-wendel-ottweiler-neunkirchenei út augusztus 6-ikán az 1-ső hadsereg által a 2-ik részére szabadon hagyandó.

Evvel egyidejűleg *Steinmetz* értesítve Ion, hogy a hadszín-

⁴⁹⁾ Tekintve, hogy Weissenburg 4-én csak gyengén vala megszállva (1. később), Moltke még inkább hitte, hogy az Elsassban állott francia csapatok nagyobb része szintén a Saar folyó felé vonatott s hogy ennél fogva az szesz német haderő összevonásának most már mi sem állhat útjában.

⁵⁰⁾ A wörthi és spichereni csata napja.

helyre újonnan érkezett I. hadtest és 1-ső lovas hadosztály 6-ikától kezdve szintén parancsnoksága alá helyeztetik.

Ezen meghagyás alapján Steinmetz 5-én este következőleg intézkedik:

„Főhadiszállás, Tholey 1870. aug. 5.

A hadsereg holnap megkezdi előnyomulását **a Saar felé.**

A VII. hadtest élével Guichenbachig menetel, Völkchnen és Saarbrücken irányában elővédet tolvá előre.

A VIII. hadtest a Sulzbach-tól nyugatra fekvő Fischbachot éri el és Quierscheidt-on át Mergweilerig terjeszkedik ki.

A 2-ig hadsereg III. hadteste, vett értesülés szerint, holnap Bildstock környékét éri el.

A 3-ik lovas hadosztály Labach (Lebachtól délnyugatra) felé tart és a hadsereg jobb oldalát biztosítja.

A hadseregparancsnokság holnap Hellenhausenbe tétetik át.

A VIII. és III. hadtest közötti választóvonalat a Nabe-vasut jelöli . . . stb.

Az I. hadtest és 1-ső lovas-hadosztály mai napon parancsnokságom alá helyeztetett.“

Ezen parancs a mellet bizonyítja, hogy **Steinmetz** a főparancsnokságnak már említett hadműveleti tervéről nem volt informálva; irányelvek helyett eddig csupán visszatartó parancsokat kapván, **Steinmetz** sötétben tapogatózott. Mint az későbben tett nyilatkozataiból kitűnik, ő az eddigi menetirányokból azt következtette, hogy a 2-ik hadsereg Nancy felé lett irányítva⁵¹) s hogy ennek megfelelően az 1-ső hadseregnek Metz-től délre kell tartania.

Másrészt értesülvén a 2-ik hadseregnek 6-ikára szóló menetintézkedéséről, attól tartott, hogy annak csapatjai elébe fognak kerülni, mi által aztán ő hadseregével egészen háttérbe szorul.

Ezt megakadályozandó, tolja csapatjait újra a Saar felé előre.

Ezen körülmény eléggé bizonyítja, mennyire szükséges, hogy a magasabb parancsnokságok esetről-esetre, hatáskörüket megillető mértékben, előljáró parancsnokságuk által az elérendő cél és annak mikénti keresztülvitele iránt legalább főbb vonásokban értesíttessenek. Csakis így várható tőlük öntudatos, egybehangzó összműködés.

Magát a hadseregparancsot tekintve, feltűnő, hogy az semmit sem tartalmaz az ellenségről és avval való találkozás esetén való magatartásról: pedig e mozdulatok a Saartól, melyet a francziák már fegyveres erővel értek el, csupán 1—1 ½ mértföldnyi távolságban hajtattak végre.

⁵¹) Lásd a hasonló felfogást a francziák részéről a közölt „Ordre“ első bekezdésében a 49. oldalon.

Tekintve továbbá, hogy a 2-ik hadsereg élén levő hadtesteiknek 6-ikára meghagyatott, hogy *Saarbrücken felé és Neu-Hornbachbe szintén elővédedet toljanak* előre, ezen intézkedések végkövetkezményükben, a főparancsnokság akarata ellenére és a nélkül, hogy a hadseregpáncsnokok szándékában lett volna, augusztus 6-án a *spichereni csatához* vezettek.

Most pedig a francziák intézkedéseiről kell még néhány szóval megemlékeznünk.

Az augusztus 2-án Saarbrücken felé intézett támadás — mint tudjuk — légdöfésnek bizonyult, miből a francziák meggyőződtek, hogy kisebb egyenkénti előtörések nem vezetnek eredményhez. Miután pedig *Mac-Mahon* részéről, kinek csapatjai nagyjára még mindig csak alakulófélben voltak, támogatásra ez idő szerint számítani nem lehetett, a francziák a Saar folyóval szemben is egyelőre passiv, várakozó magatartásra lettek kárhóztatva.

Thionville rendőrfőnökétől augusztus 3-ikára való éjjel érkezett azon értesítésre, hogy Trieren, Saarlouis-Thionville felé tartva, mintegy 40.000 főnyi porosz csapat vonult át,⁵²⁾ *Bazaine* a kedvező alkalmat felhasználni akarván, elhatározza, hogy az izoláltan előnyomuló 1-ső német hadseregbe veti magát.

Kétségtelen, hogy pár nappal előbb ily elhatározás és annak tetterős keresztülvitele még számíthatott volna sikerre, ily későn azonban minden támadó gondolat már csirájában hordá halála magvát.

Különben *Le Roef* — *Frossard* tábornokhoz intézett következő tartalmú leveléből Ítéelve — szintén kedvezőnek tartja a pillanatot a mérkőzésre.

„A saarbrückeni összeütközés és a szemre vétel Saarlouis felé — Írja *Le Boeuf* — valószínűleg arra bírták az ellenséget (a főntebbi 40.000 főt értve alatta), hogy az *utóbbi hely megvédése czéljából*⁵³⁾ támadólag előnyomuljon. Reánk nézve bizonyára igen szencsés esemény számba menne, ha a németek 40.000 emberrel oly helyen *adnának nekünk alkalmat az összeütközésre*⁵⁴⁾ , a hol már az Ön (II-ik) hadteste nélkül is 70,000 ember fölött rendelkezünk⁵⁵⁾ “.

⁵²⁾ Az ott átvonuló német VII. hadtest.

⁵³⁾ Ez mindenesetre sajtószzerű felfogás! Egy magában véve jelentéktelen helynek biztosítása végett kinek jutna eszébe egész seregtesteket az ismert túlerőnek martalékul odadobni?

⁵⁴⁾ Az éppen a jellemző, hogy igazi hadvezénylet nem várja, míg az ellenség nyújtja, hanem maga keresi, maga iparkodik teremteni a kedvező alkalmat, a jó helyzetet.

⁵⁵⁾ „Ce serait une heureuse chose que l'ennemi vint nous offrir la bataille avec 40.000 hommes, sur un point où nous pouvons lui en opposer 70.000, sans compter votre corps d'armée.”⁴

Ez azonban, mint előre sejteni lehetett, a francia támadó eszme kialakuló mécsének már csak utolsó fellobbanása volt, mert még ugyanaznap a francia főparancsnokság, azon állítólag megbízható, de tényleg a valóságnak kevésbé megfelelő kémjelentés folytán, hogy a német 2-ik hadsereg *Nancy felé tartva*, már St.-Wendelt érte el s hogy a 3-ik hadsereg szintén már útban van Kaiserslautern felé, rögtön s végleg elállít minden további támadólagos szándékától.

Ezen hírek, ha azokat valóban igazaknak tételezzük fel, kétségkívül alkalmasak arra, hogy az eddigi illúzióknak végkép megadják a halálos dőfést, a mennyiben most már tényleg annyira jutott a dolog, hogy kezdeményezés helyett a francziák már csak ellenrendszabályokra gondolhattak.

Ennek érzetében Napoleon 4-ike folyamán kiadott parancsával⁵⁶⁾ valószínűleg a *Nancy felé vezető főközlekedési vonalok jobb biztosítása végett*, a hadseregnek az *1. számú vázlaton* látható új csoportosítását rendeli el.

E szerint augusztus 5-én este a Nancy felé vezető úton fél

⁵⁶⁾ Ezen parancs szószerint következőleg hangzik (Bazaine, Episodes 20-ik oldal):

O r d r e .

Il faut toujours supposer à ses ennemis le projet le plus raisonnable, or, d'après ce qu'on lit dans les journaux anglais, le général *Steinmetz* occuperait une position centrale entre Sarrebrück et Deux-Ponts; il serait appuyé en arrière par un corps du prince *Frédéric-Charles*, et sa gauche se relierait à l'armée du *Prince royal* qui se trouve dans le Bavière rhénane. *Leur but serait de marcher droit sur Nancy*. En conséquence, je désire que les troupes prennent les positions suivantes:

Quatrième corps. Le général de *Ladmirault* aura son quartier général à Boulay, une division à Bouchepon et la troisième à Teterchen.

Troisième corps. Le maréchal *Bazaine* aura son quartier général à Saint-Avold, une division à Marienthal, une troisième à Puttelingo, la quatrième sera placée suivant ses convenances, soit en avant, soit en arrière de ses positions.

Le général *Frossard* restera dans la position où il est.

Cinquième corps. Le général de *Failly* ira rejoindre à Bitche la division qui y est déjà; ces deux divisions seront sous les ordres du maréchal *de Mac Mahon*. Celle qui est à Sarreguemines, se mettra en relation avec celle qui est à Puttelingo et sera sous le commandement du maréchal *Bazaine*.

Division de réserve. Général de *Forton*. La division de cavalerie qui est à Pont-à-Mousson, se portera à Faulquemont.

Sixième corps. Le maréchal *Canrobert* sera à Nancy avec trois divisions.

Il est bien entendu que celle de ses divisions que *Ladmirault* enverra à Bouchepon, ne se rendra sur ce point que dans la journée du 6 de ce mois.

Napoléon“

napi menetre egymás mögött 2 hadtest áll; ezektől jobbra, két napi menetnyi távolságra az V. hadtest Bitsch-nél, egy napi menetre balra pedig, Boulay-nál, a IV. hadtest vett felállítást; két napi menetre ezek mögött végre a gárdahadtest és a tartaléklovas-hadosztály állott.

Ezen felállításnak, mely védelmi állásnak nem nevezhető, a támadásba való átmenetre pedig még kevésbé alkalmas, kiterjedése arcban több 70 kilométernél, mélysége 80 kilométer.

Ellenséges megtámadtatás esetén tehát a III. hadtest 4—5, a IV. hadtest részei pedig 8—9 óra lefolytával érkezhettek csak az élen levő II. hadtest segítségére. A gárda-hadtest és a lovas-hadosztály aznap egyáltalában nem, az V. hadtest pláne csak a 3-ik napon vehetett volna részt a Saarbrücken-Spicheren-nél lejátszódó ütközetben. Vagyis az első napon 7, a másodikon 12, a harmadikon 15 hadosztály volt harczba állítható.

Alig, hogy az előbb közölt intézkedés kiadatott, hire jött a weissenburgi vereségnek, mely nyilsebeséggel jutott az összes francia hadtestparancsnokok tudomására, kik azonban még ekkor sem kaptak magatartásukat szabályozó rendszabályokat a valószínűleg bekövetkezendő általános megtámadtatás esetére⁵⁷).

Különben a weissenburgi ütközet Napóleont csak annyiban birta új elhatározásra, hogy tekintettel a nagy térbeli kiterjedésre, augusztus 5-én végre elhatározá magát *két különálló sereg alakítására*, melyeknek egyike — az I., V. és VII. hadtestekből álló — *Mac-Mahon* másika, a II, III. IV. hadtestekből álló pedig, *Bazaine* parancsnoksága alá helyeztetett.

A kinevezett hadsereg-parancsnokok hatásköre csupán katonai hadműveletekre — pour les opérations militaires seulement — terjedt ki.

Jogosan kiált fel *Bazaine* irataiban; „Pourquoi cette restriction? A l'armée, le commmentement doit être un.“ (Miért e megszorítás? A hadseregnél a parancsnokiásnak egységesnek kell lennie.)

Megjegyzendő továbbá, hogy az újonnan alakított hadsereg-parancsnokság csak személyre szóló rendelkezés volt, a mennyiben

Le 4 août neuf heures et demie du soir.

Au maréchal Bazaine, a Hagenau

„Demain 5, portez la division Decaen à Saint-Avold, où vous aurez votre

⁵⁷) „A főparancsnokság a weissenburgi ütközet hírére parancsot küldött de Faily tábornoknak, hogy egész hadtestét Bitsch tájékán egyesítse, ezenkívül csupán előbb kiadott parancsának következő módosítására szorított: „

quartier général et vos réserves; portez également demain la division Metman à Marienthal, et la division Jontaudon à Sarreguemines, et la division Castagny à Puttlinge.

Napoléon.“

a hadsereg-parancsnokok mellé, a kik egyúttal továbbra is megmaradtak saját hadtestük vezénylő tábornokai, új törzsek nem lettek beosztva.

Hogy ezen viszony legkevésbé sem nevezhető szerencsésnek, könnyen belátható.

A gárda és tartalék (VI. hadtest) fölötti rendelkezést a császár továbbra is magának tartotta fenn.

Augusztus 5-én reggel **Frossard** tábornok állását Saarbrückenben veszélyeztetve látván, kérdést intéz a főparancsnoksághoz, nem vonulhatna-e vissza hadtestével a Forbach és Saargemünd között elterülő (spichereni) magaslatokra. A főparancsnokság ennek folytán megengedte, hogy a II. hadtest a jelzett felállítást 6-án reggel elfoglalja; **Frossard** tábornoknak egyúttal meghagyatott, hogy esetleges további visszavonulását St.-Avold felé vegye⁵⁰).

A tábornok azonban, nehogy 6-án reggel visszavonulása közben zavartassák, még 5-én este elfoglalta az általa Spicheren tájékán kiszemelt felállítást, a melyben a következő napon a spichereni csata vívatott.

⁵⁸) „Cette demande fut accordée par le maréchal Le Boeuf qui, dans un télégramme (5 août, 9 h. 10 m. du matin), prescrit de porter le quartier général à Forbach le lendemain matin, et de gagner ensuite Saint-Avold, avec les trois divisions du 2-e corps.“

6-án reggel Frossard tábornok Metzről a következő parancsot kapja: „Tenez-vous prêt contre une attaque sérieuse qui pourrait avoir lieu aujourd'hui même. Restez à votre poste et ne venez pas trouver l'Empereur.“

V.

A spicheren-forbachi csata.

Augusztus hó 6-án.

A német 1-ső és 2-ik hadsereg parancsnoksága által aug, 5-én kibocsátott intézkedések folytán, melyekkel más napra az élhadtestek előcsapatai Saarbrücken-Hornbachig irányítottak, ezen csapatok a francia II. hadtestnek ugyanaznap este elfoglalt állásához oly közel jutottak, hogy aug. 6-án a két félnek okvetlenül egymásra kellett bukkannia.

Hogy ez alkalommal az összeütközés hevesebbé vált, mintsem azt a kölcsönös erő-és térbeli viszonyokból várni lehetett, az kiváltkép német részről a helyzetnek nem eléggé helyes és tiszta felismerésének és megítélésének tulajdonítandó.

Az aug. 5-ike folyamán az arcvonal előtt levő 5. és 6. lovas hadosztály jelentései következtében ugyanis az 1. és 2. hadsereg főhadiszálláson azon hit kezdett gyökeret verni, hogy a francziák az egész vonalon visszavonulnak; ennek a 2. hadsereg parancsnoka a főparancsnokához intézett következő jelentésében kifejezést is ad:

„A lovasság jelentése szerint visszavonulóban levő (*hova, merre?*) ellenség a Saar és Blies folyó mentén, (*hol, mely pontokon?*) levő táborát fölszedi. Habkirchen már nincsen megszállva. Lovasság *Bitsch és Rohrbach felé* közvetlenül utánnomuland.“

Ezen jelentés utolsó pontjából az következtethető, hogy *Frigyes Károly* azon hiszemben volt, miszerint Frossard hadteste” Mac-Mahon hadserege felé vonul vissza. Mindazonáltal a helyzetet nem tartván még eléggé tisztázottnak, 6-ikára már kiadott intézkedésein egyelőre nem változtat, melyek szerint a mondott napon állania kellett:

a III. hadtestnek Neunkirchen-nél; elővédje Saarbrüelcen felé előretolva,

a IV. hadtestnek Zweybrücken-nél; elővédje Neuhornbach nál,,

a X. hadtestnek Waldmohr-nál,

a gárda-hadtestnek Homburg-nál,

a IX. hadtestnek Landstuhl-nál és végre

a XII. hadtestnek Kaiserslautern-nél.

Az 1-ső hadsereg parancsnoka által 6-ikára kiadott parancsot lásd a 47. oldalon.

A lovasság 6-án reggel folytatta felderítő szolgálatát s csakhamar jelenthető, hogy a Saarbrückentől délre fekvő magaslatok már nincsenek az ellenség által megszállva; a Drathzug-Stifts Wald által jelölt vonalon túl azonban a hírszerző járőrök ellenséges gyalogsági tűz következtében nem hatolhattak előre⁵⁹).

Egy Wehrden-en át kiküldött járőr szintén jelentette, hogy az ellenség a saarbückeri gyakorló tért odahagyá, hogy Stiring Wendeltől délre és Forbachnál táborokat és *St.-Avold felé* csapatmozdulatokat lát.

Egy másik ugyancsak Wehrden-en át kiküldött járőr végre jelenté, hogy Ham sur Varsberg-nél ellenséges lovasságra bukkant, hogy nyugat felé Guerting irányában menetelő gyalogságot és azonfelül St.-Avoldnál nagyobb ellenséges tábort lát.

A Saar átjáratok mindenütt épen találtattak, a mi az ellenség visszavonulásának feltételezése alatt különösnek és megmagyarázhatatlannak tűnt.

Forbach irányából gyakori mozdonyfűtyülés hallatszott, a mi a francia csapatoknak vasúton eszközölt elszállítására engedett következtetni.

Az ezen jelentések és észleletek által keletkezett összbenyomás az volt, hogy a Spicheren tájékán gyengéknek látszó ellenséges erők, a Forbachból vasúton elszállítandó csapatok biztosítására hagyattak hátra.

E téves nézet, mint később látni fogjuk, a helyzetnek meg nem felelő intézkedések megtételére és a félreértések egész sorozatára adott alkalmat, mely körülmény eléggé bizonyítja, hogy a látás, megfigyelés, és erről a jelentések szorgos beküldése még nem minden, a mit a felderítő lovasságtól joggal elvárunk lehet, hanem hogy a mondottak mellett az erre hivatott parancsnoknak érteni kell — s ez a fődolog — a gyakran ellentmondó jelentésekből helyes következtetéseket levonni és a helyzetről a magasabb parancsnoknak a valóságnak megfelelő képet nyújtani. Ezen kép helyességétől függ az arra alapított elhatározás czélszerűsége is.

Az előretolt két lovas hadosztály parancsnoka⁶⁰), *Rheinbaben* vezérőrnagy, hogy személyesen meggyőződjék a dolgok állásáról délelőtt 11 óra felé két lovasszázad által kísérve, előrelovagol a Saarbrückentől délre fekvő gyakorlótérre és azt Spicheren irányából jövő élénk ellenséges tüzérségi tűz alatt megszállja, miről a 2. hadsereg parancsnokának azonnal jelentést küld és abban, az eddigi

⁵⁹) Lásd az I. számú csatatervet.

⁶⁰) A csatában részt vett csapatok hadrendjét lásd a IY. számú mellékleten.

hirekből és saját észleletéi nyomán szerzett összbenyomását következőleg foglalja össze:

„*A visszavonuló félben levő francziák (?)* aspichereni magaslatokat gyalogság és tűzéréség által megszállva tartják.“

Nemsokára reá pedig a következőket jelenti:

„Az ellenséges vonalak (*kiterjedés, erő?*) a Forbachon inneni magaslatokon (*igen bizonytalan meghatározás*) felfejlődnek. A 14. hadosztály megérkezett Saarbrückennél, hogy ez utóbbi helyet megszállja.“

Saarbrücken és a Saar balpartján fekvő magaslatok megszállása.

I. számú csataterv.

Az augusztus 6-ikára kiadott intézkedések értelmében⁶¹⁾ a. mondott napon úgy a VIII., mint a III. hadtest Saarbrücken felé tartott, ennél fogva a menet folytatása alkalmával utóbb nevezett helyen kellett, hogy az 1-ső hadsereg bal- és a 2. hadsereg jobbszárnya összekerüljön.

Ennek elejét veendő, a főparancsnokság Mainzból augusztus 5-én este, az ellenségről vett hírek alapján, az 1. hadsereg parancsnokságának a következő távirati parancsot küldi:

„*Miután úgy látszik, hogy az ellenség a Saar folyó felől visszavonul*, a határnak átlépése az 1-ső hadseregnek most már szabadságában áll; ez azonban Saarbrücken-en *alul* eszközendő, miután a nevezett városon át vezető út a 2. hadsereg körletébe tartozik*“

E szerint a földérítő szolgálat által a helyzetről szerzett, de a tényleges állapotnak meg nem felelő összbenyomás immár visszahat a főparancsnokság intézkedéseire is, mely utóbbi most már azon valószínűséggel számított, hogy csatára előreláthatólag csak a Mosel tájékán kerül a dolog. Ezen hiszemben bocsátja most már előre az eddig visszatartott 1. hadsereget.

Főntebbi távirat azonban, nem tudni mi okból, csak 7-ikére hajló éjjel érkezett az 1. hadsereg főhadiszállásába s így az elnyomulás az ismert eredeti menetintézkedés szerint hajtattott végre.

E szerint a VII. hadtest 13. hadosztálya Piittlingen, 14. hadosztálya pedig Guichenbach felé tartott; előbbinek a hadtestparancsnoktól kapott parancs értelmében Völklingent, utóbbinak pedig a Köllerthaler Wald déli szegélyét és Louisenthalt kellett előőrseivel megszállania.

A 14. hadosztály parancsnoka, *Kameke* tábornok, menetközben lovasságának jelentéseiből értesül, hogy az ellenség Saarbrücken-

⁶¹⁾ Lásd a 47., illetőleg 52. oldalon.

tői délre elfoglalt állását odahagyja, minek folytán az erről tett jelentéssel egyidejűleg hadtestparancsnokához kérdést intéz, szabad-e neki a nevezett várostól délre elterülő magaslatokat megszállania, mire nem sokára azon választ vevé: „tegyen saját belátása szerint.”⁶² (!)

A hadosztály elővédje időközben — reggeli fél 10 órakor — **François** vezérőrnagy parancsnoksága alatt Guichenbaohba ért. A beállott hűvös idő folytán a csapatok még elég frissek valának s így a hadosztályparancsnok elrendelése, hogy az elővéd menetét azonnal folytassa, Saarbrückent szállja meg és a túlsó magaslatokra előőrsöket toljon előre; a főcsapat ez alatt folyékonyan tovább menetelt.

Saarbrücken előtt **Rameke** tábornok a Saar felől visszajövő **Goeben** tábornokkal, a VIII. hadtest parancsnokával találkozott, kinek szintén szándékában volt hadtestének elővédjét Saarbrücken megszállására előre rendelni. De miután a 14. hadosztály már is közel volt Saarbrückenhez, Goeben tábornok elállt ebbeli szándékától, szükség esetében csupán támogatását ajánlva fel a 14. hadosztálynak.

Ez utóbbinak elővédje csakhamar átkel a Saar folyón és az élen levő 39. ezred egy zászlóalja egy üteggel fél 12 órakor, a Rother Berg felől jövő élénk ellenséges lövegtűz alatt (8 löveg) megszállja a gyakorló teret.⁶²)

A 39. ezred másik két zászlóalja rövid idő múlva a Repperts B-t, a főcsapattól kirendelt 11/74. zászlóalj pedig a várostól nyugatra fekvő vasúti hidat szállotta meg, míg a 27-ik dandár még hátralevő két zászlóalja ($\frac{1. \text{ és } F.}{74}$)⁶³), a felfejlődött elővéd tartaléka gyanánt szintén Saarbrücken felé irányítottatott.

A 28. dandár kevéssel 12 óra előtt parancsot kapott, hogy az előbb említett vasúti hídon a Saar balpartjára keljen át, míg a hozzája beosztott 3 ütegnak a városon keresztül az elővédet kellett követnie.

Rheinbaben vezérőrnagy két lovas századjával a leirt felállítással bal szárnyához csatlakozott.

Ellenséges gyalogság egyelőre még sehol sem mutatkozott, a mi a már említett feltevést, hogy t. i. a francia csapatok visszavonulnak s hogy azok biztosítására csak gyenge osztagok maradtak vissza, még inkább megerősítette.

Goeben tábornok ez alatt visszalovagolt csapatjához s útközben a mindinkább növekvő lövegtűzet hallván, elhatározta, hogy Ígéretéhez képest hadteste legközelebb álló részeivel a 14. hadosztály segítségére siet.

⁶²) Lásd az I. számú csatatervet.

⁶³) F =fusilier.

A hadtest elővéd-parancsnoka, **Barnekow** tábornok, Fischbachba érve, szintén hallá az ágyúszót s így **önszántából**, még mielőtt a hadtestparancsnok odaérkezett volna, úgy az elővédet, mint a már szállásaiba vonult 16-ik hadosztály többi részeit, újból sorakoztatta.

Az elővéd **Bex** ezredes parancsnoksága alatt d. u. ½2 órakor a Köllerthaler Wald déli szegélyéhez érve St. Johann felé vette útját.

A VII. hadtest parancsnoka **Zustrow** tábornok, mint tudjuk, Kameke tábornokot felhatalmazá, hogy a viszonyoknak megfelelően saját belátása szerint cselekedjék; hogy azonban ennek nagyobb nyomatókat adhasson, jónak látta egész hadtestét a Saar folyóig előrevonni, miről az 1. hadsereg parancsnokának jelentést tett.

Steinmetz tábornok ezen elhatározást a következő okadatokkal hagyja helyben:

„Az ellenséget hanyagságáért meg kell büntetni. Hogy az a Saar balpartján odahagyott állásának újbóli elfoglalásában megakadályoztassék, a magaslatok megszállásába **a 2 hadsereg érdekében** beleegyezem, sőt jó lesz egyúttal megkísérteni az állítólag gyengén biztosított francia csapatoknak Forbachnál folyamatban levő berakodását zavarni, esetleg meghiúsítani.“

Zastrow tábornok, tervének ezen jóváhagyását déli 12 és 1 óra között kapta kézhez, a midőn már a beérkezett hírekből, — melyek szerint az ellenség első vonalbeli csapatainak támogatására tetemes erősítésekkel küld előre, — kétséges kezde lenni, vajjon a francziák csakugyan visszavonulnak-e.

A bizonytalanság ezen nyomasztó érzése alatt Zastrow tábornok nézete az ellenségről és annak magatartásáról, mint a következő intézkedés bizonyítja, még mindig inkább eredeti felfogása felé hajolt s nagyon valószínű, hogy a beérkezett hírek dacára még most sem számított arra, hogy aznap, vagy tán egyáltalában Forbach-Spicheren tájékán komoly harerza kerüljön a dolog, mert különben aligha vonta volna hadtestét 15 kilométernyire széjjel (Ludweiler-Saarbrücken).

A jóváhagyás beérkezése után a nevezett tábornok úgy intézkedett, hogy a 13-ik hadosztály előnyomulását Völklingen-Wehden-ig folytassa, továbbá hogy Ludweiler és Forbach irányában elővédeket toljon előre, hogy ez által a Forbachnál levő ellenség ereje és szándéka felől (**bajos dolog**) hírt szerezzen.

A 14-ik hadosztály parancsnokának pedig meghagyta, hogy erősített elővédjével Saarbrückentől délre állást foglaljon, míg annak főcsapatja Rockershausen felé lett volna irányítandó oly utasítással, hogy Forbach irányába szintén hírszerző járőröket küldjön⁶⁴).

⁶⁴) A hadtestparancsnok által eredetileg kiadott parancsot lásd a 47. oldalon.

Csakhogy **Kameke** tábornok — mint tudjuk — az előbb nyert meghatalmazás folytán hadosztályának harczaállítása iránt ekkor már másképp rendelkezett.

Időközben a 2. hadseregnél az események következőleg fejlődtek:

Frigyes Károly herceg már a kora reggeli órákban értesült, hogy az ellenség a St. Arnaul körül elterülő magaslatokat odahagyta. Ennélfogva a francziák visszavonulását már nemcsak valószínűnek, de biztosnak hívén, czélszerűnek látta Saarbrückent birtokába ejteni.

Majd Homburgba érve, Rheinbaben vezérőrnagy előbb említett távirataiból a herceg arról értesült, hogy Saarbrücken máris el van foglalva a 14-ik hadosztály által, vagyis hogy az 1. hadsereg egy része a főparancsnokságnak ismételt tilalma ellenére, újból a 2. hadsereg számára kijelölt menetvonalon nyomul elő.

E miatti felháborodásában Frigyes Károly parancsot küld a III. hadtestnek, hogy 5-ik hadosztályával még aznap Saarbrückent okvetlenül szállja meg. Erősebb nyomaték kedvéért ez utóbbi parancsnokának egyúttal Írásbeli meghatalmazást küld, melylyel a 14. hadosztály parancsnoka utasítva lett, hogy úgy a várost mint az azon átvezető utat azonnal hagyja el, illetve engedje át a III. hadtest csapatjainak.

Kameke tábornok gyors elhatározása és intézkedése azonban, mint tudjuk, ezen rendelkezésnek is elébe vágott.

Ez utóbbiéhoz hasonló dicséretes tevékenységet látunk a 2. hadsereg alparancsnokainál is, kik a herceg előbb említett parancsát szintén megelőzték.

A 9-ik dandár parancsnoka, **Doering** vezérőrnagy ugyanis azon hírre, hogy a saját lovas járőrök átkeltek a Saar folyón, korán reggel előre lovagol a Saar balpartjára, a hol 9 és 10 óra között személyesen észrevevé, **hogy Forbach irányából ellenséges csapatok a spichereni magaslatok felé tartanak**, melyek csakhamar a műüttől keletre fekvő erdőségekben tűnnek el.

Ily körülmények között a 14-ik hadosztály izolált előnyomulását nem tartván eléggé biztosítottnak, Dudweiler-re menetelő dandárának parancsot küld, hogy menetét fennakadás nélkül Saarbrücken-ig folytassa.

Az előljáró hadosztályparancsnoknak az észleltekről küldött jelentés **Alvensleben** tábornok hadtestparancsnokhoz továbbítván, az utóbbi elhatározza, hogy hadtestéből a mennyi csapatot egyáltalán lehetséges, Saarbrücken felé előre vonand.

Ennek elérése céljából az élen levő csapatoknak parancsot küld, hogy gyalog menetüket tovább folytassák, míg a Neunkirchenben levő 12-ik és a St. Wendelben levő 20-ik gyalogezredet **vasúton** szállította St. Johanpha.

Kell- és képzelhető-e vezetők részéről ennél szebb, dicséretre méltóbb körültekintés és munkálkodás? és nyilvánulhat-e szebben az összetartozandóság, a kölcsönös támogatás szükségének érzete, mint a hogyan azt itt megtesülve és a háború további folyama alatt is majdnem kivétel nélkül a német parancsnokok által alkalmazva látjuk?

Így kell képzelnünk, gyakorlati kivitelét, megtestesülését szolgálati szabályzatunk azon fontos szavainak, melyek a közszellem és egyetértésről szólnak.

A 14-ik hadosztály előnyomulása és harcvaszállása.

A további események jobb megérthetése végett mindenkéltől jó lesz e helyen néhány szót a csataterről szólnunk.

A Frossard tábornok által angusztns 5-én este elfoglalt állás⁶⁵) általában véve a Saar folyó és a forbach-saarbrückeni vasút között, a Stifts-Waldtól Stiring Wendelig terjed, mely terület majdnem egész terjedelmében a spichereni magaslatok által töltetik be.

Ez utóbbiak a Saar mentén tovahuzódó magaslatokból meredek északi lejtvel lépcsősen emelkednek ki és az előterepet észak felé egészen a Saar folyóig uradják.

Tekintve, hogy az említett magaslatok gerinczén levő erdőség észak felől a bepillantást kizárja, míg ellenben a kérdésben forgó magaslatokról a kilátás a Saar folyóig alig van korlátozva, tekintve továbbá, hogy a szilárdan épült Stiring Wendel helység, daczára, annak, hogy kissé mélyen fekszik, az Eisenhüttelel, megfelelő megszállás és előkészítés mellett, — mely utóbbira elég idő állt rendelkezésre — a bal szárnynak jó támpontjául szolgálhatott, a választott terület igen jó védelmi állásnak mondható, melyet a francziák futólagosan meg is erősítettek.

Az említett vasúttól nyugatra elterülő nagy erdőség jártatlanságánál fogva a támadóra nézve nem volt valami kecségető, főleg a jelen esetben, midőn az előrejuthatás gyorsasága első sorban volt tekintetbe veendő.

Kameke tábornok a Saar átjárókat a már megszállt terepszakasz által nem tartván eléggé biztosítottaknak, továbbá meg-híúsítandó, hogy az ellenség a csapatok előnyomulása alkalmával azok csoportosítását átpillantassa, leginkább pedig miután azon hiszembeii volt, hogy előtte csak gyengébb ellenséges osztagok állanak, dél tájban **François** vezérőrnagynak megparancsolja, hogy „az ellenséges tüzérséget a Rother Berg-ről kergesse el.“

⁶⁵) Lásd az 51. oldalt és az I. számú csatatervet.

Ez utóbbi feladatát arctámadással nem tartván megoldhatónak, a III./39 zászlóalj, a Drathzugon át a vasút mentén már előnyomuló II./74 zászlóaljjal egyetemben az ellenség bal-, a 39-ik ezred másik két zászlóalját pedig **Eskens** ezredes parancsnoksága alatt az ellenség jobb szárnya ellen rendeli előre, A 74-ik ezred másik két zászlóalját egyelőre a Repperts B-en és a gyakorló téren tartalék gyanánt tartotta vissza.

Déli 12 órakor a főcsapattól ide rendelt 3 üteg a Winter B. délnyugati lejtőjén vonul fel, minek folytán az elővédüteg is mintegy 500 lépésnyire előbbre vonul, honnan csakhamar sikerült az ellenséges tüzéséget állásának odahagyására birni.

A tüzéség támogatása alatt a gyalogság következőleg nyomult előre:

A bal szárnyon:

Eskens ezredes két zászlóaljával a Tief Weiher felé vezető-teknon kitérve, a Gifert- és Pfaffen Wld közötti hegyyeregnek tartott. A hegy alján a legénység levette szerelvényeit, így kezdé megmászni a sűrű cserjével benőtt meredek lejtet. A hegygerinczen a 39-esek, a francia 40-ik serezednek I. zászlóaljára bukkantak, mely utóbbi azonban V.23 óra tájban visszavonulni kényszerítettet. Az 1/39 zászlóalj a Gifert Wld délkeleti szegélyéig hatolt, a hol jól befészkelte magát,⁶⁶⁾ de tovább előre nem juthatott.

A 11/39. zászlóalj előbbtől jobbra kitérvén, rövid harcz után nevezett erdő déli szegélyét érte el,

Mindkét zászlóalj Spicheren irányából öldöklő puska- és lövegüzettel fogadtatott.

Laveaucoupet tábornok látván ugyanis, hogy állása ellen komolyabb támadás készül, a Rother Berg-en kiemelt vadászárkokat a 10-ik vadász-zászlóalj által szállatta meg, ettől jobbra pedig a Gifert Wld-ba a 40. serezed fentemlitett zászlóalját küldé; ez utóbbinak támogatására később a Spicheren-nél táborozó **Micheler** dandárból a 24-ik serezedet a jobb szárnyra, a 40. ezred két zászlóalját pedig egyúttal a Rother Berg-re rendelte előre.

A rendelkezésre álló tüzéségből 1 üteg a Rother Berg-en, kettő pedig Spicheren-nél vonult fel.

Ezen túlerővel szemben **Eskens** ezredes nem sokáig tarthatván magát, kénytelen volt a Gifert Wld-ot újból a francziáknak átengedni, a kik az erdő északi szegélyéig hatoltak előre.

Ezen, a 14-ik hadosztályra nézve igen kritikussá fejlődött

⁶⁶⁾ Innen a francziák Spicheren-nél levő tábora jól vala kivehető.

pillanatban jelenik meg az 5-ik hadosztály éle a Winter B-en, a 16-iké peddig a Repperts B-en, a már lankadozó erőknek új reményt és kitartást nyújtva.

A jobb szárnyon:

A 14-ik hadosztály zömének éle délfelé a Malstatt-tól dél-nyugatra fekvő vasúti hidhoz közeledvén, az ennek biztosítására már előbb kirendelt 11/74. zászlóalj⁶⁷⁾ szintén megkezdí az előnyomulást s déli 12 órakor megszállja a Drathzug-majort, egy századot a Stiringer Waldstück északkeleti csúcsához tolvá előre.

Nemsokára a III/39. zászlóalj is megjelent a Folster Höhe-n és szintén *letért jobbra* az előbb említett erdőbe, melynek középeíg hatolt előre; tovább azonban a szintén előnyomulóban levő francia csapatok (3-ik vadász zászlóalj) hatásos tüzelése következtében nem juthatott, sőt alig volt képes magát a támadásba átmenő vadászok ellen tartani.

Ez alatt a 11/74. zászlóalj, hogy a 39-esekkel egyenlő magasságban maradjon, a vasút túlsó oldalára a Kommunái Waldba ment át, melynek déli szegélyét 1^h 30^l-kor megszállotta.

Ezen időben a francziák (1-ső) *Vergé* hadosztálya következőleg volt elosztva:

A *Jolivet* dandárhoz tartozó 77-ik sorszred Stiring Wendel és az Eisenhüttet tartotta megszállva; 1/2 zászlóalj Schöneckfelé előretolva.

A 76-ik sorszred Stiring Wendehől északkeletre fejlődött fel, míg a 3-ik vadász zászlóalj, mint fentebb láttuk, a Stiringer Waldstück-be rendeltetett.

A *Valazé* dandár egyelőre a Forbach melletti Kaninchen Berg-en maradt.

A hadosztály 3 útege a Stiringer Waldstück és a műút között harciba lépett ugyan, de csakhamar Stiring Wendel felé visszahúzódni volt kénytelen.

A *Jolivet* dandárnak a Stiringer Waldstückben és annak mindkét oldalán történt fellépése következtében a III/39. zászlóalj helyzete már igen kritikussá fejlődött, a midőn ez utóbbiak támogatására François vezérőrnagy az 1/74. zászlóaljból 3 századot odarendelt.

Ezek segítségével kevéssel 3 óra után sikerült az ellenséget visszaszorítani és az erdő déli és nyugati szélét birtokba ejteni.

Ezen kedvező fordulatot felhasználva, a 11/74. zászlóalj is előrehatolt és rövid harc után az Alté Kohlén Gr-t szállotta meg.

E szárnyon tehát egy egész dandárral és 3 úteggel szemben

⁶⁷⁾ Lásd az 55. oldalon.

előbb 2, majd 2 1/2 zászlóalj nemcsak hogy két órán át sikerrel tartja magát, hanem még tért nyerni is képes.

Délután 3 órától kezdve a vett parancs értelmében⁶⁸⁾ a **28-ik dandár** szintén harczba lépett, azonban minden egységes vezetés nélkül. **Woyna** vezérőrnagy az élen levő 53-ik gyalogezred két zászlójának élére állva, irányát a Stiringer Wald felé vevé azon szándékkal, hogy az ellenség bal szárnyába kerüljön.

A 77-ik gyalogezred parancsnoka részéről ugyané szándékkal és feladattal két század a Schanzen B.-Kommunái Wald-on át szintén az Alté Kohlén Gr. felé rendeltetett, míg 6 század a Stiringer Waldstück felé vevé útját; az ezred fusilier-zászlóalja végn a Baracké Mouton és a Goldene Bremm felé tartott.

Egy ezredet ennél jobban széjjelszakítani már alig lehet. Alté Kohlén Gr.—Goldene Bremm 2.500^x: ép egy hadosztály harczki-terjedésének felel meg. E mellett az ezredparancsnoknak tudnia kellett* hogy hátulról jó sokáig, vagy talán egyáltalában nem számíthat támogatásra.

A 15-ik huszárezred az Ehrenthal-ban állott fel.

Az ekként harczbalépett német erők által **Frossard** tábornok bal szárnyát veszélyeztetve látván, a **Valazé** dandárhoz tartozó 32-ik serezedet a Kaninchen Berg-ről St. Wendelbe rendelte előre, a hol két zászlóalj az Eisenhütteben nyert alkalmazást, egy zászlóalj pedig tartalékban maradt vissza.

Támadás a Rother Berg ellen.

A Rother Berg az ellenség állásának arcvonalából bástya-ezerüen kiszögellő vörösesen csillámló sziklatömb, a honnan az egész területen előnyomuló német csapatokat hathatós tűz alá lehetett venni, miért is ennek elfoglalása mindenekelőtt kívánatosnak látszott.

Midőn 1 óra tájban Eskens ezredes a Gifert Wld-ban láthatólag tért nyert, Kameke tábornok az előbb említett sziklatömb közvetlen megtámadását rendelte el, mely a 74-ik gyalogezred I. és fusilier-zászlóaljával volt végrehajtandó.

E zászlóaljakat **François** vezérőrnagy a gyakorló-térről személyesen vezette elő az elrendelt arctámadáshoz.

Ezen előnyomulás támogatására a Winter B-en álló ütegek, a Galgen B-re vonattak előre.

Az első harczvonalat képező fusilier-zászlóalj csak igen nagy veszteségek árán ért a francziák által jól pásztázott, nyílt terepen a Rother-Berg tövéig s így a meredek és sziklás hegyoromnak azonnali megmászására nem igen lehetett gondolni. Az ezt követel

⁶⁸⁾ Lásd az 55. oldalon.

I, zászlóaljából François vezérőrnagy 3 századot, mint már előbb említve lőn⁶⁹⁾ a szorongatott jobbszárny támogatására rendelt ki.

Így állván a dolog, a harc egyelőre csupán a tüzérség részéről vala folytatható.

Jobb hatás elérése kedvéért 3 óra körül az elővéd-üteg előbbre vonult és felvév é a harcot a Stiring Wendelnél felvonult francia tüzérség ellen, melyet leküzdenie sikerült is. A Rother Bergen még látható ütegek pedig a Galgen B-ről folytatott hathatós lövegtüz következtében kényszerítették nemsokára a visszavonulásra.

Ez alatt a jobb szárnyon, a 28-ik dandárnak közbelépése folytán, a támadás Stiring Wendel ellen is előbbre jutott, miért is a hadosztályparancsnok kedvezőnek vélvén a pillanatot, François vezérőrnagynak ismételten parancsot küld a támadás folytatására.

A derék kis csapatnak, bár megfogyva és kimerülve ért dandárnokának vezetése alatt a hegy oromra, mégis sikerült a francia vadászárkokba befészkelte francia vadászokat visszaszoritani. A megritkult osztagokat azonban, még mielőtt az elfoglalt állásban lelkes vezetőjük mellé sorakozhattak volna, a Gifert Wld-ból ellen-támadásra indult francia gyalogság öldöklő tüze fogadta.

A hős tábornok öt golyó által találva e szavakkal lehelte ki lelkét:

„Mégis szép a halál a harcmezőn; én szívesen halok meg, mert látom, hogy támadásunk előbbre jut.“

Ugyanekkor került a Gifert Wld-ban magukat már csak nagy nehezen tartó 39-esek ellen is ellentámadásra a dolog⁷⁰⁾

Laveaucoupet tábornok ugyanis 3 óra felé, midőn az első vonalban harcoló csapatoknál **tőltényhiány** kezdett mutatkozni, a **Doms** dandárt is előre rendeli és az ellenség átkarolása céljából a 2-ik ezredet a poroszok bal szárnya ellen, a 63-ik ezredet pedig a Rother Berg ellen irányítja.

Ily túlerővel szemben tágítani kellett. Az ellenség a visszavonulókat az erdő északi szegélyéig követte, ezentúl azonban már csak gyorstűzzel üldözte; az 1/39. zászlóalj ekkép megviselt maradványai a Winter B. irányában húzódtak vissza.

⁶⁹⁾ Lásd a 60. oldalon.

⁷⁰⁾ A V. M. a Gifert Wld-ban küzdő 39-esek akkori helyzetét következőleg eseteli:

„Das hier fechtende 1. Bataillon Regiments No 39 leistete heldenmüthigen Widerstand gegen die immer wachsende Übermacht der Franzosen. Der Bataillons-Kommandeur Major von **Wichmann**, fiel; mehrere Officiere wurden ausser Gefecht gesetzt; Übersicht und Gefechtsleitung hörten an den steilen Waldhängen auf. Die von dem langen Kampfe erschöpfte Mannschaft hatte sich zum Theil **verschossen**; weder Unterstützung, noch Munitionersatz waren in der Nähe. In dieser Lage von drei feindlichen Bataillonen in der Front angegriffen, gleichzeitig auch in der linken Flanke umfasst, sahen «ich die Preussen endlich zum Rückzuge genöthigt.

Az erdőszegély megszállása a 2-ik serezednek tétetett feladatává, míg ellenben a 24-ik ezred újból visszavonatot tartalékvizonyba.

A német 11/39. zászlóalj csupán az erdőszegélyig volt kénytelen visszavonulni, miután a francia 40-ik serezednek iderendelt zászlóaljai inkább a Rother Berg felé tartottak.

Ekkor — d. u. 3 óra tájban — a *Bataille* hadosztály már szintén előnyomulóban volt *a harcsvonal mindkét szárnya felé*, sőt egy része már a spichereni fensíkra is ért.

Megjegyzések a harc eddigi lefolyásához.

Az általános helyzet, a francia II. hadtestnek szándékos kitérése az összecsapás elől, az augusztus 6-ikára német részről kiadott intézkedések, — mind a mellett bizonyítanak, mikép e napon nemcsak hogy egyik fél sem óhajtá a komolyabb összeütközést, de még nem is számított ily nagymérvű, következményeiben annyira fontos kétrendbeli mérkőzésre, a minővé a spichereni és wörthi csata fejlődött

Mindazonáltal téves felfogás volna azon körülményt, hogy a csapatok első komolyabb mérkőzése mindkét említett helyen a felsőbb parancsnokok számításánál előbb és azok szándéka ellenérd következett be, tisztán a véletlen játéknak tulajdonítani; sőt ellenkezőleg, azt inkább az új hadviselés jellemző tünetének kell tekintenünk.

így például a mi felvonulási viszonyainkat Galicziában véve alapul, melyek szerint a hadjárat kezdetén előreláthatólag a határ mentén közel egymáshoz nagymennyiségű csapatok szűk téren hosszabb ideig — az egész hadászati felvonulás tartama alatt — fognak egymással szemben állani, az eshetőség ezen tényezőivel a súrlódások váratlan megkezdésével, nagyon is számítanunk kell; mert könnyű belátni, hogy ily feszült viszonyok között a legkisebb szikra is könnyen tüzet foghat. Egy kis csapateltolás részünkről, valamely parancs helytelen felfogása vagy kivitele elegendő ok, hogy idő előtt az ellenfél egész nagy tömegét mozgásba hozza.

S nem csekély a feladat, mely ép ily előre nem látott esetek alkalmával a főparancsnokságra hárul, midőn arról van szó, hogy — mint a hogyan itt Spicherennél is történt — a terve és szándéka ellenére valamely alattosának túlbuzgósága folytán ráerőszakolt helyzetnek ura maradjon.

Különben *Kameke* tábornok eljárását, ha úgy vesszük a viszonyokat, a milyeneknek ő azokat elhatározásának pillanatában láthatta, alig nevezhetjük *túlbuzgóságnak*, mert vájjon a fenforgó körülmények, között, nem-e kötelességnek kellett tekintenie, hogy a visszavonulásban jelzett ellenséget feltartóztassa, lekösse s hogy

térfoglalás által a zömnek kibontakozását a Saar balpartján lehetővé tegye?

Azon elhatározásért tehát, hogy a harcot felvevé, *őt* szemrehányás nem illetheti.

Egészen másképp állanak azonban a viszonyok délutáni 1 óra tájban, midőn — mint tudjuk, — a Rother Béig elleni támadás folytatását megsürgette.

Akkor már valószínű, sőt biztos volt, hogy nagy túlerővel áll szemben; a mit akkor tett, midőn a 74-ik ezred két zászlóalját, a kezében levő utolsó csapatot, odadobá az ellenfél ismert túlerejének, már nemcsak túlbuzgóságnak, de határozottan merészségnek mondható, a mennyiben azok nagyon is kétes sikeréhez és sorsához egész hadosztályának sorsát kötötte.

Kaméke tábornoknak e pillanatban két egyenlően nehéz elhatározás között kellett választania: a harcz félbeszakítását elrendelni, vagy pedig azt, igen kevés kilátással a sikerre, tovább folytatni.

A választás gyorsan történt, s általa valóban legszebben látjuk igazolva, gyakorlati szabályzatunk 495. pont második kikezdésének helyességét, mely szerint: „Kétes esetekben a merész elhatározás mindig a jobb s a tévedés az elhatározásban kevésbé árthatmas, mint a habozás vagy tétlenség.“

A végleges elhatározás a mily nehéz, ép oly *szerecsés* is volt. Ez utóbbit különösen hangsúlyoznom kell, nehogy tisztán a csata kimenetele után ítélve, ebből téves következtetéseket vonjunk le.

S ép ezért be kell vallanunk, hogy bármi szép és dicséretre méltó legyen is a következetesség tulajdonsága, tüimen ve a határon, makacssággá fajul, mely ha — a jelen esethez hasonlóan — megváltozott helyzetekkel szemben is a téves előzményekre fölépített eredeti tervhez ragaszkodik, könnyen végzetessé válhatik⁷¹.)

Így történt az 1866-ban is, midőn *Benedek* táborszernagy június 28-án, a skalitz-i ütközet napján, daczára annak, hogy akkor még a trónörökös izolált hadseregét túlerővel támadhatta volna meg, semmi áron sem akart lemondani eredeti szándékáról: az: Élbe- és l-ő hadsereg elleni támadásról. Pedig ki tudja, nem lehetett volna-e kikerülni a katasztrófát, ha Benedek idejekorán mégis rászánja magát tervének a hetyzetnek megfelelő módosítására.

Így válhatott volna Spicherennél is könnyen végzetessé a helyzet; egy kis tevékenység *Bazaine*, *Frossard* és a III. hadtest

⁷¹) Lásd a németok felvonulási tervének idejekorán való megváltoztatásáról mondottakat a 23. oldalon és Moltke szavait a 30. oldalon.

hadosztály-parancsnokai részéről és mi sem menthette volna meg a 14. hadosztályt a végleges megsemmisüléstől,

Kameke tábornok merész elhatározásának alapját, mint tudjuk, az ellenség állása és magatartása felől nyert téves információ képezte.

Erre volt alapítva a magasabb parancsnokok intézkedése is, mely, a mint látni fogjuk, a 13-ik hadosztály közreműködését teljes 3 órával késleltette, mi által e csata tartama is majdnem ugyanannyival lett meghosszabbítva.

Ezen körülmény alkalmat nyújt az előretolt lovasság legfontosabb tevékenységéről, a felderítő szolgálatról egyetmást megemlíteni.

E tevékenység szükségét és fontosságát már II. Frigyes tudta eléggé méltányolni s ezért csatái alkalmával kisebb kötelekekbe osztott könnyű lovasságát majdnem mindig jó előre tolvá látjuk.

Napóleon 1806-tól kezdve majdnem minden hadjáratban nagyobb lovas tömegeket küld arcvonala elé.

1866-ban a poroszok a lovasságnak ez iránybani tevékenységét nem aknázták ki,⁷²⁾ míg ellenben a mi lovasságunk elég jó és megbízható híreket hozott.

Sőt mint láttuk, kezdetben még 1870-ben sem áll a lovasság hírszerzés és felderítés tekintetében a helyzet magaslatán.

Hívjuk csak vissza emlékezetünkbe a német hadsereg felvonulását és előnyomulását augusztus 6-áig, az egyúttal hű képét fogja nyújtani a lovasság fokenkénti felhasználásának felderítés szempontjából.

Ez utóbbi fegyvernem a hadműveletek kezdetén a gyalogság mögött áll fel, később ugyan már előbbre vonul, de még mindig a gyalogsághoz ragad, míg végre augusztus 4-én már egészen a hadsereg arcvonala elé tolatik, azonban még mindig csak a 2-ik hadsereg részéről, míg az 1. hadsereghez beosztott 3-ik lovas hadosztály még 5-én is a gyalogság **mögé** állíttatik. Augusztus 6-ikára utóbb nevezett lovas hadosztály nem a felderítésre, hanem a hadsereg jobb oldalának biztosítására alkalmaztatik⁷³⁾.

Az 5. és 6-ik lovas hadosztály augusztus 5-én az előtte való napon elfoglalt állásában **megmaradj** söt feltűnő, hogy még a 6-ikára

⁷²⁾ Egy 1866. után megjelent mű (Taktische Rückblicke 1866) következőleg nyilatkozik a lovasságnak ez időbeni tevékenységéről:

»Der Wirksamkeit der Cavallerie in dem vorigen Feldzuge eine allgemeine Anerkennung auszusprechen, wird wohl die Cavallerie selbst am wenigsten wünschen. Wenn sie ihre damaligen Leistungen aH das Höchste, was sie zu erreichen im Stande sein könnte, angesehen wissen wollte, so würde sie sich selbst ihr Grabgeläute singen.«

⁷³⁾ Lásd a 6-ikára szóló parancsot a 47. oldalon.

kiadott parancs sem tartalmaz semmit a lovasság további alkalmazásáról

Könnyű belátni, hogy a lovasságnak ekkénti visszatartása okozta, hogy 6-án reggel **Rheinbaben** tévesen ítélte meg a helyzetet, a mi, feltéve, hogy a két hadosztály zöme már 5-ike folyamán a Saarig nyomult volna elő, annak túlsó partjára hírszerző külnitményeket küldve előre, bizonyára nem történhetett volna meg.

A németek azon állítását, hogy a Saartól délre elterülő nehézkes erdős terep a felderítő szolgálatot teljesen kizárta, nem fogadjuk el ménség gyanánt.

Meg kell továbbá jegyeznünk, hogy a francia lovasságnak teljesen passiv magatartása folytán a hírszerző feladat teljesítése közben a német lovasságnak mi sem állotta útját.

Egyébként azt is kétségbe kell vonnunk, hogy a Rheinbaben vezérőrnagyhoz beérkezett jelentések egyike vagy másika ne. adott volna legalább okot a gyanúra, hogy Spicheren-Forbachnál nagyobb ellenséges erők állanak.

De ép ez a felderítő szolgálat legnehezebb és legfontosabb része: a beérkező jelentéseket ügyesen összeállítani, összegezni és azokból helyes következtetéseket levonni tudni.

De tegyük fel, hogy az előtérp felderítése az előre tolt lovasság által bármi oknál fogva elmarad, a mint tényleg itt történt, amennyiben a Drathzug-Stifts Wald által jelölt vonalon túl a járőrök állítólag nem hatolhattak, — ez esetben a harciba lépő legidősebb parancsnoknak áll érdekében, sőt kötelessége gondoskodni, hogy csapatja meglepetések ellen kellőleg biztosíttassék, ez pedig nagyrészt szintén csak szorgos felderítés által érhető el.

Ezen kötelesség kiterjed a harc előtti, alatti és utáni időre.

Hogy ez főleg a legelsőnek említett Kameke tábornok részéről nem lett kellőleg figyelemre méltatva, annak magyarázatát a következőkben véljük feltalálni.

A 14-ik hadosztály harczbaszállásának célja kettős volt:

a francziáknak a Forbachnál gyanított berakodását megakadályozni, illetőleg zavarni és

a Spichereni magaslatokat a Saar-átjárat ok jobb biztosítása végett birtokába ejteni.

Főleg előbbinek elérése céljából gyors elhatározás és még gyorsabb tevékenységre volt szükség, a mi a harc megkezdése előtti hosszadalmas felderítést és ez utóbbi eredményének bevárását lehetetlenné tette. S így a helyzet tisztázására egyedül a gyors előnyomulás nyújthatott kilátást.

Kameke tábornok azon intézkedését, melylyel a hadosztályához tartozó két dandárnak első csoportosítását a Saar balpartján egymás mellett (szárnyankint) rendelte el, helyeselnünk kell.

Nem ismervén az ellenség állásának kiterjedését, nem csoda,

ha a hadosztályparancsnok a harc keresztülvitelére vonatkozólag magának tervet egyáltalában nem alkothatott.

De ép a helyzet ezen bizonytalanságánál fogva feltűnő, hogy Kameke tábornok már 1 óraker, tehát úgyszólván a harc kezdetén összes erejét kiadja kezéből s így tartalékcsoport hiányában a harc további menetére nem volt képes többé befolyását érvényesíteni.

A kényes helyzet alapját különben már **François** vezérőrnagy támadó intézkedése vetette meg, mely a harc rendszeres vezetését már kezdetől fogva lehetetlenné tette; erre vezetendő vissza a csapatoknak később bekövetkezett oly nagymérvű összekeveredése is.

Azt senki sem fogja elvitatni, hogy a Rother Berg ellen arcvonás alig vezetett volna célhoz, de 3 zászlóaljjal mindjárt kettős átkarolást megkísérlem, főleg ily erős állás ellen, mégis csak bajos dolog.

Ez eredményezte aztán, hogy az egész 6000 lépés széles területet a 27-ik dandár egyedül a maga részére vette igénybe.

Az erők ilyennemű szétforgácsolását növelte még azon körülmény is, hogy a jobb szárnyon előnyomuló III/39. zászlóalj nem a Rother Bergen levő ellenség balszárnya ellen kanyarodott be, mint azt a dandárparancsnok valószínűleg elvárta, hanem jobbra kitért a Stiringer Waldstück-be.

Nem tudhatjuk, hogy François vezérőrnagy szóbelileg miként intézkedett, de a feladatot, hogy előbb említett zászlóaljnak támadását a Rother Berg ellen kell intéznie, mindenesetre felemlítette s így a III/39. zászlóalj parancsnokának magatartása annál kevésbé érthető, mivel a Stiringer Waldstück a Rother Bergtől körülbelül 1800 lépésnyire van s így az annak szegélyén levő ellenségtől nem volt mit tartania, főleg miután tudta, hogy jobbra tőle a 11/74. zászlóalj harcol.

A francziák állásáról röviden már születtünk. Annál*: arcvonala a futólagos megerősítés által igen nagy ellenálló képességet nyert; szárnyai azonban gyengéknek mondhatók.

A balszárnyon a mélységben fekvő Stiring Wendel átkarolását, illetve megkerülését a Kommunái Wald és Stiring Wald nagyban elősegítették.

A jobb szárnyon a nagy kiterjedésű Stifts Wald-ot vagy be kellett vonni a felállításba, mi által azonban ez utóbbi 8000 lépésnyi kiterjedést nyert, ellenkező esetben pedig nevezett erdő az ellenség földönt megközelítését segítette elő. Különben a Stifts Wald az egész harc folyama alatt mindkét fél részéről figyelmen kívül hagyott.

A hullámos és fedett terep a tartalékok észrevétlen előrevonására az első vonalba nagyon alkalmas volt; nagyobb tüzértömeg alakítására azonban hely nem igen találkozott.

Hogy **Frossard** tábornok mikor határozta el magát a harcz elfogadására, erre nézve adataink nincsenek. Tény az, hogy dél-előtt 10 órakor még nem számított komoly támadásra, legalább ez tűnik ki Bazaine-hez irt következő jelentéséből:

„Forbach, le 6 août 1870, 10^h6^mdu matin.

L'ennemi a fait descendre des hauteurs de Sarrebrück vers nous de fortes reconnaissances composées d'infanterie et de cavalerie, **mais il ne prononce pas encore un mouvement d'attaque.**

Nous avons pris nos mesures sur les plateaux et sur la route. Je n'irai pas à la gare de Saint-Avold.

Frossard. “

(Forbach, aug. 6-ika 1870. d. e. 10 ó 6 p.

Az ellenség a saarbrückeni magaslatokról ellenünk gyalogság és lovasságból álló erős földérintő különítményeket küldött előre, támadó mozdulat azonban még nem észlelhető.

A fensíkon és az utón megtettük a szükséges intézkedéseket. Nem jövök St. Avoldba. Frossard).

Az ellenségről megbízható hírei nem lévén, ez elhatározás alkalmával csakis belső sugallatát követhette.

Déltájban Bazaine-nek a helyzetről jelentést téve, tőle egyúttal segélyt kér; ez utóbbinak elhatározásától függött tehát vagy a segélyt megadni, vagy, a mi helyesebb lett volna, Frossardnak azonnal a további visszavonulást, melyet már is gondolkozása tárgyává tett, meghagyni.

Bazaine előbbire határozta el magát s erről Frossard tábornokot következő parancsával értesíti:

„Quoique j'aie très peu de monde sous la main pour garder la position de Saint-Avold, je fais marcher la division Metman sur Macheren et Betting- les-Saint-Avold, la division Castagny sur Froeschwiller et Thédling⁷⁴).

Je ne puis faire plus

Notre ligne est malheureusement très mince par suite des dernières dispositions prises, et si ce mouvement offensif de l'ennemi est aussi sérieux nous ferons bien de nous concentrer sur la position de Cadenbronn.

⁷⁴) Forbachtól 7 km.-nyire délre.

Tenez-moi au courant.“

(Daczára annak, hogy csak kevés csapat van kezemben a st-avoldi állás biztosítására, a Metman-hadosztályt Macheren és Bettingles-St.-Avold, a Castagny-hadosztályt Froeschviller és Théding felé útnak indítottam. Többet nem tehetek. . . .

Sajnos, vonalunk az utolsó intézkedések folytán igen sekély és ha az ellenség támadó művelete valóban komoly, jó lesz ha a cadenbronní állásban összpontosulunk.

Tudósítson engen a történeendőkről.)

Hasonlítsuk össze ez intézkedést a német főparancsnokság vagy a hadseregpáncsnokoknak eddig közölt intézkedéseivel. Minő különbség! Ennek minden sorában bizonytalanság, ingadozás tapogatózás, ott mindenben határozottság és célutatos tevékenység sugárzik ki.

Később — délután 1 óra után — *Bazine* a III. hadtest 1 — 3. hadosztályainak parancsot küld, tartsák magukat készen, hogy szükség esetén Frossard támogatására Forbach felé előnyomulhassanak, a hova-azonban, mint később látni fogjuk, egyikök sem ért idejekorán.

A francziák védőállása eleinte csak igen gyengén vala megszállva és határozottan hibának kell tekintenünk, hogy az első vonalba rendelt csapatok *későn* érkeztek oda. Csak is így történetett, hogy a Gifert Wald felé tartó német osztagok csak annak közepe táján bukkantak gyenge francia csapatokra, holott a déli erdőszélt a francziáknak már kezdettől fogva megszállva kellett volna tartaniok.

A *Laveaucoupet* és *Vergé* hadosztály csapatai apránként kerülnek harcába; s bár az ezek által keresztülvitt *ellenlökemek* nem maradnak eredmény nélkül, azok hatása csak időleges, sehol sem állandó.

A harcz folyama alatt a francziák részéről nagy számmal keresztülvitt ily féle ellenlökemek jellemző tulajdonsága mindenütt egyforma: az újonnan megérkezett erősítések esetleg visszafoglalják a korábban veszített területet, de ezzel aztán meg is elégszenek; az előny kiaknázására nem gondol senki. Ez a passiv magatartás a háború egész folyama alatt, úgy kicsinyben, mint nagyban jellemzi a francziákat. A fenyegető veszély időleges elhárításával mindenki feladatát betöltve látja, a positiv eredmény utáni törekvés és annak hathatós keresztülvitele náluk a ritkaságok közé tartozik.

Az által, hogy a németek az első, a tulajdonképeni harczvonalat könnyű szerrel bevették, a francziáknak a megérkező tartalékokat hol itt, hol ott kellett harcába állítaniok, hogy előbbit újból visszafoglalják; ebben leli magyarázatát a harczászati köte-

lékek felbomlása s az erők nagymérvű szétforgácsolása; ez okozta, hogy az arcvonal mögött felállított erők apránként elmorzsolódnak; így látjuk például, hogy Frossard tábornok bal szárnyának visszanyomása után⁷⁶⁾ a helyett, hogy tetemes erők előreküldése által iparkodott volna kedvező fordulatot előidézni, mindössze a Valazé-dandárnak egy ezredét vonja előre.

Az 55 ezred valószínűleg a felállítás balszárnyának biztosítására hagyatott vissza a Kaninchen Berg-en, a KI. Rossel felől, illetve a Forbacher Wald-on át jövő támadás feltartóztatására, holott lovasságának kellő felhasználása mellett Frossard tábornoknak tudnia kellett volna, hogy ezen irányból egyelőre veszély nem fenyegeti.

Vagy ha már balszárnyát annyira féltette, miért nem küldött erősítést az Oetingen mellett levő *Bataille*-hadosztályból és hagyta volna meg az egész *Valazé*-dandárt általános tartaléknak?

Az erőknek hasonló szétforgácsolását látjuk különösen az utolsónak harciba állított hadosztálynál (*Bataille*), melynél nemcsak a dandár-, de még az ezredkötelék is széjjel van szakítva.

Minő fordulatot adhatott volna a csatának e hadosztálynak bármelyik szárnyon való egységes harcbeállítására a 3-tól 5 óráig tartó harcsziinet alatt!

A felderítés úgy a harc előtt, mint az alatt teljesen el lett hanyagolva a németek nagy szerencséjére, mert ha Frossard tábornok megtudta volna, mily csekély erővel áll szemben, bizonyára csakhamar kiocsúdott volna passiv magatartásából.

A tábornok ezen bizonytalanságát különben a földött terep is növelte, terepfödözékekből tehát szintén a gyengébb vagy jobban mondva a bátrabb, az elszántabb húzza az előnyt.

A kölcsönös helyzet délután 3 órakor nagyjában a következő:

A stiringi lapályban 8 német zászlóaljjal szemben a *Vergé*-hadosztály 10 zászlóalja áll hazczban, míg a spichereni magaslatokon a *Laveaucoupet zászlóalj* (13 zászlóalj) küzd a németek már nagyon megviselt 3 zászlóalja ellen.

Francia részén ezenfelül a *Bataille-hadosztálynak* 3 zászlóalja Stiring Wendel felé van útban, 9 zászlóalj pedig a spichereni magaslatok felé tart.

Általános tartaléknak már csak a *Valazé*-dandárnak Forbachnál visszamaradt 55-ik sereze tekinthető.

A németek ellenben közvetlenül a harc színhelyén intakt csapatok felett egyáltalán nem rendelkeztek. A harc színhelyére siető többi csapatok közül 3 zászlóalj V.,4, további 5 zászlóalj pedig 4 óra tájban érhetett és ért is a Repperts B., illetve Winter

⁷⁵⁾ Lásd 61 oldal.

B.-re; azok részéről hathatós támogatásra tehát $\frac{1}{2}5$ — 5 óránál előbb számítani nem lehetett.

A francia csapatok fenti elosztásához a következő megjegyzést fűzzük.

A védőállás gyengébb szárnya a bal volt; e mögött — és pedig nem is a legkedvezőbben — vezetett a hadtest visszavonulási vonala és mégis e szárnyon, az általános tartalékot is beleszámítva, mindössze 16 zászlóalj nyer alkalmazást, míg a jobb szárnyon 22 zászlóalj van.

A védőállás közepe majdnem védtelennek mondható.

Ez utóbbi körülmény világos jele annak, hogy francia részről, legalább a mi a csapatok harczbaállítását illeti, *tisztán passiv ellenrendszabály ohhal* van dolgunk, a mennyiben az apránkint az első vonalba ért tartalékok tisztán a támadó által helyileg elért előnyök ellensúlyozására dobattak harczba.

A védőállás rendszeres megszállásának és megvédelmzésének sehol még nyoma se látszik.

Hogy a védő ily passiv rendszabályok mellett sokkal gyengébb támadóval szemben sem képes zöldágra vergődni, mutatja az események eddigi folyása. Oka pedig ennek, hogy a védő ellenrendszabályaival rendszeresen elkésik.

A délután 3 órai helyzetet közelebbről szemügyre véve, kitűnik, hogy az előny ekkor még mindig a francziák részén volt. Ha tehát előbb nem tették, most volt legfőbb ideje, bármelyik szárnyon esetleg a középben is, a megritkult és elgyengült német harczvonal ellen egyöntetű, erőteljes *ellentámadásba* átmenni.

Világos azonban, hogy ezen ellentámadás alatt nem a francziák által oly gyakran, de eredménytelenül alkalmazott ellenlökemfélélt értjük.⁷⁶⁾

Fentebbi állításunkkal szemben könnyen felhozhatná valaki: igen ám, ha *Frossard* tábornok is oly szépen átlátta volna a helyzetet, mint mi utólagosan a papíron! Csakhogy ez ellenvetés már azért sem mentheti ki a tevékenyebb munkálkodás elmaradását, mert hiszen a németek sem tudták a támadásba való átmenet alkalmazásával, hogy mi és mennyi áll előttük. Kell-e nagyobb tájékozatlanság az ellenségéről, mint midőn egy dandár azon hiszemben, hogy alárendelt ellenséggel van dolga, egy egész hadtestnek ront neki?

„De hát — fogja a sok kifogásoló megjegyzés által kifárasz-

⁷⁶⁾ Une attaque vigoureuse - Írja *Le Fauve* ezen harczhelyzetről szólva — pourrait rejeter l'ennemi, l'obliger à une retraite immédiate. Mais le général Frossard n'est pas présent sur le champ de bataille il s'est borné à recommander de se tenir sur la défensive, et l'on ne peut agir sans son ordre. L'heure favorable s'écoule ainsi, tandis que le commandant du 2e corps envoie dépêches sur dépêches au maréchal Bazaine et au diverses divisions du 3e corps, pour demander un secours qui ne viendra pas.“

tott olvasó kérdeni — e csatában már semmi sem volt jó, vagy legalább is az író ínyére?

Bizony az elmondott eseményekből csupán a német parancsnokok dicséretes tevékenységét és a csapatok szívós kitartását állíthatjuk oda követendő példa gyanánt

Különben nem titok, hogy Spicherennél viselt dolgaikkal még maguk a németek sem igen kérkednek.

A csata lefolyása este 6 óráig.

I. sz. csataterv.

Visszaidézvén emlékezetünkbe a németeknek délután 3 óra tájban beállott helyzetét, könnyen elképzelhetjük, hogy abban az időben a csata, vagy legalább is a 14-ik hadosztály sorsa csak hajszálon függött; egy erőteljes lökem a francziák részéről és a csata kimenetele beláthatlan. A krízis, az események nyomasztó hatása a parancsnok lelkére, ki ekkor már biztosan átlátta, hogy elhatározásával emberfölötti dologra szánta el magát, jó sokáig tartott, midőn végre a várva-várt segélycsapatok megérkezése jeleztetett.

Csak egy pillantást kell vetnünk az 5-iki helyzetre s meggyőződhetünk arról, hogy — miután az 1-ső és 2-ik hadseregnek akkori csoportosítása folytán az összes erők egyesítése a Saar mentén egy már 6-án vívandó csatához teljes lehetetlenség volt — sem a hadseregparancsnokoknak, legkevésbé pedig a főparancsnokságnak lehetett szándékában augusztus 6-án komolyabb harcra keveredni. A 6-ikára alakított menet-echiquier szerint e napon csupán az élen menetelő csapatok vehettek részt a fent jelzett csatában, vagyis a 14-iken kívül csupán az 5., 13. és 16. hadosztály. De még ez is csak úgy vált lehetségessé, ha egyes csapatrészek harczbalépés előtt 5, sőt 6 mértföldnyi utat tesznek meg.

A 15-ik hadosztálynak idejekorán való beérkezésére már csak azért sem igen lehetett számítani, miután annak 6-iki előnyomulására kizárólag kevésbé jókarban levő mellékutak álltak rendelkezésre.

Dicsérettel legyen kiemelve, hogy az előbb jelzett csapatok valamennyien meg is érkeznek a tett színhelyén.

De lássuk őket egyenkint.

Az 5-ik hadosztály augusztus 6-án reggel két oszlopban folytatta menetét a Saar felé; a 9-ik dandár a műúton Dudweiler-, a 10-ik dandár St.-Ingbert felé tartott.

Előbbi parancsnokának, **Doering** vezérőrnagy magatartásáról már megemlékeztünk⁷⁷⁾, ki egy lovasszázaddal és egy üteggel már

⁷⁷⁾ Lásd az 57. oldalon.

2 óra után megjelent a harcmezőn. Dandárának az elővédhez beosztott csapatai 3 óra után a Winter B.-et többi részei ellenben csak 5 óra tájban érték el St.-Johant.

A 10-ik dandárhoz tartozó 12-ik gyalogezred Neunkirchenből vasúton szállítottatott Saarbrückenbe⁷⁸⁾; annak I. zászlóalja délután 4 óra előtt, II. zászlóalja pedig félórával később ért a Repperts B.-re. A dandár többi része déltájban St.-Ingbert és Spiesen tájékán tartott nagy pihenőt; itt vévé **Schwerin** vezérőrnagy a hadtestparancsnok parancsát, hogy csapatait Saarbrücken felé útnak indítsa. Ennélfogva a dandárnok lovasságával és tüzérségével azonnal előre siet, míg a St.-Ingbertnél gyülekezett gyalogság délután 4 órakor kezdé meg továbbmenetét.

A 16-ik hadosztály parancsnoka vett parancsával kijelölt menetczélját. Fischbach-ot elővédjével déltájban érte el; nemsokára azonban Saarbrücken felől ágyúsót hallván, rövid pihenő után újból tovább menetelt. A már szállásaiba vonuló főcsapat pedig utasítva lett, hogy az elővédet kövesse.

Az élen menetelő 9-ik huszárezred a két üteggel már 3 óra után ért a Repperts B.-re; előbbi a 15-ik huszárezred mellé az Ehrenthalban állott fel, míg a tüzérség a Galgen B.-re vonult előre.

Délután 4 óráig a 40-ig gyalogezred is megérkezett a Repperts B.-en.

A 13-ik hadosztály elővédje szintén déltájban éri el menetczélját, Völklinget, honnan egy huszár-század a vadász-zászlóaljjal a Saar túlsó oldalára tolatott előre.

A délkelet felől jövő ágyúsó hallatára az elővéd parancsnoka, **Goltz** vezérőrnagy arra határozza el magát, hogy az elővéddel az ellenség bal szárnya ellen nyomul előre.

Ezen elhatározást a hadosztályparancsnok, ki időközben egy üteggel és egy lovas századdal előre lovagolt, jóváhagyva, rögtön parancsot küldött Pütlingenbe, hogy a főcsapat a Gr.-Rosselnék elindult elővédet mihamarabb kövesse.

Midőn azonban a beállott nagy harcpszünet alatt⁷⁹⁾ az ágyúsó elhallgatni látszott és a hadosztály különben is a számára, az éppen kézhez kapott parancscsal⁸⁰⁾ aznapra kijelölt menetczél, majdnem 5 mértföldnyi szakadatlan menet után elérte és végre miután a hadosztályparancsnok az 1-ső hadsereg parancsnokság azon értesítését vévé, hogy aznap komoly harc a Saar balpartján nem szándékolatik, **Glümer** tábornok Gr.-Rosseltől északra még 4 óra előtt az elővéd által előörsöket állítottatott fel, a főcsapat pedig parancsot kapott, hogy Völklingennél szabad táborba szálljon.

⁷⁸⁾ Lásd 57. oldal.

⁷⁹⁾ Délután 3 és 4 óra között

⁸⁰⁾ Lásd az 56. oldalon.

Az előretolt lovasságból a 17-ik huszárezred 3 órakor az Ehrenthalban, a 19-dik dragonyos ezred pedig 4 órakor Drathzugnál gyülekezett. Mindkét ezredet Rheinbaden vezérőrnagy később a Galgenberg északi lejtje mögé rendelte. A 11-ik huszárezred 4 órakor még Wehrdenben állott.

Mindezekből kitűnik, hogy erősítésül egyelőre a lovasságon kívül csupán az 5. és 16-ik hadosztály legelői levő csapatjaira lehetett számítani.

Goeben tábornok, ki megérkezése után mint rangidős a parancsnokságot átvette, a harczhelyzetnek megfelelőleg az újonnan megérkezet csapatokat a Rother Berg és a Gif ért-Wald felé irányítá, a hol az állapot már-már tarthatlan kezdte lenni.

E szerint beérkezésükhöz mérten fokozatosan harczba állítottak:

a) Az 5-ik hadosztály elővédjét képező 48-ik ezrednek I. és fusilier-zászlóalja **Garrelts** ezredes parancsnoksága alatt, a Pfaffen- és Gifert Wald közötti hegynyereg-, ugyanezen ezred II. zászlóalja pedig az utóbbnevezett erdő közepe irányában.

b) A 16-ik hadosztály elővédjéhez tartozó 40. ezred III. zászlóalja a Rother Berg felé, az ezred többi része pedig, utóbb nevezett hegy és a Gifert Wald közé.

c) A 12. ezred I. zászlóalja a Rother-Berg-, félórával később megérkező II. zászlóalja pedig a Gifert Wald északnyugati csúcsa felé.

Ezen csapatok harczbalépése folytán, az 1-ső hadsereg időközben felvonult 6 ütegének támogatása alatt, a magaslatok birtokért heves küzdelem keletkezett, melyben francia részről balról számítva, a 63-ik sorszerez, 10-ik vadászzászlóalj és a 2-ik sorszerez harczolt az első vonalban.

Mindenekelőtt **Garrelts** ezredesnek sikerült az ellenséget az említett hegynyeregről leszorítani és kevésel 5 óra után mindkét erdő déli szegélyét megszállani, mely a francziák ellenlökeme daczára továbbra is a németek kezében maradt.

A Rother Bergen küzdő 5 század, François vezérőrnagy el-este után a magaslat szélén kiemelve volt fedezékekbe fészkelte be magát és onnan az ellenség ismételt ellenlökemei daczára sem tágitott a jelzett segély megérkeztéig.

A III/40. zászlóalj segítségével sikerült aztán az ellenséget egy második és később a hegynyelven elfoglalt harmadik állásából is kiszorítani, midőn egyszerre a Gifert Waldból hathatós oldaltámadásra erős ellenséges osztagok törtek elő. E veszélyes pillanatban jelenik meg az 1/12 zászlóalj, melynek segítségével a folyamatban levőn kívül még két későbbi ellenlökemet is sikerült visszaverni.

A Gifert Wald közepe és északnyugati csúcsa felé kirendelt

11/48 és I. és II 40. zászlóaljknak, az ellenség szívós ellenállásával kellett megküzdeniök; a harc sokáig ide-oda hullámzott, a szerint, a mint egyik vagy másik részen érkeztek erősítések.

A délután órakor, a csataterre érkezett **Zciurotu** tábornok, ki, mint legidősb, a vezetést Goeben tábornoktól átvette, az újonnan érkezett 11/12. zászlóaljat szintén a Gifert Wald említett része felé indította útnak. Még mielőtt ez utóbbi harcba lépett volna, 5 óra tájban az ellenség már szemmel láthatólag tágítani kezdett, az említett zászlóaljnak harcbeállása folytán pedig végkép leszorított a magaslát gerinczéről.

Este 6 óra felé a németek már az erdő déli szegélyéig jutottak, csupán annak délyugoti csúcsa maradt még a francziák birtokában.

A stiringi lapálynak tartó 28-ik dandár⁸¹⁾, bár egységes vezetés és zárkózott fellépés hiányában döntő fordulatot elő nem idézhetett, legalább az ott harcoló csapatok támasza gyanánt szolgált, mi által lehetségessé vált, hogy az újonnan érkező segélycsapatok kizárólag a balszárnyon hozattak harcba.

Ezen dandár fellépése az érzékeny francia balszárnny ellen mindenek előtt azt eredményezte, hogy **Frossard** tábornok 4 óra felé a Forbachnál **utolsónak** visszatartott 55-ik serezedet a még hátralevő tüzértartalékkal együtt Stiring Wendel felé rendelte előre. Elhaló reménye most már csak ezek sikeres fellépéséhez fűződhetett.

Mint már említve lőn, a németek legszélső jobbszárnján **Woyna** vezérőrnagy nyomult előre az 53-ik ezred I. és lusilier zászlóaljával a francziák balszárnnya ellen; utóbbi zászlóalj azonban a sűrű cserjével benőtt erdőségben az elől menetelő I-ső zászlóaljjal az összeköttetést elvesztvén, elmaradt.

A dandárnok ½5 óra körül az I-ső zászlóaljjal az Alte-Glas-hütte felől jövő út mentén Stiring-Wendellel szemben bukkant ki az erdőből, támogatás hiányában azonban az erősen megszállt Stiring Wendel ellen nem mehetett előre s így bár kényszerítő ok nélkül, agyanazon irányban, a honnanjött, hátrálni kezdett oly szándékkal, hogy dandára hátramaradt részeivel az összeköttetést újból felvegye, mire természetesen a 77-ik ezrednek ismert szét-darabolása következében, kevés kilátása lehetett.

Woyna vezérőrnagy ezen eljárását semmi szín alatt sem tartathatjuk helyesnek, mert könnyen félreértésekre adhatott volna okot, a mennyiben a közelében harcoló csapatokat hasonló elhatározásra bírhatta, vagy pedig azt eredményezhette volna, hogy az ellenség figyelmessé töve a hátrálásra, erélyes ellentámadásra indul

⁸¹⁾ Lásd 61. oldal.

Különös szerencse, hogy ezen eshetőségek egyike sem következett be.

A 74-ik ezrednek e szánjon levő osztagai Woyna vezérőrnagy hátrálása daczára nemcsak hogy tartották magukat, hanem Alt-Stiringenig előre is nyomultak.

Hasanlóan sikerült, bár nagy veszteségek árán, a 11/77. zászlóalj megérkezte után a Stiringer Waldstück déli szegélyéig eljutni és azt ½6 óráig bekövetkezett két ellenséges lökem daczára meg is tartani.

Frossard tábornok a Bataille-hadosztálynak előrevonása alkalmával összeköttetés gyanánt a jobb és balszárnyon harciba lépett erők közé, a Baracké Mouton és Goldenó Bremm-hez a 11/86. zászlóaljat irányítá, hova később még a 6-ik ezred néhány osztaga is előre vonatott.

Ezzel szemben az említett majorok felé eleinte csak a Stiringer Waldstückbe belépő német csapatok küldtek saját balszárnyuk biztosítására gyengébb osztagokat. Később, mint tudjuk, a 77-ik ezred fusilier-zászlóajla is erre tartott⁸²⁾ s ekkor a harczvonal ezen részén a parancsnokságot **Pannwitz** ezredes, a 74-ik ezred parancsnoka vévé át, bár itt saját ezrede részéről még egy teljes század sem vett részt a harczban.

Ő is, mint előbb a 28. dandár parancsnoka részéről láttuk, elveszti csapatját, vagy legalább is elvált tőle, a melylyel pedig a parancsnoknak szinte összenőve kellene lenni, mert hiszen annak sorsához, annak dicsőségéhez van az övé is kötve. Miként test és lélek együttvéve tesz az embert élő lénynyé, úgy a harczban is parancsnok és csapata egymást nem nélkülözhető, egymástól elválhatlan részei az egésznek. Ha szent kötelességévé tesszük a közlegénynek, hogy a legsúlyosabb körülmények között is csapattétéhez és előjáróihoz ragaszkodással viseltessék, e viszonyt parancsnok és csapat között, az összetartozandóság ezen érzetét, még inkább van jogunk követelni.

A mindössze 6 századot tevő kis csapat elszántan ment neki a jól berendezett előbb említett két majornak, melyet a francziák a legnagyobb szívóssággal védelmeztek. Azért kemény harcz után és jelentékeny veszteség mellett bár, 4 óra tájban végre mégis sikerült a francziákat belőlük kiszorítani.

Ezalatt a legszélső jobbszárnyon az 53. ezred fusilier-zászlóalja majdnem ugyanazon a helyen érte el a Stiringer Wald szegélyét, a hol előbb Woyna vezérőrnagy vezetése alatt az I. zászlóalj⁸³⁾.

Előbbi Stiring Wendellel szemben állást foglalván, nemsokára

⁸²⁾ Lásd 61. oldal.

⁸³⁾ Lásd 75. oldal.

a túlerős ellenség daczára előtört, majd a közellevő 1/21/77. zászlóalj is segítségére jövén, azzal együtt csakhamar sikerült magát Stiring Wendel és az Eisenhütte közé beékelnie, hol ez időtájtban a francia 3-ik vadász-zászlóalj, a 32. és a 77-ik serezed részei állottak harcokban.

Ezáltal a németek óhaja, jobban mondva majdnem makacssággal határos törekvése: az ellenség balszárnyába kerülni, teljesedésbe ment. De mi haszna e részleges sikernek, ha e gyenge osztagok sehonnan sem remélhettek új támaszt, új erősítést? Zárt osztagok hiányában az oly nagy bravúrral és önfeláldozással elért előnyöket tartósan úgy sem lehetett biztosítani.

A jelenlevő legidősb törzstiszt — támogatásra s így sikerre sem lévén kilátás — elvégre is elérkezettnek látta az időt, hogy a Drathzug irányában megkezdendő visszavonulásra parancsot adjon, főleg miután Stiring Wendel felé erős ellenséges oszlopok közeledése jeleztetett⁸⁴).

A kölcsönös helyzetet este 6 óra tájtban az I. számú csata-terv mutatja.

Észrevételek:

Goeben tábornok a parancsnokság átvétele alkalmával a csata mikénti keresztülvitelének tervét illetőleg már bevégzett ténnyel állott szemben; egyrészt a kritikus helyzet, másrészt pedig a beérkezett segélycsapatok csekély száma teljesen kizárta, hogy ő a csatát esetleg új, talán helyesebb terv szerint vezesse tovább. A tábornok ennél fogva eleinte csupán arra szorítkozhatott, hogy az újonnan érkezett csapatok harcabadobása által legalább az egyensúlyt tartsa fenn továbbra is.

A jobbszárny, hol a 28-ik dandár zöme csak ezután lépett komolyabb harcba, még jó ideig megállhatott a maga lábán is.

Annál nagyobb szüksége volt azonban a balszárnynak támogatásra, hol a csapatok az ide-oda hullámzó harc alatt már végkép kimerültek; ezért kellett a 3. és 16-ik hadosztály élén levő osztagokat e szárnyon működésbe hozni. Miután azonban itt a csak apránként fellépő erősítések a helyzet állandó javulását nem idézhették elő, a később érkező csapatokat megint csak ide kellett irányítani.

A harcvonal másik szárnya ennek következtében — később sem részesülhetvén támogatásban — majdnem a csata befejezéséig teljesen magára volt hagyatva. Ezen körülménynek tulajdonítandó, hogy a jobbszárny teljesen kisiklik, az időkénti legmagasabb parancsnok akarata, és befolyása alól, holott véleményünk szerint

⁸⁴) A Bataille-hadosztálynak előrendelt csapatai.

at súlypontot már kezdettől fogva ide, e szárnyra kellett volna felvetni és pedig a következő okoknál fogva:

A terep alakulása szerint, mint már említettük, a védelmi felállítás balszárnya volt a gyöngébb, hol a kiterjedtebb erdőségeknél fogva, az észrevétlen megkerüléstől nagyon kellett tartani. Frossard tábornok is úgy nyilatkozik könyvében, hogy Stiring Wendelt csak kényszerűségből vette be felállításába.

A 13-ik hadosztály előnyomulási vonala, mely egyenesen a francia felállítás baloldalába, illetve hátába vezetett, szinte kézzelfoghatólag mutat rá előbbi állításunk helyességére.

Es kétségtelen: ha *Glümer* tábornok délután 4 órakor menetét folytatta volna, korábbi megjelenése által Forbach előtt a csata sorsa is jóval előbb dőlt volna el és pedig valószínűleg a francziákra nézve sokkal kritikusabb kimenetellel.

Frossard tábornok „Rapport sur les opérations du deuxième corps“ című művében azt állítja, hogy visszavonulásának elhatározására egyes egyedül a 13-ik hadosztály megjelenése volt döntő befolyással, miután különben a harcz állása a francziákra nézve még a késő órákban is elég kedvezőnek mutatkozott.

E nyilatkozatból eléggé kitűnik, mennyire érzékenyek főleg a védő szárnyai; azok biztosítása kedvéért czélszerű a tartalékokat azok mögé állítani,

Meg lehetünk róla győződve, ha Spicherennél is „*bataille rangée*“ előrelátott és előre meggondolt csatával volna dolgunk, mint a hogyan St.-Privátnál stb. történt, a támadásnak ezen csatákban alkalmazott tipikus alakzatát: erős arczcsoportot és ugyanolyan szárny vagy megkerülő csoportot, bizonyára itt is feltalálhatnánk.

Itt is megvan ugyan a törekvés az ellenség balszárnnyába kerülni; ily czélból különíti ki François vezérőrnagy a III/39 zászlóaljat, ezt akarja Woyna vezérőrnagy, ezt a 11/74 zászlóalj elérni, ez a 77-ik ezredtől kirendelt 2 század feladata és ez sikerült végre az 53-ik ezred fusilier-zászlóaljának, karöltve a 1/2I/77 zászlóaljjal; mindez erőlködések azonban alig nevezhetők másnak, mint rendszernélküli hajszásnak a francziák bal szárnya ellen. Az ezen szárnyon történtek azt a benyomást teszik a figyelmes szemlélőre, mintha itt mindenki megfeledkezvén a taktikáról, hivatva látná magát nagyban stratégiai dolgokat művelni — eredménytelenül.

E hiába való erőlködések a csata általános jellegén mit sem változtatnak; csupán a nagybani megítélést tartván szem előtt, a németeknek itt követett eljárását méltán nevezhetjük tiszta arcztámadásnak⁸⁶⁾.

⁸⁶⁾ Boguslawski a spichereni csatát igen jellemzően „Reiner Parallelkampf“-nak nevezi.

Hogy kizárólagosan arcztámadás hol és mikor alkalmazandó, azt gyak. szabályzatunk 515. pontja tartalmazza

Miképp minden emberi cselekedetnél, úgy a hadviselésnél is, hol az ok és okozatok szakadatlan sorozatai egymásba kapcsolódnak, mint láncznál a szemek — egyik rossz következetesen a másikat szüli.

Így látjuk e csatában is, hogy helytelen hírek mindenekelőtt helytelen elhatározást, ez pedig ismét helytelen intézkedéseket von maga után. Ezen intézkedések további következményei a csapatkötelékek már megbeszélte felbomlása, mely utóbbi aztán a tartalékok bevonása alkalmával, az osztagok szerfölötti összekeveredését eredményezi.

Hogy ez utóbbi a spichereni csatában minő mérveket öltött, kitűnik azon körülményből, hogy este 6 óra felé a Gifert- és Pfaffen Wld-ban 3 hadosztálynak 4 különböző dandáréhoz tartozó osztagai⁸⁶⁾ úgy össze-vissza keveredtek, hogy a mondott időben a zászlóalj- kötelék csupán a legutolsóknak beérkezett F/74, F és 1/48 zászlóaljknál volt még épségben⁸⁷⁾.

Miután e harcok legnagyobb része az erdő belsejében folyt le, hol a csapatok átpillaniása és vezetése majdnem lehetlenné vált, nem is csodálkozhatunk azon, hogy itt az erdei harc összes hátrányai oly nagy mértékben jutottak érvényre; ezt látjuk különösen a Gifert Wld-ban, mely élénken emlékeztet az 1866. évi Swiep Wald-beli elkeseredett küzdelmekre.

Hogy erdei harcnál minden meglepetésnek, tehát az ellen-

⁸⁶⁾ Es dedig:

A 74. ezredfusilier zászlóalja és 4. százada =	5 század) 14. hadoszt.
A 39. ezred 3., 5., 6, 7. és 9. százada =	5 század (27. dandár.
A 12. ezred I. zlja egészen és II. zlj. 6., 7. és a 9 százada.	= 7 század) 5 had-) 10.
ddr.	
A 48. ezred I, II. és fusilier zászlóaljai =12	» S oszt. 5 9.,
A 40. ezred I. és III. zljai egészen és a II. zlj. 5., 6, és 8. százada	= 11 « 16. hadoszt. 32. ddr

Összesen 40 század (1. a csatátvt.)

⁸⁷⁾ E zűzavar illusztrálására a V. M.-nek a Rother Berg- és Gifert Wld-ban 4 és 6 óra között lefolyt harczról szóló következő 5 szavait idézzük: «Der Verlauf dieses Kampfes kann nur in seinen Hauptziigen geschildert werden, weil die bald beginnende Truppenmischug von vier verschiedenen Brigaden, bei der Schwierigkeit genauer Zeitbestimmungen für die besonderen Gefechtsmomente eine völlig übereinstimmende Klarheit in allen Einzelheiten nicht erzielen lässt.

.....«Dies hartnäckige Waldgefecht führte schwere Verluste herbei. Sogar die Kompagnien geriethen mehrfach durcheinander, indem die ihrer Officiere beraubten Abtheilungen sich anderen Truppenkörpern anschlossen.«

séges csapatok oldalban való megjelenésének is, fokozott hatása van, könnyű elképzelni s így csodálkoznunk kell, hogy az ilyen célra, t. i. osztagoknak fedett és észrevétlen előnyomulására szinte magától kínálkozó Stifts Wald, egyik fél részéről sem lett felhasználva. Német részről különben ennek elmaradását még lehetne igazolni a rendelkezésre álló csapatok csekély számával.

A német tüzéségnek gyors megjelenését a harctéren a lovasság fedezete alatt, dicsérettel kell kiemelnünk; hasonlóképp elismerés illeti a magasabb parancsnokokat is gyors előresietésükért a harc színhelyére; csakis ilyen magatartás mellett lehetséges, hogy a helyzetről személyes tájékoztatást nyert parancsnok a csapatok megérkezése alkalmával idővesztés nélkül és helyesen intézkedjék.

A francziák további magatartására vonatkozólag újat alig mondhatunk; ha eddig nem aknázták ki tevékenyebb munkálkodás által a helyzetnek feljűk hajló előnyeit, most — az újonnan beérkezett német segélycsapatok fellépése után — az ő állapotuk perczről-perczre csakis rosszabbra fordulhatott; ezen időponttól kezdve a csata sorsa és kimenetele már alig vala kétséges.

A francziák passiv magatartását semmi sem jellemzi jobban mint azon körülmény, hogy midőn délután 3 órakor a kimerült támadónál általános pangás áll be, a számra nézve erősebb és zárt osztagok felett még bőven rendelkező védőnél szintén lankadni kezd a harc heve; így támadt 3 és 5 óra között a már említett harciszünet.

Ily válságos pillanatokban a németek a katasztrófa bekövetkezését elhárítandók, a későbbi csatákban, Mars la Tournál, Rézonvilenél stb., rendszeren a lovasságot dobták harciba. Hogy az itt be nem következett, annak a lovasság alkalmazását majdnem teljesen kizáró terep az oka.

A csata lefolyása este 6 óra után.

Frossard tábornok látván, miszerint a németek a stiringi lapályban mindinkább ellőbbre jutnak⁸⁶⁾, a nagy fontosságnál fogva, melyet saját balszárnyának tulajdonított, délután 5 óra tájban az ellenség jobbszárnya ellen erős, hatalmas lökem keresztülvitelére határozta el magát.

Minthogy azonban az alparancsnokok kéréseinek engedve, összes erejét már előbb kiadta volt kezéből, más úton ezen külön-

⁸⁸⁾ Lásd a 76. oldalon.

ben helyes szándékát nem vihette keresztül, mintha a korábban már más irányban útnak indított csapatokat újból a bal szárnyra rendeli vissza. Ez azonban mindenekelőtt parancsváltoztatást vont maga után.

Már említettük, hogy bizonyos körülmények között az egyszer megfogamzott tervnek, vagy a már kiadott rendelkezésnek megváltoztatása szükséges és üdvös lehet⁸⁹⁾, ha azonban az ily parancsváltoztatás minden kényszerítő ok nélkül, gyakrabban ismétlődik, könnyen valóságos kapkodássá fajul, mely csakhamar a parancsnokba vetett minden hitet és bizalmat aláásni képes.

Rossz kezekben van az oly sereg sorsa, melynek parancsnokánál az ellenség minden akaratnyilvánulása engedékenységre talál, a ki mást mint *ellen-intézkedéseket* alig ismer.

Ezt bizonyítja a ulmi eset 1805-ben, ezt a jénai 1806-ban.

Frossard tábornok a tervbe vett lökemet végrehajtandó, a következő csapateltolásra adott parancsot.

A védőállás közepének megszállására a 66-ik ezredet balra előre rendelte, míg a tulajdonképeni lökem keresztülvitelére a védőállás közepe mögött felállított 8-ik ezred I. és II-ik zászlóaljai és a 67-ik ezred, mely utóbbi azonban már 3 órakor a Rother Berg tájékán állott, — kaptak parancsot.

Ez utóbbinak egy zászlóalja az Eisenhütte-ben nyert alkalmazást, a másik két zászlóalj pedig, követve a III/8 zászlóalj által, a Stiring Waldstück felé támadásba átmenvén, az abban harczoló német osztagokat az erdő közepéig szorította vissza.

Ez alatt a Stiring Wendelben levő francia csapatok is előretörték és újból hatalmukba ejték a körülfekvő terepet az erdő széléig, a mi annál könnyebben sikerült, mivel az itt harczoló német csapatok már úgy is visszavonuló félben voltak⁹⁰⁾.

Ezen eredmény által felbátorítva a 8-ik ezrednek közelebb vont osztagai, a Spicherer Wald-ba mélyen benyúló szakadáson át, szintén megkísérelték az előnyomulást a Baracke Mouton felé — de eredménytelenül.

A *Bataille*-hadosztály részeinek előre vonása a jobb szárnyon ellenben nem maradt eredmény nélkül és 6 óra körül sikerült újból visszafoglalni a Gifert Wald délnyugati csúcsát.

E szerint a francziákat a mondott időben az egész vonalon

⁸⁹⁾ így látjuk pl., hogy a Sedan előtti hadműveletek alkalmával a német főparancsnokság rövid idő alatt az egész sereggel háromszor is változtat irányt, a mi az alparancsnokok és csapatok türelmét és kitartását nagy próbára tévé és mégis, most utólagosan átpillantván az akkori helyzetet, senkinek sem jutna őszébe e gyakori parancsváltoztatás szükségét és czélszerűségét kétségbevonni; sőt ellenkezőleg e hadműveletek teljességükben méltán a legnagyobb bámulatra ragadják az utókort.

⁹⁰⁾ Lásd a 77. oldalon.

támadó szellem lengi át, csakhogy az általa elért előny a hadi szerencsének csupán pillanatnyi fellobbanása volt, mely maradóan kedvező fordulatot a dolgok állásának már nem igen adhattott. Ekkor már a támadónál 3 és 5 óra között beállt krízis eltűnt visszajöhetlenül; a sikert Ígérő kedvező pillanat el volt szalasztva!

Az éppen említett francia általános támadást megelőzőleg a német hadtestparancsnokok a Galgen B en a helyzetet megbeszélvén, abban állapodtak meg, hogy a legközelebb beérkezendő erősítéseket: a 9-ik dandár csapatjait, a Stifts Wald-on keresztül átkaroló támadásra rendelik. Még e támadás bekövetkezése előtt azonban kívánatosnak látszott, hogy a lovasság és tüzérség szintén megvesse lábát a spichereni fensíkon.

Ennélfogva *Alvensleben* tábornok, a III. hadtest tüzérsége parancsnokának és Rheinaben vezérőrnagynak kiadá az erre vonatkozó parancsokat, míg másrészt *Zastrow* tábornok elrendel, hogy a tüzérség fenmaradó része a Folster Höhe-re vonuljon előre, minélfogva ez utóbbi magaslaton $\frac{1}{2}$ 7 óra körül 6 egyesített üteg veszi fel egyszerre a tüzharcot.

Rheinaben vezérőrnagy a kapott feladattal a 17-ik huszárezredet bízta meg, mely eleinte a Rother-Berg-et nyugatról megkerülve, a Spicherer Höhen sziklás és meredek lej tján iparkodott a magaslatra jutni, itt azonban ellenséges gyalogság heves tüzébe jutván, kénytelen volt visszafordulni.

Alvensleben tábornok ismételt parancsára az ezred a Rother Berg keleti oldalára vágat, hogy onnan kísérelje meg a feljutást a magaslatra a helyenként mélyen bevágott dorongúton; az élen levő század felérve, próbált is felfejlődni, de csakhamar kénytelen volt újból visszatakarodni. Az ezred ennélfogva végkép lemondva a további kísérletekről, a magaslat alján, húzódott meg.

A 9-ik dandárhoz beosztva volt 2 üteg, mely a lovassággal egyidejűleg rendeltetett a magaslatra, a Rother-Berg nyugati szélén eleinte szintén hiába próbálkozott meg feladatával, a túlsó oldalon felvezető dorongúton azonban ügygyel-bajjal mégis sikerült az élen levő löveget felvonszolni, melynek jobb kilövés kedvéért a rajvonalnál jóval előbbre kellett vonulnia, a hol az első ágyúlövés a közelben harczoló gyalogság örömrivalgása között dördült el.

Tekintve, hogy az időközben felvonult két üteggel szemben mindössze 800 lépésnyi távolságra jól fedezett ellenséges gyalogság s azonkívül számra nézve erősebb tüzérség is állott, nem csoda, hogy e derék kis csapat, mely a legsúlyosabb viszonyok daczára sem tágított a csata befejezéséig, kezelő legénysége felét vesztette el.

Az önfeláldozó kitartásnak e szép jele teljes mértékben megérdemli kiváló elismerésünket és dicséretünket.

Ezalatt a 9-ik dandár zömének élén menetelő 1/8 zászlóalj beérkezése alkalmával a korábbi elhatározáshoz mérten a Stifts Wald-nak irányított, később azonban annak parancsnoka, **Blumenhagen** százados azon parancsot vévé, hogy a Spicherer Höhen nyugati lejtje, onnan pedig a Rother Bergtől délre fekvő nyereg felé tartson.

Ez új csapat erélyes fellépésének köszönhető, hogy a francziák végleg kiszorultak a Gifert Wld délnyugati csúcsából.

Mind e részleges sikerek azonban döntő fordulatot még sem idéztek elő; az ellenség még mindig széles arcvonalban állott a Forbacher B. északi lejtjén, Spicheren-től északra egészen a hasonló nevű erdőig, mely részén a harcvonalnak a francziák ellenlökemei még mindig gyors egymásutánban követték egymást.

Főleg ez utóbbi körülmény bírhatta rá **Alvensleben** tábornokot, hogy a még harcza nem lépett csapatokat *a műút mentén* előrerendelve, a Forbacher B. ellen hozza működésbe⁹¹⁾.

E célra rendelkezésére állottak: a vasúton érkezett 12. ezred fusilier-zászlóalja, a testőr-gránátos ezred II. zászlóalja és a 3-ik vadász-zászlóalj. Azonkívül jelen volt már a 10-ik dandár két ütege; az 52-ik ezred közeledése pedig éppen jeleztetett.

Ezen erők harcbaszállása után keletkezett a tüzérség hathatós támogatása alatt a csata utolsó nagyobb tusája: *a Forbacher B. birtoka miatti küzdelem*.

Legelsőnek a 12-ik ezred fusilier-zászlóalja küldetett harcza, ugyanazon irányt hapván, mint előbb Blumenhagen százados. Ezt követte 7 óra felé a Repperts B.-ről, illetve a gyakorlótérről a 3-ik vadász- és a II/8-ik zászlóalj. Egységes parancsadás kedvéért e három zászlóalj **L'Estocq** alezredes parancsnoksága alá helyeztetett.

A fusilier-z zászlóalj élénk ellenséges tűz alatt és jelentékeny veszteség árán érte el a Goldene Bremm tájékán a Forbacher B. tövét és azonnal megkezdé az előnyomulást az erdős hegylejtőn.

Még nagyobb veszteséget szenvedett az időközben megérkezett és a Forbacher B. csúcsa felé vezető szakadásban előnyomuló 3-ik vadász-zászlóalj, miért is L'Estocq alezredes, belátván a megkísértett arctámadás sikertelenségét, a vadász-zászlóaljat visszarendelte, hogy az időközben megjelent II/8 zászlóaljjal együtt a Spicherer Waldba mélyen benyúló szakadáson át vezesse a francziák bal oldalába.

Utóbb nevezett zászlóalj a Goldene Bremm-nél bekanyarodott a hegylejt felé, míg a 3-ik vadász-zászlóalj még jobban kitért délnyugatra a nagy szakadás irányában.

A Forbacher B.-en álló francia osztagok ép ez időben indultak egy újabb erős támadó lökemre; ezek azonban az előbb emlí-

⁹¹⁾ Lásd később a 95. oldalon.

tett német osztagok által oldalba vétetvén, lökemük ereje mihamar megtört. Sőt miután a 3-ik vadász-zászlóalj nemsokára a Spicherer Wald legdélibb csúcsáig hatolt előre, az ellenség kénytelen volt a Forbacher B. legmagasabb kúpját is odahagyni.

Még mielőtt ez bekövetkezett volna, az 51-ik ezred, dandár parancsnokával az élen, a Goldene Bremm-től északra fekvő magaslatra ért, és vett utasítása értelmében élével máris bekanyarodott a Forbacher B. felé, midőn éppen a Stiring Wendelnél felállított francia ütegek újra megszólaltak.

Schwerin vezérőrnagy ennél fogva jónak látta csapatja egy részét odairányítani s így a Forbacher B. felé csupán a 11-ik század és a II. zászlóalj folytatta menetét, míg az ezred többi része Stiring Wendel felé vevé útját.

Sajátságos, hogy a csapatkötelékek itt is annyira széjjel szakítottak, pedig valószínű, hogy az intézkedés kiadása alkalmával az egész ezred parancsnoka kezében volt.

A Forbacher B. felé tartó csapatok már alig találtak ellentállásra, mindazonáltal már sötétedni kezdett, midőn azok a spicheren-schönecki út mindkét oldalán elterülő kis erdőcskéhez értek.

A németeknek ily könnyű szerrel elért eredménye leginkább azon körülményben leli magyarázatát, hogy a már kezdettől fogva gyenge francia közép mögött most már egyáltalában nem álltak tartalékcsapatok, miután **Laveaucoupet** tábornok este 7 órakor még egy erős lökemet intézett a Gifert Wald felé s erre a közelben levő összes zárt osztagokat magához vonta.

Eredmény tekintetében ez utóbbi lökem, mely a Rother Berg-től a Pfaffen Wald-ig terjedő széles arczonalban hajtattott végre, az eddigi hasonló kísérleteket nem múlta felül, csupán a legszélső német balszámy volt kénytelen egy időre újból a Gifert- és Pfaffen Waldba visszahúzódni.

A Rother Berg irányában előrerendelt csapatok már a baloldalukba előnyomuló német osztagok tűzhatásának körletébe jutván, keveset lendíthettek a dolgok állásán.

Az est beálltával⁹²⁾ a fensikon harczoló francia csapatok mindenütt megkezdék a visszavonulást, melynek fedezetére a Pfaffen Berg-en a tartalék-tüzérség vonult fel.

S midőn nemsokára **Steinmetz** tábornok a csata színhelyére érkezett, az ellenség már csak Stiring Wendelnél fejtett ki nagyobb ellentállást.

Ez utóbbi helyen a **Bataille** hadosztálynak harczbavonása

⁹²⁾ Trianon tárgyalás alkalmával a Vergé tábornok által tett nyilatkozat szerint. — Frossard tábornok a visszavonulást d. u. ö és 6^h között rendelte el; a hátrálás azonban csak este 8h felé vette kezdetét.

által a francziáknak 6 óra után, mint tudjuk, sikerült jókora tért nyerni,⁹³⁾ sőt a Stiring Waldslückben harcoló német csapatok ezen erdőt már végleg készültek átengedni az ellenségnek, midőn este 7 órakor **Woyna** vezérőrnagy dandárának összeszedett részeivel azok támogatására megérkezett.

Ugyanekkor az 52-ik ezrednek Stiring Wendel felé rendelt osztagai is kéznél voltak már s így a két oldalról nyert támogatással sikerült az ellenséget egészen beleszorítani Stiring Wendelbe.

Este ¼9 órakor a szívósan védelmezett Eisenhütte vétetett be rohammal, fél óra múlva pedig maga Stiring Wendel is végleg a németek kezére került. Mindazonáltal a csatazaj a harcvonal ezen részén csak éjjel 11 óra után némult el végkép.

A harc színhelyére siető, de csak este ½7 óra után beérkezett német csapatok ezalatt a Rother Berg alján gyülekeztek, előreláthatlan esetekre tartalékot, támaszt képezvén, mely állott a testőrgránátos- és a 20-ik gyalogezred fusilier-zászlóaljából és a 11/53. zászlóaljából. Ez utóbbi 13 órai szakadatlan menettel 6 mérföldnyi utat tett meg.

Végül még a 13-ik hadosztálynál időközben történekről néhány szót.

E hadosztály, mint már említve lőn, délután 4 órakor beszüntette menetét.⁹⁴⁾ Minthogy azonban este 6 órakor Spicheren felől újból ágyúdörgés hallatszott s ugyanazon időben Zatrov tábornoktól is érkezett parancs, melyből kitűnt, hogy a hadosztály közbelépése Spicheren-nél sürgősen szükséges, **Goltz** vezérőrnagy az elővéd-csapatokat azonnal útnak indítá a Rossel mindkét partján Forbach felé.

Az 55-ik ezred fusilier-zászlóaljának egy lovas századdal és egy üteggel Emmersweiler, a vadászoknak Webers (Loh-)Mühle-je adatott iránytárgy gyanánt, míg az elővéd többi része a műúton menetelt.

Az előreküldött lovasság csakhamar azt jelentette, hogy a Forbachtól nyugatra fekvő magaslat, nemkülönben maga a város is **erősen** meg van szállva.

Tényleg azonban a Kanichen Berg-en mindössze 300 ember⁹⁵⁾ és két lovas század állott **Dulac** alezredes parancsnoksága alatt;

⁹³⁾ Lásd a 81. oldalon.

⁹⁴⁾ Lásd a 73. oldalon.

⁹⁵⁾ Egy hadmérnök század (100 fő) és a 12-ik ezredhez tartozó 200 tartalékos, kik a helyett, hogy a VI. hadtesthez küldettek volna, ideirányítottak vasúton.

ez utóbbiak egyike lóról leszállva, szintén gyalog tűzharczra alkalmaztatott.

A műúton előhaladó oszlop ¼8 órakor az erdő széléhez érve, annak mentén tűzharczra fejlődött, miközben a vadászok a Kaninchen Berg délnyugati kúpját érték el.

Dulac alezredes e szerint védőállását megkerülve látván, 8 óra felé a visszavonulást rendelte el, melynek fedezetére az időközben újra lóraszállt dragonyos századot támadásra rendelé.

A csatának ezen egyedüli lovas támadása nagy veszteséggel veretett vissza az ellenséges gyalogság tüze által. Dulac alezredes jelentése szerint a lovas századnak ezen támadás 4 tisztjébe, 25 dragonyos és ugyanannyi lovába került.

A beállott sötétség következtében a németek megelégedtek a Kaninchen Berg bevételével és megszállásával, míg maga Forbach városa a francziák előnyére ez utóbbiak birtokában maradt.

A jobb szárnyoszlop ezalatt Emmersweileit elérvén, tüzérsége a helységtől nyugatra fekvő magaslaton vonult fel, honnan a St.-Avold felé vezető mű- és vasutat tűz alá vehette. Ez okozta, hogy a St -Avoldból vasúton küldött francia erősítések Forbachba nem juthattak el.

A hadosztály főcsapatja este 9 óra tájban ért Kl.-Rosselbe.

További események a csata befejezése után.

Miután a harc még a késő délutáni órákban is döntő eredmény nélkül hullámzott ide-oda s a Bataille-hadosztály legnagyobb része csak ezután lépett közbe, **Frossard** tábornok még délután 5 és 6 óra között is a legjobb reményt vélte a csata kimeneteléhez fűzhetni; legalább a helyzet ilyenmő felfogásáról tanúskodik Bazaine-hez 5 óra 45 perczkor intézett következő távirata:

„La lutte, qui a été très vive, s'apaise, mais elle recommencera sans doute demain: envoyez moi **un régiment**“⁹⁶⁾.“ (A harc, mely igen élénk volt, befejeződik, de holnap kétségkívül folytatódni fog, küldjön nekem egy ezredet).

A folyton érkező német erősítések azonban, melyekkel szemben ő már semmit sem állíthatott harciba, csakhamar az ellenkezőről győzhették meg, minek folytán nemsokára a következőket jelenti:

„Ma droite, sur les hauteurs, a été obligée de se replier. Je me trouve coinpromis gravement. Envoyez-moi des troupes, très vite, et par tous les moyens“ (Jobb szárnyam a magaslatokon visszaszorított. Komoly veszélyben vagyok; küldjön nekem minden áron lehetőleg gyorsan csapatokat).

⁹⁶⁾ Ez már csak szerény kívánság!

Erre Bazaine 5 óra 15 perczkor következőleg válaszol:

Je vous envoie un régiment par la chemin do fer. Le général de Castagny est en marche vers vous; il reçoit l'ordre de vous rejoindre. Le général Montaudon a quitté Sarreguemines à cinq heures, marchant sur Grossbliederstroff; le général Metman est à Betting. Vous-avez dû recevoir le brigade de dragons du général de Juniac?⁹⁷⁾ (Küldök Önnek egy ezredet vasúton. Castagny tábornok útban van Önfelé; aki parancsot kapott, hogy Önnel egyesüljön. Monlaudon tb. Saargemündöt 5 órakor hagyta el, Grossblieders dorf felé menve. Metman tb. Bettingben van. A Juniac dragonyos dandárt megkapta-e?)

De még a 60. ezredet Forbachba szállító vonat sem érhetett utóbb nevezett helyre, miután, mint fentebb láttuk, a vasútvonal a német 13-ik hadosztály csapatjai által már tűz alá vétetett

7 óra 22 perczkor este Frossard tábornok már a katasztrófa bekövetkezését jelenté e szavakkal:

Nous sommes tournés par Werden; je porte tout mon monde *sur les hauteurs*⁹⁸⁾. („Werdenen át meg vagyunk kerülve; összes csapatjaimmal a magaslatokra megyek!“)

Frossard tábornok ugyanis látván, hogy az ígért és remélt erősítésekre hiába vár s hogy német csapatok már hátába is kerültek, napnyugtával⁹¹⁾ parancsot adott a visszavonulásra. Ennél--fogva Bazaine őt jogtalanul vádolja elhamarkodott visszavonulással s szinte kézzelfogható dolog, hogy a tovább folytatott küzdelem csak az áldozatok számát növelte volna ok és sikerre való kilátás nélkül.

A visszavonulás iránya a 13-ik hadosztály fellépése következtében már nem volt szabadon választható s így a tábornok a császár erre vonatkozó parancsának¹⁰⁰⁾ csak kerülő úton tehetett eleget.

Időközben *Napoléon* is értesült a dolgok állásáról, minek foytán augusztus 6-án este 8 óra 20 perczkor Bazaine-nek a következő utasítást küldi:

„Le mouvement de Lennemi tend á vous sépaier du général Frossard; appelez á vous tout le corps du général Ladmirault. Assurez, *s'il est nécessaire*, la retraite du général Frossard et des

⁹⁷⁾ Ez igazán még ámtásnak is sok. Mintha csak Fossard személyét mint valami kis gyereket, csupán Ígéretekkel akarta volna csitítgatni.

⁹⁸⁾ Hogy minő magaslatokra, azt közelebbi meghatározás hiányában egyedül csak Frossard tudhatta biztosan. Úgy látszik, hogy a korábban általa személyesen kiszemelt és leirt cadenbronni állást (Saargemünd és St.-Avold között) értette alatta. Hogy Bazaine sem volt vele tisztában, kitűnik következő válaszából: „Mindent küldtem a mi lehetséges volt, határozza meg biztosabban az állást, melyet elfoglalni szükségesnek tartott.“

⁹⁹⁾ Lásd a ⁹²⁾ alatti megjegyzést a 84. oldalon.

¹⁰⁰⁾ Lásd az 51. oldalon.

troupes de Sarreguemines, sur un point en arrière *que je crois être* Puttelange. Le garde doit être à moitié chemin de Courcelles à St.-Avold¹⁰¹). (Úgy látszik, hogy az ellenség Ön és Frossard tb. közé akarja magát beékelni. Vonja magához az egész Ladmirault hadtestet. Biztosítsa, ha szükséges, Frossard tb. és a saargemündi csapatok visszavonulását egy hátul fekvő pontig, úgy vélem Püttelange-ig. A gárda fél utón van Courcelles és St.-Avold között).

Frossard tábornoknak saját intenciójából kiadott visszavonulási parancsa a fõnt közölttel teljes összhangzásban állott; így mindenekelõtt a *Vergé* és *Bataille* hadosztályoknak hagyatott meg, hogy a stiringi lapályból Oetingen felé vonuljanak vissza. A hadtest jobb szárnya ezalatt, a tüzérség fedezete alatt, a Pfaifen Berg-en gyülekezett, honnan este 10 órakor szintén elindult Oetingen felé.

A *Vergé* és *Laveancottpet* hadosztályok innen még az éj folyamán megkezdék a további hátrálást Saargemünd felé, melynek fedezetére a *Bataille* hadosztály, volt táborhelye közelében állást foglalt. Virradatkor végre ez is ugyanazon irányban folytatá visszavonulását, miután tüzérségét (!) és vonatát már elõbb útnak indítá.

A visszavonulás elég jó rendben mehetett végbe, miután azt a végkép kimerült ellenség az est beállta és a lovasság alkalmazását korlátozó terep következtében nem igen zavarhatta. Néhány gyenge járórt kivéve, a németek csak másnap küldtek osztagokat <az összeköttetés, illetõleg érintkezés helyreállítására.

Steinmetz tábornok a harc befejezése után mindenekelõtt az erõsen szétbomlott csapatkötelékek helyreállítását rendelte el, ez azonban csak részben sikerülhetett s így a csapatok az éjjelt nagyobbára a csata befejezése alkalmával elfoglalt állásukban a harcmezõn töltötték.

Az *elõõrsöket* az arcvonal elõtt a III. hadtestnek legutoljára beérkezett zászlóaljai állították fel, még pedig két különálló csoportban:

a Gifért Wald-tól délre, a Spicherer Höhen gerinczén át a Forbacher B. nyugati lejtjéig és

a Kreutz Berg és Glashütte Sophie között.

A 13-ik hadosztály egészen különálló elõõrsök által biztosította magát Forbach irányában.

Az elõõrsök felállítására alkalmával az 1. és 3. hadosztály által visszahagyott táboreszközök, másnap a Forbachban nagy számmal fölhalmozott seregszükségletek, a csata folyama alatt és után pedig mintegy 1200—1500 sebesületlen fogoly került a németek kezére.

¹⁰¹) Mennyi bizonytalanság és határozatlanság e parancsban isi

Veszteségek.

A leírt küzdelem jellegéhez és természetéhez mérten a *veszteségek* aránya sem lehetett egyforma. Azok nagysága:

a németeknél:

halott	49 tisztt,	794 ember
sebesült	174 „	3482 „
eltűnt	— „	372 „
összesen	223 tisztt	4648 ember

a francziáknál: ¹⁰²⁾

halott	37 tisztt,	283 ember
sebesült	168 „	1494 „
eltűnt	44 „	2052 „
összesen	249 tisztt,	3829 ember.

a mi általánosan véve a harcban résztvett német csapatoknak 13, a francia csapatoknak pedig 14%-át teszi ki.

De tekintve, hogy eleinte és jó sokáig Frossard hadtestével szemben sokkal gyengébb német erők állottak, ez utóbbiak aránylagos vesztesége a francziákéénál sokkal nagyobbnak mondható, így a kezdettől fogva harcban állott 14-ik hadosztály vesztesége már 17, a 27-ik dandáré majdnem 25.7%-ra emelkedik.

A 12-ik gránátos és a 74-ik gyalogezred, jeléül a kemény küzdelmeknek, melyekkel a nap folyamán megbirkózniok kellett, a csatában résztvett csapattestek közül legtöbbet vesztek. Előbbinél a veszteség 35 tisztt és 771 főnyi legénységre, utóbbinál 36 tisztt és 661 főnyi legénységre rúg, a mi kereken számítva állományuk 46%-ának felel meg.

Egyes német csapatosztagokból úgyszólván csak foszlányok maradtak; úgy többek között a Stiringer Waldstückben harcoltt III/39. zászlóalj 3 századának létszáma estigg 6 tisztt és 150 főnyi legénységre, vagyis az állomány egyötödére olvadt le.

Az egyes seregtestekre és fegyvernemekre a veszteségek következőleg oszlanak meg:

németek:

III hadtest	83 tisztt,	1821 ember	halott v.	sebesült,	91 ember	eltűnt
VII. „	112 „	1998 „	„	„	219 „	„
VIII. „	25 „	422 „	„	„	61 „	„
5. lov. h. o.	3 „	34 „	„	„	1 „	„
6. „	— „	1 „	„	„	— „	„
összesen	223 „	4276 „	„	„	372 „	„

¹⁰²⁾ Frossard tábornok saját bevallása szerint.

fegyvernemek szerint:

gyalogság	211	tiszt,	4531	ember,	15—17%
lovasság	3	"	43	"	0.95—3.4%
tüzérség	7	"	73	"	3.4—4.7%

franciák (Frossard szerint):

törzs	halott vagy sebesült:		eltűnt:	
	3 tiszt	— ember	1 tiszt	— ember
1. hadosztály	37	" 493	24	" 992
2. "	38	" 430	1	" 301
3. "	117	" 760	13	" 1022
lovasság	3	" 19	5	" 27
tüzérség	4	" 56	—	" 4
hadmérnök	3	" 17	—	" 6
csendőrség	—	" 2	—	" —
összesen	205 tiszt, 1777 ember.		44 tiszt 2052 ember.	
mindössze	249 tiszt 3829 ember.			

V. J. szerint a francziák vesztesége: 205 tiszt, 3873 ember s azonkívül 2000 fogoly.

Canonge szerint: 205 tiszt, 1777 ember, halott vagy sebesülj
174 n 1922 „, eltűnt, továbbá 1200-1500 fogoly.

Végmegjegyzések.

Az erők csoportosítását véve elmékedésünk alapjául, a csatánapján reggel a francziák helyzetét a németekénél jóval kedvezőbbnek kell elismernünk, a mennyiben tisztán a csapatok távolságát a harcz színhelyétől tekintve, augusztus 6-ika folyamán Saarbrücken-Spicheren tájékán a következő csapatok jelenhettek meg.

A francziák részéről:

A II. és III. hadtest egészen és a IV-iknek egy része, összesen mintegy 70—80.000 főnyi létszámmal.^{1. 2.)})

A németek részéről:

Az egész VII. hadtest és a III. és VIII. hadtestnek egy-egy hadosztálya; összesen mintegy 40.000 fő.

¹⁰³⁾ Frossard tábornok már említett művében saját hadtestét 28.500 fő és 90 löveg, a III. hadtestet pedig 39.153 fő és 120 löveg, vagyis összesen 67.653 fő és 210 löveg erejűnek mondja.

Tényleg részt vett a csatában.¹⁰⁴⁾

A francziák részéről:

csupán a II. hadtest, és pedig

39 zászlóalj,

16 lovas század,

90 löveg,

Frossard tábornok saját bevallása szerint mintegy 29.000 ember.

A németek részéről.

az összes fentjelzett csapatok, számszerint:

32 zászlóalj,

37 lovas század,

78 löveg,

mintegy 38.000 ember.

E számokat egymással szembeállítva, nyilvánvalónak látszik, hogy a francziák Spicheren-nél könnyen alakíthattak volna számot tevő többséget még azon esetre is, ha — mint Bazaine mondja — St.-Avold nem maradhatott fedezet nélkül.

E helyett azt látjuk, hogy a németek eleinte a legkritikusabb helyzetekben, így főleg a Gifert Wald és a Rother Berg körüli harcokban, tetemes túlerővel állnak szemben s csak a csata vége felé sikerül nekik, főleg a parancsnokok erélyes cselekvési ösztöne következtében nemcsak erkölcsileg, de még számra nézve is túlsúlyra vergődni.

Ismételjük azonban és különösen kell hangsúlyoznunk, hogy ezen számbeli többség csak a küzdelem végén keletkezett és akkor is a lovasság nagy száma, nem pedig a leginkább számot tevő

¹⁰⁴⁾ Az egyes íróknál és egyéb hivatalos jellegű kiadványokban az erőviszonyok egymástól igen eltérőleg vannak kimutatva; a legnevezetesebbeket itt közöljük:

1). egyáltalában a csata folyamán :	
<i>német</i>	<i>francia</i>
30 100 löfegyver	24 400 löfegyver
4 500 szálfegyver	3 200 szálfegyver
108 löveg	90 löveg
2). döntőleg közreműködött:	
<i>német</i>	<i>francia</i>
26 000 löfegyver	23 700 löfegyver
840 szálfegyver	250 szálfegyver
78 löveg	90 löveg
b) <i>Frossard</i> műve szerint: 28.500 francia, 70.000 német.	
c) <i>Canonge</i> szerint: 28 000 francia, 70.000 német.	
d) <i>V. D.</i> szerint: 28 585 „ 67.000 „ ebből a harcban részt	
vett: 20.000 francia és 29.800 német.	
e) <i>Bonnet</i> szerint: 20.000 francia, 45.000 német.	

fegyvernem, a gyalogság képezte; sőt ez utóbbi mindvégig határozottan kisebbségben maradt.

Ennélfogva jogosan állíthatjuk, hogy e csatában nem a számbeli túlerő, mint e hadjárat többi ütközeteiben majdnem kivétel nélkül, hanem a német csapatok szívóssága, vakmerőséggel határos vitézsége, továbbá — mint azt Frossard művében többször hangsúlyozza — a tüzéség kitartása és kitünően érvényre jutott hatás-képessége, végül pedig, amit tulajdonképen első helyen kellett volna felemlítenünk, — az alparancsnokok, értve alatta a hadtestparancsnokoktól lefelé az összes parancsnokokat — példás szelleme és igyekezete vívott ki újabb babérokat a németek fegyverdicőségének.

Másrészt azonban, hogy igazságosak legyünk, azt is el kell ismernünk, miszerint nem a francia csapatok jó szellemén, szívós kitartásán és elszántságán, hanem csakis azok téves és hibás vezetésén s a parancsnokok szenvedőleges magatartásán múlt, hogy a két küzdő fél augusztus 6-án a győzelem hábárain meg nem osztozkodhatott s ki tudná megmondani, vajjon a Spicherennél, a francia főerő közelében kivívott győzelem nem többet nyomott volna-e a latba, mint Mac-Mahon seregének legyőzeteése Wörlhnel?

Ha nem sajnáljuk a fáradságot s kissé behatóbban iparkodunk bepillantani a 6-iki eseményekbe, ez alkalommal oly dolgoknak akadunk nyomára, melyek szomorú világot vetnek a francia sereg beléletére, leginkább pedig a vezetés és parancsnokiás viszonyaira, mely utóbbiak okozták első sorban, hogy Spicherennél a döntő túlerő létesítésére kínálkozó alkalom el lett szalasztva.

Szomorú valóság, mely szinte hihetetlennek tűnik, hogy a csapatjaikkal Spicherentől mindössze 20 kilométernyire álló hadosztályparancsnokok nemcsak hogy önszántukból nem, de még a vett parancs után sem érkeznek idejekorán Frossard tábornok segítségére.

Bazaine állítása szerint a lí[^]man-hadosztály délután $\frac{1}{4}$ órakor kapott tőle parancsot, hogy Betting les Saint-Avoid-ba meneteljen s aztán a körülményekhez képest vagy az esetleg Merlebach felől jövő ellenségnek útját állja, vagy pedig a II. hadtestet közvetlenül támogatandó, folytassa útját Forbach felé.

A hadosztály meg is érkezett Bettingbe *s itt hallott is ágyúszót*, de Frossard tábornoktól csak este 7 órakor kapván parancsot a közbelépésre, Forbachba már későn érkezett.

Az ezen hadosztály előtt előresietett *Juniac* lovasdandár, a Frossard tábornoktól kapott utasítás értelmében, a műút biztosítása végett/ visszatért Beningbe.

A *Castagny-hadosztály* délután 1 órakor kapott parancsot, hogy Thédíng-be meneteljen s hogy onnan a Metman-hadosztályal és Frossard tábornokkal érintkezésbe lépjen. Ez is hallott útközben ágyuszt, mely azonban később a 3 és 5 óra között beállt

harcszünet alatt újból elnémult. Ez bírhatta rá Castagny tábornokot a Puttelange-ba való visszatérésre, anélkül, hogy előbb Frossard tábornokkal az összeköttetést felkereste volna. Puttelange-ba érve az ágyúörgés újból föléled s a hadosztály ennél fogva este 6 órakor újból útnak indult Forbach felé, a hol annak éle 9 órakor este hirt vesz a II. hadtest visszavonulásáról. A hadosztály zöme az éjt Folcklingen-ben tölté s hajnalhasadtakor megint csak Puttelange felé indult útnak.

A *Montaudon* hadosztálynak végre, Frossard tábornok kérésére, Bazaine már reggel küldött parancsot, hogy Grossbliedersdorf felé induljon el. A hadosztály ezen parancsot állítólag csak délután 3 órakor kapta meg. Tényleg azonban csak 5 órakor indult útnak s így már késő este volt, midőn Grossbliedersdorfba érkezett, a hol laktáborba szállt. Majd megtudván a II. hadtest visszavonulását, ez is Puttelangenak tartott, a hol másnap reggel az előbbi két hadosztályal egyesült.

Így bolyongott e három hadosztály összevissza czéltalanul.

Ha ezen erők élére gondolatban bármelyik német tábornokot állítjuk, szinte lehetetlen elképzelnünk, hogy azok egyike se érjen rendeltetése helyére.

De ne legyünk igazságtalanok Ítéletünkben s ne törjünk minden további gondolkodás nélkül pálcát e hadosztály-parancsnokok fölött, passiv magatartásuk nem tudható be jellemük fogyatkozása gyanánt, hanem az egyedül békenevelésük következménye és eredménye; kapkodásuk oka pedig leginkább a fölültől kiadott határozatlan parancsokban keresendő.

A capite foetet piscis! S itt is a bajok kútforrását magasabb helyen kell keresnünk.

Míg a német parancsnokok mindegyike kivétel nélkül szinte égett a vágytól, hogy a tett színhelyén személyesen meggyőződjék a dolgok állásáról, addig *Bazaine* jó messziről, úgyszólván részvétlenül nézi a dolgok folyását.

Ez utóbbi különben a harcz színhelyéről történt elmaradását következőleg akarja igazolni:

„En ce qui me regarde, je ne pouvais quitter de ma personne Saint-Avoid sans l'autorisation de l'Empereur, parce que situé à six lieux de Sarrelouis et à trois kilomètres de la frontière ce point nécessitait une extrême vigilance; d'autant plus que les approches de cette position du côté de la frontière, sont couvertes par une épaisse forêt, propre à dissimuler les mouvements de l'ennemi; et si Saint-Avoid avait été enlevé, c'en eût été fait de la gauche de l'armée et de ses grands magasins.“

(Ami pedig engem illet, én személyemet illetőleg nem hagyhattam el St. Avoldot a császár felhatalmazása nélkül, miután ezen helység, 6 mföldre fekvén Saarluitól és 3-ra a határtól, különösen

éber megfigyelést igényelt annál is inkább, mivel a határ felől ezen állás felé vezető közlekedési vonalak igen nagy erdőség által vannak fődve, melyek az ellenség mozdulatainak elpalástolására alkalmasak; és ha St. Avold elvész, a sereg balszárnya és annak rak-tárai is oda lettek volna).

Igazán nevetséges egy mentegetődzés; mindezt talán ő saját személyével és testével akarta megvédelmezni?!

E nyilatkozat szomorú, de hű képét nyújtja a francia parancsnokok erősen megnyirbált önállóságának. Sajátságos és szinte hallatlan, hogy egy egész hadsereg parancsnoka, midőn jónak látná, mert ereje harmadrészének sorsa forog koczán, ne merje császára előleges beleegyezése és meghatalmazása nélkül helyét változtatni.

Lehet-e ezek után csodálkoznunk, ha az alsóbb rangú parancsnokok hozzá voltak szokva s mindig csak arra vártak, hogy mint valami gyermekbábut madzagon húzzák-tolják őket hátulról?

Csakhogy ezért, ismételten kiemeljük, nem annyira a személyeket, mint inkább a francia hadseregben béke idején követett nevelési rendszert kell hibáztatnunk, el ítélnünk, mely az önálló gondolkodást és tevékenységet már csirájában elfojtá.

Hogy mindennek daczára a francia alparancsnokoknál a támadólagos szellem elfojtva bár, de mégis élt és működött, legjobban bizonyítja a délután 6 óra tájban mintegy varázsütésre az egész vonalon keletkezett általános cselekvési ösztön.

Szép a szunnyadó erők ezen dicséretre méltó fellobbanása, de eredményre mégsem számíthatott, nem lévén meg benne a támadás éltető ereje, a legmagasabb előljáró meggondolt, céltudatos akaratnyilvánulása, mely nem mindenütt egyformán fejt ki erejét, hanem a zömöt az általa döntőnek elismert ponton állítja harcza.

Az utóbb említettekét különben nagyrészt a németek támadására is vonatkoztathatjuk, a mennyiben egyöntetű vezetés hiányában az erők tervszerű felhasználása és kölcsönös támogatása itt sem érvényesülhetett s a spichereni csata már csak azért is egyetlen a maga nemében a hadtörténelem lapjain, mert az egyik félnél a csata sorsát intéző parancsnok négyszer is változik: Kameke tábornok kezdi, Goeben súlyos viszonyok között folytatja a csatát, melynek vezetése később Alvensleben, majd Zastrow tábornokra megy át. A harcz befejezése utáni intézkedéseket végre Steinmetz tábornok adja ki.

Ezért nem kerülhetett rendszeres ütközettervre sem a dolog, ezért oly szaggatott a harc egész lefolyásának képe is, melynek keretén belül apróbb, egymással csak lazán összefüggő részletek tömörülnek össze egy egészszé.

Később, midőn az újonnan harcza dobott erősbítések föl-

lépése következtében a küzdelem már nyugodtabb és kevésbé veszélyes szint kezdte öltetni, megtaláljuk ugyan nyomát a németek azon törekvésének, hogy a további események folyamába bizonyos rendszert és rendet öntsenek; e végből a jelenlevő hadtestparancsnokok közösen meg is beszéltek a teendőket, el is határozzák, hogy ezután a főnyomást az ellenség jobb szárnya ellen a Stifts-Wald-on át fogják kifejteni; csakhogy e czélszerű gondolat kivitelétől utóbb, a harczvonal más kelyén beállt krízis következtében le kellett mondani,¹⁰⁵⁾ holott biztosra vehető, hogy a német csapatok e szárnyon való megjelenésének nagy hatása lett volna, mert ez által a francziák nemcsak Saint-Avold, de Saargemünd felől is el lettek volna vágva.

E helyes terv megmástitása különben nem maradt kellemetlen utókövetkezmények nélkül, a mennyiben fejlődési tér hiányában az 5-ik hadosztály csapatjainak a Folster-Höhe-n tűzharcot folytató tüzérségi vonalon kellett áthatolniok, minek folytán ez utóbbi fegyvernem kénytelen volt egy ideig tüzelését beszüntetni.

E szándék és parancs változtatásra vezethető vissza a csapatoknak ellenséges tűzben történt rokirozása is, mely főleg a 12-ik ezred fusilier, a 8-ik ezred I-ső és a 3-ik vadász-zászlóaljnak okozott nagy veszteségeket¹⁰⁶⁾.

A Y. M. a Forbacher B. ellen intézett támadást szerényen *áttörési kísérletnek* nevezi. S valóban az oly vállalat, melynél előbb egy, később meg két s csak jó sokára rá kerül még egy zászlóalj az áttörésre kiszemelt ponton működésbe, igazán másnak mint kísérletnek nem igen nevezhető.

Még valamit a tüzérség alkalmazásáról.

Tekintve, hogy a német gyalogsághoz hasonlóan a tüzérség is csak apránként jelent meg a harezteren, másrészt alkalmas felállítási hely hiányában, e csatában nem igen nyílt alkalom nagyobb tüzértömeg alakítására. A legtöbb üteg (36 löveg) a Folster-Höhe-n volt egyidejűleg *egységes* parancsnokság alá egyesítve.

A Rother Berg-en kierőszakolt állásfoglalás, a tüzérség alkalmazásának legvakmerőbb példáinak egyike a háború egész folyamata alatt, mely alkalommal e fegyvernem egyszersmind kitűnő mozgatózói képességének legszebb jelét is adá.

A francia tüzérség alkalmazása ellen sem emelhetünk semmiféle kifogást. A Vergé-hadosztály tüzérségének Stiring-Wendel mellett, a mélységben történt felállítása nem volt kikerülhető.

Mi sem bizonyít jobban a német tüzérségnek a bevezetésben említett fölénye mellett, mint azon körülmény, hogy bár számra

¹⁰⁵⁾ Lásd a 82. oldalon.

¹⁰⁶⁾ Lásd a 83. oldalt, valamint az I. számú csatatervet.

nézve az ellenség tüzésége volt az erősebb, mégis ez utóbbi volt kénytelen ismételten állását változtatni, miután számra nézve gyengébb ellenfele által sikeresen leküzdött.

Végül felemlítendőnek tartom még az első sorban küzdő csapatok felváltását új, frissebb erők által, illetve azok visszavonását más helyen leendő harcbaállítás céljából, a hogyan ezt a francia 24., 40. és 67-ik ezrednél alkalmazva látjuk.

Az ily rendszabályt, leginkább a következő okoknál fogva nem tartjuk célszerűnek,

mivel:

idővesztéssel jár, a mennyiben jó sokáig tart, míg a felváltó csapat és annak parancsnoka beletalálja magát az új helyzetbe;

a parancsnokok és a felváltott csapat önbizalmát csorbitja és szellemére, erkölcsi erejére káros behatással van;

az új csapatok bevonására és a régieknek harczon kívül helyezésére szükséges idő alatt ok nélküli veszteségeket okoz úgy a felváltó, mint a felváltottnál egyaránt, mely utóbbinak elvégre is újból csak tűzbe kell mennie;

könnyen félreértésre nyújthat alkalmat, mint azt Woyna vezérőrnagy magatartásának megbeszélésénél már előbb említettük.

VI.

Bevezető hadműveletek a hadi színhely délkeleti részén.

A porosz trónörökös műveletei Mac-Mahon serege ellen.

A hadi színhely délkeleti részén, a német 3-ik hadsereg és *Mac-Mahon* seregrésze állottak egymással szemben.

A 3-ik hadsereg július hó végén még nem fejezte volt be felvonulását annyira, hogy a főparancsnokság abbéli kívánságának, hogy előnyomulását azonnal megkezdje, megfeleltetett volna.

Mindannak daczára — mint tudjuk — a főparancsnokság még továbbra is megmarad azon szándéka mellett, hogy mindhárom hadsereget a Saar mentén tervezett döntő csatához egyesíteni fogja¹⁰⁷⁾.

Ebből kifolyólag a főparancsnokságtól kiküldött *Verdy* alezredes még 2-án este oly utasítással érkezett Speyerbe, a 3-ik hadsereg főhadiszállásába, hogy a koronaherczeggel a helyzetet és a fentebbi terv kivitelének módozatait megbeszélve, egyúttal a 3-ik hadsereg hadműveleteinek megkezdését sürgesse.

Augusztus 3-án reggel a főparancsnokság Mainzban híret véné, hogy az ellenség Saarbrückent megszállotta és Saargemündnél a határt átlépte s így azon eshetőséggel kellett számolnia, hogy kölcsönös előnyomulásnál a francia sereg az 1-ső és 2-ik hadsereget, akkori csoportosítása szerint, arczban és jobb oldalában találja. Most tehát, ennek ellensúlyozására, még kívánatosabbnak, sőt sürgősen szükségesnek látszott, hogy a 3-ik hadsereg végre megkezdje Weissenburg-Wörth-Bitschen át a hadműveleteket a francziák jobb oldala ellen.

A főparancsnokságnak ismételt közbelépése folytán a trónörökös elhatározta, hogy nem várva be a hátralevő vonat megérkezését, augusztus 4-én az előnyomulást megkezdi.

Az ezt megelőző napon, vagyis 3-án este a 3-ik hadsereg következőleg volt csoportosítva:

¹⁰⁷⁾ Lásd a 24., illetve 46. oldalon.

A landau-weissenburg-sulzi útvonal mentén 3, az evvel párhuzamos germersheim-lauterburgi útvonalon pedig 2 hadtest állt¹⁰⁰⁾, a szükségeshez képest Strassburg vagy Bitsch felé előnyomulásra készen.

A körülbelül 150.000 főnyi sereg (10 hadosztály) arcz-kiterjedése 30, mélysége 20 km., úgy hogy a további előnyomulásnál a Lauter felé, az első napon Weissenburg, úgyszintén Lauterburg tájékán is, 7—8 hadosztálynak harczbavonása lehetségessé vált.

A Germersheimnél leghátul levő I. bajor hadtest az előnyomulás 2-ik napján már szintén kéznél lehetett. (Germersheim-Weissenburg 45 km.) A következő napokban pedig már a IV. hadtest és a 2-ik lovas hadosztály csapatjaira is lehetett számítani.

Hasonlóan, mint az Esőnél láttuk¹⁰⁹⁾, a 3 *ik hadseregnél beosztott (4-ik) lovashadosztály is a helyett, hogy a hadsereg arczvonala előtt felderítő szolgálatra alkalmaztatnék, majdnem leghátul áll s így nem csoda, hogy a koronaherczeg aug. 3-ig az ellenség felállításáról vajmi keveset tud. Csupán kémek jelentéséből jutott tudomására, hogy július 24. és 25-én a francziáknak St.-A.vold-Saarbrücken-Saargemündnél álló zöme felé csapat-eltolások történtek, miből a koronaherczeg azt következtette, hogy az I. hadtest nagyobb része szintén már elvonult Strassburg környékéről, holott, mint tudjuk, a mondott időben csupán az V. hadtest két hadosztálya vonatott Bitschből Saargemünd felé¹¹⁰⁾.

Ezen feltevésből kiindulva a **koronaherczeg** nem igen számított arra, hogy a Lauter folyó átlépése után nagyobb mérvű ellentállásra talál; legalább ezt a benyomást teszi reánk a 4-ikére kiadott intézkedés, mely a hadsereg mozdulatát a Lauter féle 20 km. arcz-kiterjedésben, egyszerű előremenet gyanánt rendeli el.

Pedig mily könnyen szerezhetett volna tudomást a 3-ik hadsereg parancsnoka a Douay-Abel hadosztálynak Weissenburgba történt előretolásáról, ha lovas hadosztályát 3-án a Lauterig rendeli előre!

¹⁰⁸⁾ És pedig a 11. bajor hadtest 4-ik hadosztálya Bergzabernnél, a 3-ik gyalog és 4-ik lovas hadosztály egy napi menetre hátrább Landaunál, az V. és XI. hadtest Rohrbach körül: az I. bajor hadtest Germersheimnél s végül a Werder-liadtest badeni hadosztálya Hagenbachnál, wiirttembergi hadosztálya ellenben még mindig a Rajna jobb partján Karlsruhe tájékán.

¹⁰⁹⁾ Lásd a 65. oldalon.

¹¹⁰⁾ Lásd a 37. oldalon.

A weissenburgi ütközet,

Augusztus 4-én

II. sz. csataterv.

A **koronaherczeg** augusztus 3-án délután 4 órakor a következő intézkedést bocsátotta ki:

Főhadiszállás, Landau 1870. aug. 3.

Szándékom a holnapi napon a hadsereggel a Lauterig előrehatolni és utóbbi az előcsapatokkal átlépni.

E célból a hadseregi útvonalon hatol át a Bien erdön¹¹¹⁾ és a hol ellenségre talál, visszaveti.

Az egyes oszlopok következőleg menetelnek:

1. **Bothmer** bajor hadosztálya megmarad elővédnek, Weissenburg felé tart és e várost birtokába ejteni iparkodik. Jobb oldalát egy Böllenborn-on át Bobenthalba¹¹²⁾ küldendő megfelelő különítmény által biztosítja. Indulás reggel 6 órakor.

2. A **Hartmann**-hadtest többi része, beleértve **Walther** hadosztályát is, reggel 4 órakor indul el és Landau kikerülésével Impfingen- és Bergzabern-en át Ober-Otterbachba¹¹³⁾ menetel.

A hadtest vonata a délelőtt folyamán Appenhofenig fog előrevonulni.

3. A **4-ik lovas hadosztály** reggel 6 órakor Mörlheimtől délre összpontosul és Insheim, Rohrbach, Billigheim, Barbelroth, Capellen-en át az Otterbachig (patak), 4000 lépésnyire Ober-Otterbachtól keletre, menetel.

4. Az **V. hadtest** 4 órakor reggel indul el Barbelroth és Nieder-Otterbachon át Gross-Steinfeld és Kapsweyer felé. Ezen hadtest külön elővédet alakít, mely St. Remy- és a Wooghäusereknél¹¹⁴⁾ a Lauteren átkel és a túlsó magaslatokon előőrsöket állít fel. A vonat Billinghamban marad vissza.

5. A **XI. hadtest** reggeli 4 órakor indul el Rohrbachból és

¹¹¹⁾ A Weissenburg-, Lauterburg és Laugenkandel közötti területet tölti be.

¹¹²⁾ Weissenburgtól 1 mföldnyire északnyugatra.

¹¹³⁾ Félúton Bergzabern- Weissenburg között.

¹¹⁴⁾ Félúton Weissenburg-Lauterburg között.

Steinweiler-, Winden-, Schaidt-on át, majd a Bien W.-on áthatolva a Bienwalds-Hütte¹¹⁵⁾ felé tart. Szintén külön elővédet alakít, mely a Lauteren átkel és a túlsó magaslatokon előőrsöket állít fel. Vonat Rohrbach-nál.

6. *Werder* hadteste a nagy műúton Lauterburgba menetel, melyet birtokába ejteni iparkodik és a túlsó parton előőrsöket állít fel. Vonat Hagenbachnál.

7. Az *I. bajor hadtest* reggel 4 órakor indul el a nagy műúton Rülzheim-on át Langenkandel-ba, a hol a várostól nyugatra szabadtáborba száll. A vonat Rheinzabern-nél marad. Hadtest főhadiszállás: Langenkandel.

8. *Én* délelőtt a Kapsweyer és Schweigen közötti magaslatokon tartózkodom; a főhadiszállás valószínűleg Nieder-Otterbachba jut.“

Frigyes Vilmos,
koronaherczeg.

Az eligazításnál továbbá szóbelileg meghagyatott, hogy az ellenséggel való találkozás esetén az oszlopok egymást kölcsönösen támogatni tartoznak.

Fentebbi parancs értelmében 4-én a menet-echiquier akként alakult, hogy 4 hadtest az első és csupán egy hadtest jutott a második vonalba. Arcz-kiterjedés Weissenburgtól Lauterburgig, mely két város között a nagy kiterjedésű Bien erdő fekszik, 20 kim.

A 4-ik lovas hadosztály, későn (6 órakor) indul, minek folytán az egész menet alatt az echiquiert *hátról* követi; ezért, midőn később égető szükség lett volna reá, nincs is kéznél.

Az ellenség felől az intézkedés nem tartalmaz híreket, kézzelfogható oknál fogva: mivel a hadsereg parancsnoka is alig tudott valamit felőle! Pedig Douay-Abel hadosztálya már 2-án Weissenburgot megszállva tartotta.

A Weissenburgból Bitsch felé vezető műut a főparancsnokságtól kapott utasítás értelmében a 3-ik hadsereg hadműveleteire nézve kiváló fontosságú volt; ennél fogva igen czélszerű lett volna, ha egyebet nem is, legalább egy lovas hirszerző különítményt Lembach-ba irányítani; a II. bajor hadtestnek Bobenthalba irányított oldalvéde keveset használhatott, miután a nagy erdőség közepette alig láthatott valamit.

Az ellenségről nem lévén még eléggé tájékozva, a koronaherczeg legközelebb elérendő terepszakasz, illetve cél gyanánt a Lautert jelölte meg. Ha, mint valószínűleg gondolta, Weissenburgot nem találja az ellenség által megszállva, a 4-iki helyzetből könnyű a főparancsnokság intencziója értelmében az arcváltás-

¹¹⁵⁾ A Lauter völgyében Wooghäuser tói 2 klmnyire délkeletre.

Bitsch felé; melynél a további előnyomulás alkalmával 3 hadtest az első, kettő pedig (az I. bajor és Werder hadteste) s második vonalba jut.

Ha pedig a menetet Strassburg felé kellene folytatni, a már felvett csoportosítás, a főerővel a jobb szárnyon, szintén előnyösnek mondható.

Az éppen említettekkel szemben az Elsassban alakult francia erők helyzete augusztus 2-ig csupán annyiban módosult, a mennyiben az I. hadtest 1-ső (**Dúcról**) hadosztálya Reichshoffen-Wörth-, a 2-ik (**Douay**) hadosztály pedig Hagenauba jutott.

A mondott napon Weissenburg praefectura a határnak ellenséges járőrök részéről történt ismételt átlépését jelenti s a város védelmére **Mac-Mahontól** csapatokat kér, miért is a marsall még aznap a Douay hadosztálynak meghagyja, miszerint 4-én reggel Weissenburg megszállására induljon el; melléje a Lauter bal partján eszközlendő felderítés céljából a **Septeuil**-lovass dandár rendeltetett ki, Ducrot tábornok pedig felszólított, hogy hadosztályával szintén közelebb vonuljon a határhoz.¹¹⁶⁾

A határ felé előretolt két hadosztály (1. és 2.) feletti parancsnoksággal a rangidősb Ducrot tábornok bízott meg. A ienforgó esetben a Douay-Ábel hadosztály alárendelése Ducrot tábornok parancsnoksága alá alig látszik indokoltnak, amennyiben az 1. és 2. hadosztály egységes vezényletéről úgy sem igen lehetett szó.

Hasonlóképp kérdés és eltérő vélemény tárgyát képezheti, vajjon jogosultnak nevezhető-e a föntebbi hadosztálynak előretolása a határig vagy sem, a minek bővebb fejtegetésébe nem bocsátkozom; sokat lehetne mellette, de még többet ellene felhozni.

Aug. 4-én reggel az Elsassban összpontosult francia erő következőképp állott:

Az I. hadtest 2 ik (**Douay-Ábel**) hadosztályának nagyobb része a **Septeuil** (1-ső) lovas dandárral Weissenburgba előretolta;¹¹⁷⁾

¹¹⁶⁾ Le 2 août, le général Douay fut prévenu qu'il était mis sous les ordres du général Ducrot en ce qui concerne les positions à occuper et les opérations de guerre.“ (**Wissembourg**, par le général **Ducrot**). Il été avisé, en même temps que sa division devait se mettre en mouvement, partir de Haguenau le 4 au matin (**Lettre du général Robert**, chef d'état-major de la division Douay), et se diriger sur Wissembourg, de façon à y arriver le 5, en couchant le 4 à Soultz.

En même temps que la 2e division recevait l'ordre de marcher à la frontière, le général Ducrot était invité à établir ses troupes, le 4 au matin, à Lembach, en plaçant un régiment à Nothweiler, un bataillon à Ober-Steinbach et un régiment à Climbach.

. . . . Les deux divisions (1e et 2e) devaient se relier par le col du Pigeonnier (a csataterven: Scherhal magaslata.)

¹¹⁷⁾ Lásd a hadrenden 2.) alatt tett megjegyzést.

1-ső (**Ducrot**) hadosztálya nagyobbára Lembach-nál; részben még ugyanide útban Reichshoffen felől.

3-ik (**Raoult**) hadosztálya Reichshoffen felé útban Hagenau felől.

Hadtest főhadiszállás a 4-ik (**Lartigue**) hadosztállyal a Strassburgban visszamaradt 87. ezred kivételével, Hagenau felé útban.

A **Nansouty** (2 ik) lovas dandár 2. lanciers ezrede, a 16. vadász-, 11/50-, I. és 11/36 zászlóaljakkal, továbbá a 11. chasseur I századával Seltznél a Rajna átjárót tartotta megszállva.

A **Michel** (3-ik) lovas dandár Brumath felől Hagenau felé útban

A **Bonnemains** (2 tart.) lovas hadosztály Saarburg felől Zabern felé útban.

A VII. hadtest 1-ső (**Conseil Dumesnil**) hadosztálya Colmarban, többi része pedig még mindig alakulófélben Belfort-nál volt.

Végül pedig, összekötetésül az elsassi és lotharingiai csoportok között, Bitsch-nél az V. hadtest 3-ik (**Quyot de Lespart**) hadosztálya állott.

Az ellenség ereje, felállítása és szándéka felől **Mac-Mahon** kevésbé vala tájékozva, miután a felderítésre saját körletében, illetve az arcvonal előtt ő sem fordított gondot. Határozottan a marsall csak arról értesült, hogy a bajor Pfalzban tetemes erők gyülekeznek: ez utóbbi okból hagyta meg neki **Le Boeuf** augusztus első napjaiban, hogy a parancsnoksága alatt álló csapatokat azon útvonalakon vonja össze, melyek Alsó-Elsassból Bitsch felé vezetnek.

Azon hírre, hogy Weissenburg előtt 2-án este ellenség (valószínűleg bajor lovasság) mutatkozott, a marsall a Douay-hadosztályt azonnali elindulásra utasítja¹¹⁸), mely ennek folytán 3-án reggel 4 órakor útnak is indul. S így a különítmény,—már előbb elrendelt kiküldetések következtében 13 zászlóaljról 8-ra leapadva¹¹⁹). érkezett meg

¹¹⁸) Erről Ducrot tábornok a következő távirattal értesítette:

„Les Bavares s'étant emparés ce soir de la maison de douane à Wissembourg, et annonçant qu'ils occuperont demain Altenstatt, je donne ordre au général Douay de se porter demain sur Wissembourg avec sa division. ... Si vous le jugez nécessaire, vous pourriez, dès demain, porter sur Lembach une partie de votre division; réjoignez en route le général Douay, dont vous placerez les troupes comme vous le jugerez convenable...“
Maréchal de **Mac-Mahon**.

¹¹⁹) La division Douay avait détaché un de ses régiments (le 73e) au Pigeonnier, un bataillon du 50e à Selz et le 16e à Soultz. Il restait donc 8 bataillons et 3 batteries, dont une de mitrailleuses. Quant à la cavalerie, elle était, par la nature même du terrain, condamnée à l'inaction. Mais, tandis que les bataillons allemands comptaient chacun 1000 hommes, les nôtres ne dépassaient guère 600 hommes. Le général Robert, chef d'état-major du général Douay, fixe le total des combattants français à Wissembourg à 4900 hommes (Lettre au général Ducrot. **Wissembourg**.)

Lásd egyébként a hadrendet is, V. sz. melléklet.

több mint 30 kilométernyi menet után, 3-án este meglehetősen kimerülve Weissenburgba a nélkül, hogy az ellenségről, melynek éle Weissenburgtól mindössze nyolcz kilométernyire volt, biztosabb hírek birtokába jutott volna.

Különben, mint tudjuk, e tekintetben a németek sem jártak jobban.

Weissenburgba érve, Douay-Ábel Ducrot tábornok azon parancsát véve, hogy szükség esetén még túlnyomó ellenséggel szemben is a harcztot előretolt állásában fogadja el¹²⁰).

A hadosztály, a városnak egy zászlóaljjal való megszállása után a várostól délre elterülő magaslatokon rögtönzött sátortáborban nyugalomra vonult¹²¹).

Így látjuk 4-én reggel *Douay-t* az egész 3-ik német hadsereggel szemben csupán saját erejére utalva, miután az I. hadtest legközelebb álló részei egy teljes menetnyire oldalt illetve hátul állanak.

Reggel félöt órakor a hadosztály-parancsnok felderítés céljából egy mindhárom fegyvernemből álló különítményt küld Bergzabern felé. Ez nyolcz óra tájban¹²²) azon jelentéssel tér vissza, hogy *seholl ellenségre nem akadt. (!) Douay* ezt azonnal táviratilag jelenté *Mac-Mahonnak*, a csapatok pedig egész kényelmesen hozzáláttak a főzéshez és a szükségletek beszerzéséhez.

¹²⁰) Sur l'avis arrivé de Woerth, le 3 août, que de fortes colonnes prussiennes venaient de quitter Landau, le général Ducrot avait ordonné au général Douay, non seulement de rester a Wissenbourg, mais encor d'accepter le combat le cas échéant. (*Wissembourg*).

¹²¹) Douay tábornok Weissenburg mikénti megszállására vonatkozólag Mac-Mahontól és Ducrot tábornoktól egymással ellentétben álló irányelveket kapott, a hogyan az az alábbiakból kitűnik:

„Les ordres du maréchal indiquaient au général Douay les emplacements qu'il avait à occuper: la droite à Altenstatt, l'état-major avec le gros des forces à Wissembourg, Weiler et au Pigeonnier, enfin le lie régiment de chasseurs au Geisberg.

Le général Ducrot prescrivit de poster la De brigade sur le plateau du Geisberg, la 2e à gauche, sur le Vogelsberg, d'occuper ainsi la ligne des crêtes qui, par la route de Wissembourg à Bitche, se relie au Pigeonnier. Un bataillon devait être placé comme garnison à Wissembourg, et un régiment relever au Pigeonnier le 96e, qui se porterait en avant, dans la direction de Nothweiler.“

Miután augusztus 4-ikére való éjjel Mac-Mahon Strassburgban a császártól azon távirati hírt vevé, hogy 4-én, legkésőbb pedig 5-ike folyamán megtámadtatásra számíthat, a marsall reggel 5^h 27'-kor a következő távirati rendeletet intézi Douay tábornokhoz:

„Avez-vous ce matin quelques renseignements vous faisant croire à un rassemblement nombreux devant vous? répondez immédiatement. Tenez-vous sur vos gardes, prêt a vous rallier, si vous étiez attaqué par des forces très supérieures, au général Ducrot, par le Pigeonnier. Faites prévenir le général Ducrot, en route pour Lembach, d'être également sur ses gardes.“

Mac Mahon.

¹²²) Le Faure szerint ½7 órakor.

Alig hogy a fentebbi távirati jelentés továbbíttatott, fél 9 óra tájban¹²³⁾, a Schweigentől délre fekvő magaslaton váratlanul, mint derült kék égből a villámcsapás, megszólal a bajorok tüzésége. Képzeltető a francziák meglepetése!

A német oszlopok ugyanis 4-én reggel a kiadott intézkedés értelmében megkezdték az előnyomulást. Az utak, főleg a Bien W.-ban, az éjjeli eső következtében erősen fel valának ázva.

A 4-ik (Bothmer) bajor hadosztály felfejlődése és harciba szállása.

Helyzet reggel 9 órakor; II. sz. csataterv.

Reggel 8 óra felé legelsőnek **Bothmer** (4-ik bajor) hadosztálya jelent meg az ütközet színhelyén és a schweigeni magaslatokon azonnal harcra fejlődött.

Az V. hadtest elővédje ez időtájt még csak Klein-Steinfeld-et (8 kilométernyire Weissenburgtól) érte volt el, míg ellenben a XI. hadtest, a fölzott utak daczára, már 7 órakor a Lauterig jutott.

Miután a 3-ik bajor hadosztály, melynek, mint tudjuk, a leg-hosszabb utat kellett megtennie, 8 órakor a legjobb esetben szintén még csak Bergzabern-nél lehetett, a mondott időben közvetlenül az ellenséggel szemben csupán **Bothmer** hadosztálya állott, mely a szükséges oldal- s egyéb kikülönítések után 8 zászlóalj-, 4 üteg-, 3V₂ lovas-század- és egy utász-századra olvadt le¹²⁴⁾.

Az ágyúdörgés hallatára az épen Steinzeltzben levő **Douay** tábornok a város és az indóház megszállására hamarjában **Petié** tábornok parancsnoksága alatt egy gyalogezredet egy üteggel rendel ki. **Montmarie** tábornoknak pedig meghagyja, hogy a hadosztály fenmaradó részével a Schloss-Geissberget szállja meg¹²⁵⁾.

9 óra tájban már mindkét fél felfejlődött.¹²⁶⁾ Bothmer tábornok azonban tudván, hogy egyhamar támogatásra nem számíthat, egyelőre halogató harcot vív.

A **horonaherczeg**, a ki negyed tíz óra tájban a Schweigentől keletre fekvő magaslaton megjelent, egyetértvén **Bothmer** elhatározásával és helybenhagyva intézkedéseit, az V. és XI. hadtestnek

¹²³⁾ Le Faure szerint 8 órakor.

¹²⁴⁾ Daczára ennek, egymaga majdnem oly erős volt, mint Douay hadosztálya.

¹²⁵⁾ Mac-Mahon a Douay hadosztály megtámadtatásáról értesülve, a következő táviratot küldi Raault tábornoknak Reichshoffenbe:

„Je reçois l’avis d’une attaque sur Wissembourg; que vos troupes se tiennent prêtes à marcher au premier ordre. Je pars pour Soultz, d’où je me porterai sur la ligne des avant-postes.“

¹²⁶⁾ Lásd az 1-ső mozzanatot a II. számú csataterven.

parancsot küldött, hogy azok előnyomulásukat Weissenburg felé a lehetőséghez képest gyorsítsák.

Fél tizenegy óraker Gutleithoftól keletre már megszólal a XI. hadtest tüzésége, úgyszintén jelezve volt már az V. hadtest közeledése is.

. Ennek hírére a 4-ik bajor hadosztály balszárnya (a III/5., III/11., III/14. és a 6-ik vadász zászlóalj, összesen 14 század) *Mailinger* vezérőrnagy által vezetve, azonnal támadásba megy át a Landauer Thor ellen, mely támadás azonban a francziák heves tüzelése következtében a legnagyobb erőmegfeszítés daczára, a felhúzott felvonóhíd és a jól eltorlaszolt bejárat előtt, megakad.

Megjegyzések ezen első harcmozganathoz.

Bothmer tábornok Schweigen alá érve, aligha volt az ellenség erejéről tájékozva, másrészt hihetőleg tudomása leendett arról, hogy a 3-ik hadsereg többi részei még jóval hátrább állanak s hogy ennél fogva jó ideig saját, mindössze 8 zászlóaljat tevő erejére lesz utalva.

A valóságban történetekhez tehát hozzáfér azon kérdés, nem lett volna-e czélszerűbb a látottakról a többi hadtest-és a hadseregparancsnoknak jelentést küldve, Schweigentől északra mindaddig fődött felállításban megmaradni, míg az V. és XI. hadtest részei az ütközet színhelyére érnek?

E kérdésre rendes körülmények között bizonyára igennel kelene felelnünk, de a fenforgó esetben, midőn a parancsnok az ellenséget oly gondatlanul, minden biztosítás nélkül látja, vétek lett volna a kedvező alkalmat elszalasztani.

Gondoljuk csak meg, minő benyomást tehetett, a lovasság jelentése következtében magát teljes biztonságban ringató *Douay* tábornokra az ellenséges ágyuk megszólalása! Valóban úgy ez utóbbinak, mint egyáltalában a francia csapatoknak dicséretére válik, hogy fejüket a nagy zűrzavar közepette egészen eh nem veszték.

Minden valószínűség szerint az is a meglepetés érzetének tulajdonítható, hogy *Douay* tábornok magáról egészen megfélekedezett, a mennyiben egész erejét egyszerre kiadá kezéből, nem tartván vissza saját rendelkezésére tartalékot.

Pedig a parancsnok csakis ez utóbbi által érvényesítheti befolyását a harc menetére és sorsára; ha ezt már kiadta kezéből, legutolsónak kijátszandó kártya gyanánt, csupán csak saját egyénisége és személyes bátorsága marad hátra, melyet azonban csakis a döntés pillanatában lehet és szabad latba vetnie.

A 4-ik bajor hadosztály felfejlődésénél a kötelékek fentartására kevés gond lett fordítva; az egyes zászlóaljak úgy és oly

sorrendben dobattak harczbba, a hogy az ütközet színhelyére értek.

A hadosztály¹²⁷⁾ különben mindössze 1500 lépés szélességben, tehát meglehetősen zárkózzottan fejlődött fel, a tartalékot egyelőre jobb szárnya mögött tartva.

A mennyire helyeselnünk kell továbbá **Bothmer** tábornok azon elhatározását, hogy egyelőre halogató harcot vív, másrészt **Mail-linger** vezérőrnagy átmenetét a támadásba a francziák erős állása ellen korainak kell jeleznünk, a tüzérségnek sem lévén még elég ideje azt kellőleg előkészíteni.

De vajjon nem inkább dicséretet, mint gáncsolást érdemel-e a parancsnok és a csapat igyekezete még nehéz körülmények között is előbbre jutni?

Felemlítendő még, hogy a **koronaheczeg**, mihelyt a harczról értesül, azonnal előresiet, hogy intézkedéseit, a személyesen szerzett benyomásnak megfelelően, a helyszínén tehesse meg.

Douay tábornokot csak annyiban érheti szemrehányás, hogy 3-án este, vagy legkésőbb 4-én reggel elmulasztotta a város és Alténstannál a Lauter átjárók kielégítő megszállását elrendelni.

A többi átjárókat az említett folyón lefelé, kívánatos lett volna hasznavehetlenekké tenni, miután az itt előnyomuló ellenség a hadosztály visszavonulási vonalát Sulz-Hagenau irányában fenyegette.

A németek által meglepetve, a francziák már kezdettől fogva csupán védekezésre szorítkozhattak; főleg miután a parancsnok egyáltalában nem volt tájékozva a feléje előnyomuló ellenség erejéről, a támadásba való átmenetre a három óra hosszat izoláltan harczoló 4-ik bajor hadosztály ellen, **Douay** tábornok nem egykönnyen határozhatta el magát.

Az V. és XI. hadtest harczbaszállása.

Helyzet délelelőtt ½11 és 11 óra hozott: II. sz. csataterv.

A német V. hadtest elővédje reggeli 1/9 órakor Klein-Steinfeldtől kezdve két oszlopban folytatta előnyomulását. A bal oszlop¹²⁸⁾ **Bothmer** ezredes parancsnoksága alatt a Wooghäuser-ek, a jobb oldali¹²⁹⁾ pedig **Rex** ezredes parancsnoksága alatt St. Remy felé tartott.

¹²⁷⁾ Tulajdonképen csak egy erős dandár.

¹²⁸⁾ Állott az 59. gyalogezredből, az 5. vadász-zászlóalj egyszázadából továbbá egy üteg- és egy lovas századból.

¹²⁹⁾ Állott az 58. ezred két zászlóaljából, az 5. vadász-zászlóalj 3 századából, egy ütegből és 3 lovas századból.

Midőn ez utóbbi 9 óraker utóbb nevezett helyen a Lauterliez ért, már hallható volt Weissenburg felől az ágyúdörgés.

A XI. hadtest elővédjével reggeli $\frac{1}{9}$ óraker Schleithal megszállásával, az intézkedés értelmében 4-ikére kitűzött feladatának eleget tett, a mit **Böse** tábornok a hadsereg-parancsnokságnak azonnal jelentett. Miután azonban nemsokára Weissenburg felől az ágyúdörgés ide is hallatszott, a hadtestparancsnok elhatározta, hogy az elővédnek Schleithalnál való visszahagyása mellett, a 21. hadosztály zömével Weissenburg irányában elindul.

Bose tábornok még a Nieder W.-ban találkozáván **Sand art** vezérőrnagygyal, az Y. hadtest elővéd-parancsnokával, ez utóbbival abban állapodott meg, hogy az V. hadtest elővédje arcban, míg a XI. hadtest csapatjai délkelet felől fognak a Geissbergen álló francziák ellen előnyomulni.

Kirchbach tábornok, az V. hadtest paranasnoka, ez időtájban ($\frac{1}{3}$ 10 óra) hadtestének zömével éppen Gross-Steinfeldet érte volt el és szintén hallá Weissenburg felől az ágyúdörgést, minek folytán a II. bajor hadtest parancsnokához kérdést intéz, hol lehetne leginkább segítségére? A kapott válasz értelmében az V. hadtest azonnal Altenstatt felé vonul, a hol már ekkor **Rex** ezredes különítménye harcra fejlődött, mely később az indóház felé előnyomulván, a francziák heves tüzetől jelentékeny veszteséget szenvedett.

Időközben a 41. gyalogdandár is, odahagyva a Nieder W-ot, az ellenség élénk ágyú- és puskatüze alatt a Geissberg felé tartott; ezen előnyomulást az V. és XI. hadtest elővédjének tüzésége hathatósan támogatta.

A tüzéség tüzet főleg a Geissbergen álló szórólöveg-ütegfelé irányítá, minek folytán csakhamar annak egy lövege harczon kívül helyeztetett, két mozdony (löveg előrészt) pedig légbe röpített. Valószínűleg ez alkalommal lelé a vitéz **Douay** tábornok is hősis halálát.

A támadás sikerét biztosítandó, a 41-ik gyalog dandárnak meghagyatott, hogy a már útban levő további erősbitések megérkezéig' halogató harczot folytasson.

Rövid idő múlva — kevéssel 11 óra előtt — a 18-ik gyalog dandár Altenstattnál, a 10-ik hadosztály pedig Schweighoffennél fejlődött fel, az V. hadtest tüzésége pedig — mintegy 30 löveg — részint Weissenburgot, részint a Geissbergen álló francziákat vévé öldöklő tüze alá.

A XI. hadtest részéről a 42. gyalog dandár és a 22. gyalog hadosztály szintén parancsot kapott a közbelépésre.

Így tehát **Douay** hadosztálya ellen most már óriási a túlerő.

Ennek érzetében a tábornok már kevéssel 10 óra után elhatározta magát a visszavonulásra, mely azonban az ellenség állása

következtében már csak nyugati irányban volt kivihető; annak biztosítására a jobb szárnyon levő csapatoknak még jó ideig kellett veszélyeztetett állásukban kitartani.

Ezen visszavonulási parancs kiadása közben esett el **Douay** tábornok.

A Weissenburgban és az indóház körül levő csapatok ez időtájt már annyira harciba keveredtek, hogy annak azonnali félbeszakítása annál kevésbé sikerült, mivel **Rex** ezredes a 18-ik gyalog dandártól erősítést nyerve, csapataival déli 12 óra tájban az út mentén az indóház felé előre tör, a mi csupán az ismételt rohamra induló 58-ik ezred első zászlóaljának 12 tiszt és 165 emberébe került; elvégre azonban mégis sikerült a Hagenauer Thor-t hatalmába ejteni.

Rex ezredes támadásával egyidejűleg a bajorok is megújították a magukét a város felé.

Az V. hadtest tüzéségének továbbá csakhamar sikerült a Landauer Thor-t romba lőni, melyen keresztül aztán a gyalogság behatolt a városba, a hol azonban még mindig erős ellentállásra talált.

Végre délután ½2 óra tájban Weissenburg védőrsége, mindenünnen körülzárva lévén, megadta magát.

Ezután már csak a Schloss Geissbergnél került kenyértörésre a dolog, mely ellen a 17. dandár részein kívül, Altenstatton át a 18-ik dandár irányított, míg kelet és délkelet felől a 41-ik dandár részei nyomultak elő.

A németeket a lőréses fallal körülvett, szolidan épült kastélyból **Montmetrie** tábornok csapatainak öldöklő lépcsős tüze fogadta, úgy hogy a feléje észak felől előnyomuló 3 századnak¹³⁰⁾ majdnem összes tisztjei a csataterén maradtak, a megmaradt legénység pedig szorosan a falhoz simulva keresett menedéket a francziák pusztító tüze ellen.

A közellévő **Kirchbach** tábornok látván, hogy itt tüzéségi hatás nélkül a legbátrabb roham sem vezethet sikerre, parancsot adott a legközelebb álló ütegnek a felvonulásra, a mi azonban az eső következtében fölázott meredek lejtőn csak úgy gyei-bajjal sikerült.

Elvégre is, midőn már délután 2 óra tájban a németek a kastélyt minden oldalról körölvék s a szabadban harcoló franczia csapatok nagyobbára már a közeli erdőkben kerestek menedéket, a kastély védőrsége, mely addig minden alkudozást következetesen visszautasított, kénytelen volt magát megadni, minek folytán itt újból több tiszt és mintegy 200 ember foglyul esett.

A véres áldozattal bevett kastélylyal a francziák utolsó tám-

¹³⁰⁾ A 7-ik király gránátos ezred 9., 11. és 12. százada.

pontja is odaveszett; ennek eleste után már mi sem gátlá a német csapatokat, hogy az ellenség állását egész terjedelmében elfoglalják, mely alkalommal egy lövegen és egy élelmező oszlopon kívül az egész sátortábor a németek kezére került.

Kevéssel 2 óra után a **koronaherczeg** is megérkezett a Schafbusch majornál, csapatjait a francia területen kivívott első győzelem alkalmából üdvözlendő.

Fél 3 órakor a további üldözés a gyalogság részéről be lett szüntetve.

A 4-ik lovas hadosztálynak már 11 óra tájban parancs küldetett, hogy haladéknélkül Altenstatt felé nyomuljon előre. A parancsot átvívó tiszt azonban a kijelölt helyen nem akadt reá, miután az, aznapra kijelölt menetcélját, Ober-Otterbachot csak délután $\frac{1}{2}$ órakor érte el, a hol a lefolyt harcokról tudomást nyert.

Ennélfogva a közvetlen üldözésre csupán a hadosztály-lovaság állott rendelkezésre, amit azonban az sem foganatosított kellő nyomatékkal.

Ezen körülménynek tulajdonítható, hogy az érintkezés a visszavonuló francziákkal teljesen elveszett s hogy a koronaherczeg augusztus 4-én újból nem volt tájékozva az ellenség állása felől.

Fél négykor délután a koronaherczeg a táborba szállásra adott parancsot, melynek értelmében a 3-ik hadsereg következőleg vonult éji nyugalomra:

Az V. XI. és II. b. hadtest Weissenburg körül, az I. b. hadtest Langenkandel-, **Werder** hadteste Lauterburgnál; a 4-ik lovas hadosztály Ob. Otterbachnál.

Előörsvonal a Lauter folyótól Rott-Riedselz-Schleithal- Ob. Lauterbachon át a Rajnáig.

Megjegyzések az utóbb leírt harcmozzanathoz.

Az ütközet sorsa az V. és XI. hadtest harcbalépésével tulajdonképpen már el volt döntve; tartalék-csapatok hiányában a harc ekkor már a francziákra nézve még időlegesen sem vehetett többé kedvező fordulatot.

Hogy mindennek daczára a küzdelem elkeseredettebb része csak ezután következett, leginkább annak tulajdonítható, hogy **Douay** tábornok elestével a francziák elveszték az egységes cselekvés lelkét: a parancsnokot, a ki a megváltozott viszonyoknak megfelelően, még idejekorán a harc félbeszakítását elrendelve, annak rendszeres keresztülviteléről is gondoskodhatott volna.

S legkevésbé sem csodálkozhatunk azon, hogy a harc-vonal balszárnyán saját csapatjával igen élénk harcba kever-

dett rangidősb dandárparancsnok, *Petié* tábornok, már nem volt képes a harcز félbeszakítása által a hadosztályt a végleges feloszlástól megóvni.

Valószínű, hogy ez utóbbinak visszavonulást elrendelő parancsa csak igen későn lett köztudomássá, a mi leginkább abból következtethető, hogy a derék francia csapatok az egész harcز vonalmentén, a míg csak lehetett, nem tágitottak.

A németek részéről ki kell emelnünk *Kirchbach* és *Böse* tábornokok elősietését a tett színhelyére, szorongatott bajtársaik segítségére, nem várva sem a koronaherczeg parancsát, sem a II. bajor hadtest parcsnokának ez iránti felszólítását.

Valóban szép alkalmazása ez *Napóleon* híres „*marcher au canon*“-jának; ezen elv követésének, mely úgy szólván parancsnokaik vérebe ment át, köszönhetik a németek a spichereni győzelmet, ennek köszöni mint később látni fogjuk a vionvillei ütközet is kedvező kimenetelét.

Az ütközet lefolyásának keretén belül keresztülvitt német támadások általában véve az elhamarkodás jellegét viselik magukon, a mi első sorban annak következménye, hogy úgy a parancsnokok, mint a csapat szinte égett az előrejuthatás vágyától. Egy-egy magasabb parancsnok nem várva be a tüzérség hathatós előkészítését, sok habozás és fontolgatás nélkül a harcز vonal egy részével előre tör az ellenség erős állása ellen, bár sejtí, hogy úgy szólván fejével a falnak megy. Így látjuk a Geissberg-kastély bevételénél *Kirchbach* tábornokot is, mint a személyes bátorság tündöklő csillagát, a legelső sorában, mely alkalommal nyakán, bár nem életveszélyesen, de megsebesül.

Ezen időelőtti heves előtörések, *támadó lökemek* bármennyire szóljanak a parancsnokok és a csapat vitézsége és kitartása mellett, Weissenburg városa előtt, az indóháznál, leginkább pedig a Geissberg-kastélynál véres veszteségeket okoztak.

Mennyivel könnyebben sikerülhetett volna a Geissberg bevétele, ha idő engedtetik a XI. hadtest átkaroló támadásának érvényesülésére!

Kirchbach tábornok rendeletére a Windhof majornál harcزba állított 5 üteg erejű tüzérségi tömegén kívül¹³¹), ez utóbbi fegyvernem csak kisebb kötelékekben nyert alkalmazást, minek folytán annak romboló és döntő hatása sem juthatott kellőleg érvényre.

A 41-ik gyalog dandárnál, hasonlóan a bajorokhoz, a harcزszati kötelék fentartására kevés gond lett fordítva. E tekintetben kivételt csupán a V. hadtestnél látunk, a hol a 18-ik dandár

¹³¹) Az e mögött fedetten álló 3 üteg (1. a II. számú csatatervet) állítólag hely hiányában (?) nem tüzelhetett.

és mögötte a 10. hadosztály, mint egységes zárkózott tömeg vonult fel.

A 4-ikére kiadott hadseregparancscsal a 4-ik lovas hadosztály indulási ideje későre, reggel 6 órára tétetett; úgy látszik tehát, hogy a lovasság beosztása a gyalogság mögé szándékosan történt, minélfogva előbbi Billigheimnél az éppen menetoszlopba átmenő V. hadtest csapatjaira talál. A lovas hadosztálynak ennélfogva itt egy óra hosszát tétlenül kell állania, mely után menetét N.-Otterbachig valószínűleg az említett hadtest mögött kellett folytatnia. Azonban még így is utóbbi helyet féltizenkettőkor mindenesetre elérhette; innen pedig Ober-Otterbachig mindössze 6 km., mely távolság $\frac{3}{4}$ óra alatt még kifáradt lovakkal is könnyen megtehető. Hogy miért érkezett a 4-ik lovas hadosztály kijelölt helyére csak délután félkettőkor, annak nem egykönnyen találjuk meg magyarázatát.

Az ebből származó következményt már említettük s e helyen újból hangsúlyoznunk kell: *ha csak lehetséges, a lovasságnak elől a helye.*

Ha az egész harc lefolyását figyelemmel kísérjük és annak egyes fázisait összegezzük, az így nyert összbnyomás következőleg foglalható össze: mint egyáltalában a későbbi hadműveleteknél és ütközetekben, már Weissenburgnál is a *kezdeményező szellem*, mely a német parancsnokokat egytől-egyig áthatá, továbbá a magasabb parancsnokságok, első sorban pedig a főparancsnokság *czélszerű intézkedései*, végül pedig a németeknek rendesen evvel karöltve járó *számbeli túlsúlya*, a harcba állított tömeg, voltak a kivivott fényes sikerek leghathatósabb rugói.

Bár másrészt — így főképp Rézonville-nél és Spicherennél — a németek fényesen bebizonyították, hogy óriási túlsúlyllyal szemben is szívós ellentállásra képesek.

Különben mindkét fél csapatjai, a hol a parancsnok értett hozzá lelkesedésüket felébreszteni, egyenlő hévvel és páratlan kitartással küzdöttek.

Úgy a parancsnokok, mint a csapatok személyes bátorsága és önfeláldozó odaadása pedig örök időkre tündöklő példa gyanánt szerepelhet a hadtörténelem lapjain.

Veszteségek.

A *németek* vesztesége:

V. hadtest 55 tisz, 813 főnyi legénység,

XI. „ 20 „ 300 „ „

II. bajor „ 16 „ 347 „ „

összesen 91 tisz, 1460 főnyi legénység, vagyis az ütközetben részt vett csapatoknak majdnem 3%-a.

Az összes csapattestek közül legnagyobb veszteséget a 7-ik király-gránátos ezred szenvedett: 23 tisztet és 329 főnyi legénységet.

Az egyes fegyvernemek veszteségaránya:

gyalogság:	83 tiszt, 1424 főnyi legénység =	3%
lovasság:	2 „ 15 „ „ =	0.5%
tüzérség:	4 „ 21 „ „ =	0.7%

A *franciák* veszteségét 900 fogoly, 200halottés 400—500 sebesültre becsülik.

Chalus szerint a *franciák* vesztesége; 2100 ember, ezek közül körülbelül 1000 sebesületlen fogoly. Százalékban kifejezve 36—37 százalék.

VII.

A wörth-froeschwilleri csata.

Augusztus 6-án.

B e v e z e t é s .

Az augusztus 4-én vívott weissenburgi ütközet után a 4-ik lovas hadosztály nem lóvén kéznél, az érintkezés a Douay-Abel hadosztályal teljesen elveszett s az üldözésre kiküldött hadosztály lovasság által csupán az lett konstatálva, miszerint a megvert ellenség visszavonulási vonal gyanánt nem a Hagenaura vezető nagy műutat választotta.

Ámde ezen körülmény, tekintve, hogy a visszavonulás iránya nem volt szabadon választható, még korántsem zárta ki azon lehetőséget, hogy a Douay hadosztály kerülő utakon iparkodott a Strassburgnál összpontosulófélben feltételezett francia főerőhöz csatlakozni. Ez utóbbi feltevést valószínűvé tette még azon körülmény is, hogy 4-én este beérkezett hír szerint, Hagenau ellenséges gyalogság által meg lett szállva s hogy a közel fekvő magaslatokon ellenséges gyalogsági tömegek konstatáltak.

A helyzet tisztázása céljából a trónörökös nagyobb szemrevételező különítmények kiküldését határozta el.

Egyidejűleg 5-én akként szándékozott a hadsereggel előnyomulni, hogy az a szükséghez képest déli, avagy nyugati irányban összpontosítható legyen.

Ez értelemben adatott ki augusztus 4-ön délután Schweighoffenben a másnapra szóló intézkedés, mely szerint:

a 4-ik lovas hadosztálynak meghagyatott, miszerint reggel 5 órakor a Hagenau felé vezető műúton előnyomulva, a terepet déli irányban Hagenau-Suffelnheim és a Rajnáig derítse fel.

Egy lovas ezred hasonló feladattal Sülzból Wörthön át Reichshoffen felé volt kiküldendő.

A II. bajor hadtest Lembachba, az V. hadtest Preuschkorfba irányított; utóbbi hadtest az előnyomulásnak nyugat felé való folytatásánál a hadsereg elővédje gyanánt volt hivatva szerepelni.

Arczczal délfelé a XI. hadtestnek Sulznál, Werder hadtestének pedig Aschbachnál kellet felállania. Végül általános tartalék gyanánt az I. bajor hadtest Iogolsheimba irányított.

Előőrsvonal: a Sauer patak és a Hagenauer Forst északi szegélye mentén.

Csoportosítás: 2 hadtest arczczal délnek, kettő arczczal nyugatnak; ezek mögött egy hadtest tartalékviszonyban.

Ezen intézkedésből világosan kitűnik, miszerint a trónörökös a helyzet súlypontját déli irányban, Strassburg felé vélte felismerhetni.

Az echiquier félmenetnyi széles és ugyanoly mély, úgyhogy a sereg a legnagyobb fokú harcckészségben feszült figyelemmel várta a dolgok további fejleményeit. Növelte még a harcckészséget azon körülmény is, hogy a hadsereg parancsnokság intézkedéséhez képest valamennyi csapatnak szabadtáborba kellet szállania, bár véleményünk szerint ezen tulszigoru óvó rendszabálynak szüksége nem állott fenn.

A vett parancs folytán a földerítés eszközlésével az 5-iki menet folyamán a **Bernhardi** lovas dandár bizatott meg, melynek előretolt hírszerző különítményei Betschdorf és Hagenaunál ellenséges tüzzel fogadtatván, a hátullevő osztagokkal együtt visszafordultak anélkül, hogy a Hagenauer Forstban és attól délre a helyzetet tisztázták volna.

A Reichshoffen felé kirendelt ezred hírszerző járőrei már a Sauer patakon találtak ellentállásra s midőn a zöm Wörth felé előnyomulni akart, nemcsak ellenséges gyalog-, hanem löveg tüzellel is fogadtatott, mely alkalommal a Sauer mögött, Wörth körül tekintélyes számú ellenséges csapatok konstatáltattak. Este a lovas hadosztály zöme újból a gyalogság mögé vonult vissza.

A II. bajor hadtest a Lembach felé vezető utón félreismerhetlenül a Douay hadosztály visszavonulásának nyomaira akadt.

Az V. hadtest Froeschwiller és Elsasshausen körül szintén erős ellenséget konstatált.

Ezen híreket egy délután 5 órakor vezérkari tiszték által keresztülvitt szemle szintén megerősítette, minek folytán következtetni lehetett, hogy Mac Mahon főerejét Wörth körül összpontosította.

Tekintve azonban, hogy Strassburg irányában a viszonyok még nem voltak eléggé földerítve, a trónörökös seregét 6-án akként óhajtotta csoportosítani, hogy egy része még mindig délfelé, nagyobb része azonban Wörth felé vegyen arczot; 6-ikára, tehát már a hadművelet 3-ik menetnapjára, pihenő szándékolatott; az előnyomulás folytatása csak 7-ikére volt tervbe véve.

Ezen terv értelmében a hadsereg parancsnokság augusztus 6-ikára a következő intézkedést bocsátotta ki:

„Hadsereg főhadiszállás Sulz, 1870 aug. 5 d. u. 5 óra 30 perczkor.

A hadsereg holnap Sulz körül összpontosítva marad és arcváltást visz keresztül.

1. A II. bajor és az V. porosz hadtest megmarad mai felállításában Lembachnál, illetőleg Preuschdorfnál.

2. A XI. porosz hadtest jobbrakanyarodást eszközöl és Hölschlochnál táboroz; előőrsök a Sauer felé előretolva. Surburg és a műüt Hagenau felé megszállandó.

3. Az I. bajor hadtest Lobsann és Lampertsloch környékére megy előre. Előőrsök a Hochwaldon át a Sauer felé előretolva.

4. A 4-ik lovas hadosztály táborában marad (!), azonban arczot vált nyugat felé.

5. Werder hadteste Reimerswillerbe menetel és dél felé vesz arczot; előőrsök a Hagenauer Forst felé előretolva. A műütak Kühlendorfnál és a vasút Hofen-nél, erős előörskülönítmények által fedezendők.

A főhadiszállás Sulzban marad.“

A közölt intézkedés, melylyel mind a négy hadtest 10 kmnyi arczkiterjedéssel az első vonalba állítatott s a második vonalban csupán csak a lovas hadosztály hagyatott meg, — azon érvelésen alapult, miszerint Mac-Mahon valószínűleg a strassburg-bitschi vasútvonal biztosítása kedvéért, V. és VII. hadtestének részeit az I-höz előrevonta s hogy ezen seregrészekkel a Sauer mögött a csatát elfogadja.

Ezen valószínűnek látszó eshetőségen kívül nem volt kizárva az sem, hogy a marsall menetét nyugati irányban folytatni fogja, vagy hogy 6-án a hozzá legközelebb álló német V. hadtest megtámadására szánja el magát.

Ez okból a II. bajor hadtestnek még 5-én délután parancs küldetett, hogy figyelmét nem csak Bitsch, hanem Langensulzbach felé is fordítsa s ha másnap Wörthnél ágyudörgés volna hallható, egy hadosztálylyal az ellenség baloldala felé nyomuljon elő, a többivel pedig Bitsch felé maradjon állva.

A viszonyok déli irányban Strassburg felé a 4-ik lovas hadosztálynak nem eléggé határozott fellépése folytán még mindig nem voltak felderítve, miért is a XI. hadtestnek részei és Werder hadteste továbbra is ezen irányba tereltetnek, minek következménye Ion, hogy utóbb említett hadtest a következő napi küzdelemben tevékeny részt nem vehetett.

Francia részén a helyzet időközben következőleg alakult: Augusztus 4 én reggel a Mac-Mahon parancsnoksága alatt álló seregrészek közül az I. hadtest 2-ik hadosztálya a Septeuil

lovas dandárral Weissenburgban, 1-ső hadosztálya Wörthből Lembach felő útban, 3-ik hadosztálya Reichshoifennél, 4-ik hadosztálya Hagenaunál, s végül az 5-ik lovas hadosztály Brumathnál állott.

Ezen erőket a marsall a weissenburgi ütközet szerencsétlen kimenetele után nagyobbára még augusztus 5-én, valamint a következő nap folyamán Froeschwiller tájékán összpontosította oly szándékkal, hogy innen a német 3-ik hadsereg jobb oldalát támadó művelet által fenyegetve, annak további előnyomulását déli irányban megakadályozza.

Ezen tervének nyomatékosabb keresztülvihetése végett még egy hadtestet kért a császártól, a ki túl is tett a marsall kívánóságán, az I. V. és VII. hadtestet parancsnoksága alá helyezvén¹³²).

Mac-Mahon egyidejűleg értesítve lett, miszerint az V. hadtest közvetlenül a főhadiszállásból kapott parancshoz képest augusztus 5-én Bitschnél összpontosítva rendelkezésre álland.

Az ekként újonnan alakított hadseregnek parancsnoka ennek folytán de Failly tábornoknak parancsot küld, hogy „mihelyt csak lehetséges, hadtestével hozzája csatlakozzék.“

Csakhogy időközben hirtelen jött, miszerint az ellenség már Bliesbrückenig jutott s így a Saargemündben álló 1. és 2. hadosztály utóbb említett helyen egyelőre még visszatartott.

A marsallnak egy 5-én kelt távirati kérdésére, vájjon „mely napon és úton várható az V. hadtest beérkezése?“ de Failly tábornok 6-án reggel 3 órakor következőleg válaszol: „Bitschnél egyelőre csak a Lespart hadosztály áll, mely 6-án reggel az I. hadtesthez leendő csatlakozás végett elindul; a többi hadosztályok beérkezésükhöz mérten küldetnek Bitschbe.“

Ezen értesítés folytán Mac Mahon augusztus 7-én támadólag szándékozott előnyomulni, miről de Failly tábornokot azon hozzáadással értesítette, miszerint az hadtestével az ellenség jobb szárnya felé nyomuljon elő s e végből egyik hadosztályát minél előbb Philippsburgba irányítsa, a többiek pedig menetkészben várják a további parancsot.¹³³)

Ámde *de Failly* tábornok fenti ígétét nem váltotta be, a mennyiben a *Lespart* hadosztályt 6-án reggel útnak indította ugyan, az 5-én este Bitschbe érkezett *Goze* hadosztályt ellenben „a Zweibrücken és Pirmasensnél mutatkozott ellenség által veszélyeztetett kiváló fontosságú pont megvédése céljából“ Bitschnél visszatartotta.

A VII. hadtest részéről csak az 1-ső hadosztályra lehetett számítani, miután a 2-ik és 3-ik még csak alakuló félben volt Belfortnál.

¹³²), Lásd 50. oldal.

¹³³) Ezen parancs elkészve, csak 6-án délután 2 órakor érkezett Bitschbe.

A Hagenuig vasúton szállított 1-ső hadosztály egyik dandára még 5-én, másik dandára pedig 6-ikára virradó éjjel érkezett Froeschwiller tájékára.

Időközben a marsall az ellenségről beérkezett hírek következtében támadólagos szándékától elállván, a Sauer bal partján a gunstetti magaslatokra előretolt *Lartigne* hadosztályt még 5-én délelőtt szintén a Sauer mögé rendelte vissza, minek megtörténte után a Sauer átjáratok szétrombolandók voltak, a mi azonban csak Wörthnél történhetett meg; a Gunstett melletti kőhid robbanó anyag hiányában épen maradt.

A csatatér leírása.

A Mac Mahon által választott állás úgy hadászatilag, mint harcászati szempontból véve igen előnyösnek mondható. A ki a Vogeseket a hegység előtti felállítással akarja biztosítani, az jobb helyen, mint Wörth körül alig állhat föl. Strassburg felé előnyomuló ellenséggel szemben pedig Wörth környéke, mint az ellenség jobb oldalát veszélyeztető oldalállás érvényesítette befolyását.

A többször említett védőállás úgyszólván Elsass kulcspontját alkotja, melynek már Frossard tábornok is emlékiratában¹³⁴⁾ kiváló fontosságot tulajdonít.

Tekintve továbbá, hogy a weissenburgi ütközet után Wörth jelezte azon pontot, a hol a marsall parancsnoksága alá újonnan helyezett seregrészek legkönnyebben és leggyorsabban voltak összpontosíthatók, a védőállás megválasztását, mely a Vogeseknek keleti, erdő-, szőlő- és komló borította nyúlványain a Sauer- és Éber patak között fekszik, — igen sikerültnek kell jelezniük.

Harcászati tekintetben az elfoglalt állás a védőnek szintén kiváló előnyököt biztosított. Arczvonala előtt az augusztus 6 án, megelőző esőzések következtében vízdús Sauer patak folyik, mely ennél fogva a rendes átjárókon kívül csak kevés helyen és ott is nehezen volt átgázolható. Említett patak völgye mintegy 1000 lépésnyi széles, nyílt, a védő által betehinthető és jól pásztázható. A patak nyugati oldalán tovahúzó s a keletieknél meredekebb lejttenel bíró nyugati magaslatok az előbbieket kivétel nélkül uralják. A körülbelül 7500 lépésnyi széles *állás arczvonala* e szerint igen erősnek mondható, melynek kulcspontját a magasan fekvő és szilárdan épült Froeschwiller helység képezte.

Kevésbé kedvezők a viszonyok az állás szárnyain. *A balszárnyon* a földött erdős terep Langensulzbach lelől az ellenség észrevétlen közeledését tette lehetővé. Szárnytámaszt a terepnek ezen

¹³⁴⁾ Lásd 27. oldal.

szakasza egyáltalában nem nyújt, mely hátrány a csapat felállítás balszárnyának visszahajlása által csak kis mértékben volt paralizálható.

Hasonlóan erősebb támasz nélkül, szabadon lebegett az **állás jobb szárnya** is, de itt legalább az előterep áttekinthető és belátható lévén, tartalékoknak odarendelése által az ellenség akcióját még ideje korán ellensúlyozni lehetett.

A mérlegelést röviden összefoglalva, mondhatjuk, miszerint a választott védőállás

előnyei: erős arcvonal, honnan az előlfekvő völgy pászttázására hatásos gyalogsági és tűzér-tűz volt kifejthető; az, arcvonal előtt mozgásra nézve akadályt képező Sauer patak, a tartalékok fedett felállításának és harczbaszállásának lehetősége; a Sauer balparti magaslatok feletti uralás; a kelet- és délkelet felől előnyomuló ellenség mozdalatainak és csoportosításának átpillantathatása; az állásnak ellentálló képessége mesterséges megerősítés által még jobban fokozható volt;

hátrányai: a gyenge, támasz nélküli szárnyak, különösen pedig a földött megközelítés lehetősége Langensalzbach felől; a Sauer völgybe messzire előnyúló froeschwilleri erdő és a Niederwald; Wörthnek hátrányos fekvése az arcvonal előtt, tetézve azon körülmény által, hogy nevezett várostól a magaslatok felé az ellenség földött megközelítését elősegítő szőlők és kertek húzódnak; jó tűzérési ellenállások a Wörth és Dieffenbach között fekvő magaslatokon és különösen Gunstett-től északnyugatra.

A védőállás megszállása a francziák által.

Rendelkezésre álló erejét Mac-Mahon a leirt állásban következőleg csoportosította¹³⁵⁾

Bal szárny: **Az 1. hadtest 1-ső (Ducrot)** hadosztálya (9300 ember, 12 löveg, 6 szórólöveg) Froeschwillertől északra arcczal Langensalzbach felé; 8 zászlóalj az első harczvonalban, 4 zászlóalj hadosztály tartalék; Jágertbalba egy zászlóalj, Nehwillerbe egy század előretolva. Arczkiterjedés körülbelül 2600 lépés.

Közép: **Az 1. hadtest 3-ik (Raoult)** hadosztálya (7000 ember, 12 löveg, 6 szórólöveg) a Froeschwiller és Wörth közötti magaslatokon, arcczal keletnek; 10 zászlóaljjal az első, 3 zászlóaljjal a második harczvonalban. Arczkiterjedés körülbelül 2000 lépés.

Jobb szárny: **Az 1. hadtest 4-ik (Lartigue) hadosztálya** (6000 ember, 12 löveg, 6 szórólöveg) Eberbachtól keletre 1-ső dandárával arcczal Gunstettnek-, és mindössze 3 zászlóaljat tevő

¹³⁵⁾ Lásd a III. számú csatatervet.

2-ik dandáréval arczczal¹³⁶) Morsbronn felé. Arczkiterjedés körülbelül 3300 lépés.

Az összeöttestet a közép és jobbszárny között a Kálvária hegyre (Wörth-től délre) a VII. hadtest 1-ső hadosztályától kiküldött 1/21. zászlóalj eszközölte.

Általános tartalék: **Az I. hadtest 2-ik (Petié)** hadosztálya (5450 ember, 11 löveg, 6 szórólöveg) Froeschwillertől délnyugatra.

A VII. hadtest 1-ső (Dumesnil) hadosztálya (7000 ember, 12 löveg, 6 szórólöveg) Elsasshausentől nyugatra; 2 zászlóalj Hagenau megszállására és az ugyanott vasútról kiszálló hadosztály-tüzérség fedezetére kirendelve.

Az I. hadtest lovas hadosztálya Duhesme tábornok parancsnoksága alatt (3200 lovas) és pedig:

1- ső (Septeuil) dandára az Eberbach patak forrása táján,

2-ik (Nansouty) dandára, fele részben a gyalog hadosztályok közt mint hadosztálylovasság felosztva,

3- ik (Michel) dandára Eberbachnál.

2-ik tartalék (Bonnemains) lovas hadszály (2000 lovas, 6 löveg és 6 szórólöveg) Froeschwiller és a Grosser Wald között; ugyanitt állt a

tüzér tartalék: 48 löveg.

A francia haderők összege 35.000 gyalogos, 5200 lovas¹³⁷), 113 löveg és 36 szórólöveg.

E szerint a 7500 lépés hosszú arcvonal minden lépésére majdnem 5 gyalogos esett, a mi soknak éppen nem nevezhető. A gyalogságnak körülbelül kétharmada az első, egyharmada az összes lovassággal a második vonalban állott. A hadsereg zöme a bal-szárnyon Froeschwiller tájékán tömörült össze.

Az itt felsorolt haderőkön kívül reggeli 6 óra óta az V. hadtest 3-ik (**Lespart**) hadosztálya útban volt Bitschből Würth felé.

A németek helyzete aug. 6-án reggel 7 óra körül.

V. hadtest. A Sauer patak keleti völgysegélyén a **20-ik dandár** által kiállított előőrsök állottak, amelyek az elmúlt éj folyamán az ellenséggel apróbb csatározásokba bocsátkoztak. Reggel 7 óra körül a főt említett dandár következőleg volt elosztva. A 37. ezred 1/21. zászlóalja Görsdorfban; az 50. ezred II. zászlóalja a 4/14 drag. századdal Gunstettben; a III/50 zászlóalj Dieffonbachban s végül a 20-ik dandár fenmaradó része a 3/14 drag. századdal és 1 üteggel

¹³⁶) A 87. gyalog ezred helyőrség gyanánt Strassburgban maradt. Lásd a hadrendet, VI. sz. melléklet.

¹³⁷) A gyalogság és lovasság számereje Boulanger szerint; a mi kissé kevésnek látszik.

utóbb említett helységtől nyugatra. Mitschdorf és Preuschdorf a 10. hadosztály 1—1 zászlóalja által volt megszállva. Ezen hadosztály többi része, a 9-ik gyalog hadosztály és a hadtest tüzér ezred Dieffenbachtól délre és keletre, a sulzi műút mindkét oldalán állott.

II. bajor hadtest. A hadtest parancsnoka, *Hartmann* tábornok az 5-én este kapott meghagyás értelmében a **4-ik hadosztálynak** meghagyta, miszerint 6-án virradóra nyugati irányban induljon el; ennek folytán reggel 7 órakor állott:

a **7-ik dandár** két zászlóalja egy lovas századdal a Sauer patak völgyében fekvő Kuhbrücke-nél előretolva; a dandár fennmaradó része 3 lovas századdal és 1 üteggel Mattstalltól délre a langensulzbachi műút mentén;

a **8-ik dandár** 3 üteggel éppen felfejlődött Mattstalltól északra;

a **dragonyos dandár** és a tüzér tartalék 3 ütege 6-ikára szintén a 4-ik hadosztályhoz osztatott be, ezen csapatok azonban egyelőre még Lembach-nál maradtak, a helyett hogy hírszerzés és felderítés céljából a gyalogság elé tolattak volna.

A **3-ik hadosztály** és a hadtest parancsnokságnak közvetlenül alárendelt többi csapatok Lembach-Wingen-nél állottak arczczal Bitsch felé.

A német 3-ik hadsereg többi seregrészei az augusztus 6-ikára kiadott intézkedéssel meghatározott menetcéljaik felé voltak útban.

A csata bevezetése és lefolyása a délelőtti órákban,

a) Szemrevételi harcok Worth és Gunstettnél.

A két ellenfél közelsége folytán augusztus 5-ikéről 6-ikára való éjjel az előőrsök által kiküldött járőrök egymásra bukkantak, miből ismételten próbb csetepaték keletkeztek.

A porosz V. hadtest elővéd-parancsnoka, *Walther* vezérőrnagy, reggel 4 órakor szemrevétel céljából előre lovagolván, az ellenséges táborban lármát és mozgadozást vett észre, ami arra engedett következtetni, mintha az ellenség elvonulásra tenne előkészületeket. Ezen körülmény arra bírta Walther vezérőrnagyot, hogy magának a dolgok állásáról erőszakos szemrevétel által tudomást szerezzen.

Ehhez képest reggel 6 órakor a 6/5 számú üteg a Wörth felé vezető műutttól északra elfoglalt állásából említett helységbe 10 gránátlövést röpített.

Kevéssel ezután a 37 ezred II. zászlóalja támadólag előnyomulva, Wörthnél a Sauer patak hídjait elrombolva találta, miért is a meredek partú megáradt patakot átgázolnia kellett. A zászlóalj

egyik százada a francziák által meg sem szállott Wörthön áthaladva, annak nyugati szegélyéig jutott és azt megszállotta; a másik három század a várostól északra és délre a patak mentén kezdte meg a tüzelést.

Erre a francia előőrsök szintén harcra fejlődtek s a Raoul hadosztályhoz tartozó két üteg a Froeschwillertől délkeletre fekvő magaslaton vonult fel.

Miután e szerint nagyobb számú ellenség közeledte megállapítva lévén, a szemrevétel célja eléretett, *Walther* vezérőrnagy a harc félbeszakítását rendelte el. A zászlóalj és az üteg ennek folytán ½9-kor előbb elfoglalt helyére vonult vissza s csupán a Wörth keleti kijáratánál, a Sauer bal partján fekvő temető maradt a poroszok által megszállva. A szemrevétel eredményéről *Walther* vezérőrnagy hadtestparancsnokának jelentést küldött s arról egyúttal a II. bajor hadtest parancsnokát is értesítette.

Majdnem egyidejűleg a németek szemrevételével francia részről a Lartiguo hadosztályhoz tartozó 1. vadász zászlóalj Gunstett irányában nyomult elő, a hol német részről, mint tudjuk, 1 zászlóalj és 1 lovas század állott.¹³⁸⁾

A francziák támadó előnyomulását állítólag az provokálta volna, hogy vízért küldött francia osztagok a Bruchmühléből tüzzel fogadtattak.

Komolyabb összeütközés egyelőre azonban itt nem történt, miután a francziák csupán a magaslat tövéig nyomultak előre s onnan folytattak tüzer- és gyalogsági tűzharcot.

A táborukban a Wörth és Gunstettnél elhangzott ágy úszó által felriasztott francia csapatok azonnal fegyvert ragadtak és reggel 8 óra körül a III. számú csataterve látható s számukra kijelölt állást foglalták el.

b) A 4-ik bajor hadosztály harczbaszállása Langensulzbachnál.

Bothmer tábornok hadosztályának élén reggel ½8 óra körül Langensulzbachba érve¹³⁹⁾, nevezett helyen ellenséget nem talált? miért is a helységet az elővéd élén menetelő 6. vadász zászlóaljjal megszállatta.

Reggel 8 órakor Wörth irányából gyenge ágyúdörgés hallatszott s Froeschwiller tájékán egy nagyobb francia tábor fedezett fel.

Később az ágyúdörgés élénkebbé vált, minek következtében a jelenlevő hadtestparancsnok, *Hartmann* tábornok a hadosztálynak

¹³⁸⁾ Lásd 119. oldal.

¹³⁹⁾ Lásd 120. oldal.

további előnyomulását rendelte el Froeschwiller felé, mely 8 óra 15 perczkor meg is kezdetett. Egyidejűleg parancs küldetett a hadosztály Lembachnál visszamaradt részeihez; hogy haladék nélkül Froeschwiller felé induljanak útba.

A vett parancs folytán az elővéd 4 zászlóalja a Langensulzbach és Nehwiller között fekvő erdős hegy hátán Froeschwiller irányában nyomult elő, még pedig a 6-ik vadászzászlóaljjal az első-, a 9-ik ezred 1. és II. zászlóaljával a második s ugyanezen ezred III. zászlóaljával a harmadik harczvonalban.

Alig hogy a 6-ik vadászzászlóalj Langensulzbachból kibontakozott, Froeschwiller irányából ellenséges tüzér-tűz fogadta; ennek ellensúlyozására a 2/4. számú bajor üteg a Langensulzbachtól északkeletre fekvő magaslaton vonult fel, a tüzelésnek azonban a 4000 lépésen felüli távolságnál fogva, mindkét részen csak igen csekély hatása volt, a bajor gyalogság azonfelül nemsokára a langensulzbachi erdőben eltűnván, célpontot egyáltalában nem nyújtott.

Midőn az első harczvonalat képező 6. vadászzászlóalj az előbb említett erdő déli szegélyén kibukkant, a mindössze 300 lépésnyire átellenben fekvő erdőből az 1. zuáv ezred és a 45. sored I. és II. zászlóalja, valamint a Froeschwillertől északnyugatra felvonult egy tábori és egy szórólöveg üteg által hatásos tűzzel lett elárasztva. Az ekként megakadt 6. vadászzászlóalj erősítésére a II/9. zászlóalj előbbtitől jobbra-, az 1/9. s később a III/9. zászlóalj is, attól balra az erdőséltre rendeltetett, és pedig még elég jókor, hogy a támadásra indult zuávok lökemét paralizálhassa.

Miután a francziák részéről fokozatosan a 96. sored I. és II. zászlóalja, valamint a Froeschwillertől északnyugatra felvonult egy tábori és egy szórólöveg üteg által hatásos tűzzel lett elárasztva. Az ekként megakadt 6. vadászzászlóalj erősítésére a II/9. zászlóalj előbbtitől jobbra-, az 1/9. s később a III/9. zászlóalj is, attól balra az erdőséltre rendeltetett, és pedig még elég jókor, hogy a támadásra indult zuávok lökemét paralizálhassa.

Miután a francziák részéről fokozatosan a 96. sored I. és II. zászlóalja, valamint a Froeschwillertől északnyugatra felvonult egy tábori és egy szórólöveg üteg által hatásos tűzzel lett elárasztva. Az ekként megakadt 6. vadászzászlóalj erősítésére a II/9. zászlóalj előbbtitől jobbra-, az 1/9. s később a III/9. zászlóalj is, attól balra az erdőséltre rendeltetett, és pedig még elég jókor, hogy a támadásra indult zuávok lökemét paralizálhassa.

Miután a francziák részéről fokozatosan a 96. sored I. és II. zászlóalja, valamint a Froeschwillertől északnyugatra felvonult egy tábori és egy szórólöveg üteg által hatásos tűzzel lett elárasztva. Az ekként megakadt 6. vadászzászlóalj erősítésére a II/9. zászlóalj előbbtitől jobbra-, az 1/9. s később a III/9. zászlóalj is, attól balra az erdőséltre rendeltetett, és pedig még elég jókor, hogy a támadásra indult zuávok lökemét paralizálhassa.

Miután a francziák részéről fokozatosan a 96. sored I. és II. zászlóalja, valamint a Froeschwillertől északnyugatra felvonult egy tábori és egy szórólöveg üteg által hatásos tűzzel lett elárasztva. Az ekként megakadt 6. vadászzászlóalj erősítésére a II/9. zászlóalj előbbtitől jobbra-, az 1/9. s később a III/9. zászlóalj is, attól balra az erdőséltre rendeltetett, és pedig még elég jókor, hogy a támadásra indult zuávok lökemét paralizálhassa.

willeri erdőbe behatolni és a 2-ik turkó-ezredet viaszszorítani. Miután azonban ennek támogatására a froeschwiller-wörthi út mentén felállítva volt I. és 11/30. zászlóalj szintén a főntemlitett erdőbe rendeltetett, a bajorok csakhamar kénytelenek voltak újból eredeti állásukba visszatakarodni.

Hasonlóan nem sikerült két bajor ütegnek azon törekvés© sem, hogy Langenschulzbachtól délre a Sulzbachel jobb oldalán állást foglaljon.

Kölcsonös helyzet d. e. 10 óra körül.

Átpillantván a délelőtt 10 óra tájban a csatatér e szárnyán beállott helyzetet, a következőket találjuk:¹⁴⁰⁾

A francziák részéről a froeschwiller-nehwilleri út mentén és a froeschwilleri erdőben az első vonalban a Ducrot és Raoul hadosztálytól összesen 11 zászlóalj harczott; közel ezekhez támogatásul Froeschwiller körül még 6 zászlóalj állott rendelkezésre; ellenben közvetlenül a harczvonal jobb szárnya mögött tartalék viszonyban már egyáltalában semmi sem állott, sőt, mint tudjuk, az arczzal keletnek felvonulva volt Raoul hadosztálynak első vonalban levő 2-ik turkó-ezrede kénytelen volt arczot váltani észak felé; nevezett hadosztály tartalékából pedig két zászlóalj már szintén a froeschwilleri erdőbe rendeltetett. Erősbitések e szárnyra ennél fogva ezután már csak a főtartalékot képező 2-ik (*Pellé*) hadosztályból voltak kirendelhetők; igaz ugyan, ez sem állott igen meszze az első harcz von altól, úgy, hogy ez utóbbi már 25—30 percz múlva száradhatott annak esetleges beavatkozására.

Másképpen állott a dolog a bajorok részén. A körülbelül 4000 lépés hosszú arczvonalon tüzérségi támogatás nélkül 10 zászlóalj áll, még pedig mindennemű tartalék osztag hijján teljesen egy vonalba felfejlődve.

Támogatásul rendelkezésre állt Langenschulzbachnál 2 zászlóalj gyalogság — III/5. és 10. vadász — továbbá 3 lovas század és 3 üteg s végül Malstattnál 2 üteg, valamint az időközben szintén odaérkezett tartalék tüzérség és a dsidás dandár. Mindössze ennyi csapat számottevő tényező gyanánt nem igen jöhetett számításba. A szomszédban harczoló V. hadtestnél egyelőre szintén nem volt térnyerés észlelhető.

E szerint a támadó műveletet sikerre való kilátással folytatni nem lehetett, hanem meg kellett elégedni az eddig kivívott előnyök biztosításával, vagyis a nyert terület kézbentartásával.

¹⁴⁰⁾ Lásd a III. számú csatatervet.

A harc félbeszakítása.

Így állottak a viszonyok, midőn délelőtt 10 óra 30 perczkor a hadaereg parancsnokság által csupán az V. hadtestnek szánt parancs a harc félbeszakítására, tévedésből **Hartmann** tábornokkal is közöltetett. Ezen parancs azonnali teljesítése a harcznak ily előhaladott stádiumában nem igen könnyűnek látszott, mindazáltal **Hartmann** tábornok haladék nélkül kiadta erre vonatkozó parancsát, mely szerint a dsidás-dandár és az ütegek nagyobb része Gembachba küldettek vissza.

A visszavonulás fedezése céljából a Langensulzbachnál tartalékban állott két zászlóalj 3 üteggel nevezett helységnél felvevő állást foglalt; az összes harczoló osztagoknak ellenben meghagyott, miszerint a harcot félbeszakítva, nevezett helység mögött gyülekezzenek.

Miután a francziák a visszavonulókat nem igen üldözték, 11 óra 30 perczig sikerült az erdőben erősen széjjelmált csapatok legnagyobb részét az ellenség tűzkörletéből kivonni és a kijelölt helyen gyülekeztetni. Elöl csupán a Säge- és az Alte-Mühle, valamint a két malom közötti erdős kúp maradt gyengén megszállva.

Még mielőtt mindezen mozdulatok végrehajtottak volna, 11 óra 15 perczkor, az V. hadtest parancsnokától értesítés érkezik, miszerint az V. hadtest a froeschwilleri magaslatok ellen támadásra indul, s hogy ehhez képest számít a bajorok támogatására és előnyomulására az ellenség balszánya ellen. Nem sokára rá Wörth felől erős ágyúdörgés hallatszott, jeléül annak, hogy ott a harc az eddiginél még nagyobb hévvel megújult.

Erre Hartmann tábornok elhatározza, miszerint a támadó előnyomulást újból felveszi, miczélből a még harczképes csapatok azonnali előnyomulását rendelte el s egyúttal intézkedett, hogy a Lembachnál álló 3-ik hadosztály egyik dandára szintén a harc színhelyére siessen.

c) Az V. hadtest harcza délig.

A Wörth felől hallható ágyúdörgés folytán az V. hadtest vezérkari főnöké, **Eseli** ezredes személyesen óhajtván a dolog mibenlétéről meggyőződést szerezni, az előőrsökhöz előrelovagol. Midőn az ezredes délelőtt ½9 óra után ide megérkezett, Walther tábornok intézkedése folytán a szemrevételi harc már be volt szüntetve¹⁴¹⁾.

Ellenben ugyanekkor Gunstett-, főleg azonban Langensulzbach felől fokozatosan erősödő tűzharc volt hallható, miért is Esch ezredes czélszerűnek látta, Wörth felé is újból fölvenni a harcot, nehogy az ellenség teljes erejével az egyik vagy másik szárny

¹⁴¹⁾ Lásd a 121. oldalt.

ellen támadólag léphessen fel. Az előőrs parancsnok ezen tervhez hozzájárulván, mindenekelőtt a 6/5. számú üteg vonult újból fel az első szemrevétel alkalmával elfoglalt állásánál valamivel előbbre és a tüzelést az ellenséges gyalogság ellen mintegy 3000 lépésnyire megkezdte.

Időközben a 10-ik gyalog hadosztály parancsnoka, *Schmiedt* tábornok is előre lovagolt és mint a weissenburgi ütközetben megsebesült *Kirchbach* tábornok helyettese, Esch ezredes javaslatához szintén hozzájárulván, a hadtest összes tüzérségének felvonulását és mindkét hadosztály harcra fejlődését határozta el.

Kirchbach tábornok, ki az ezen elhatározásról szóló jelentés szerint elrendeltekkel teljesen egyetértett, sebesülése daczára azonnal a csata színhelyére sietett, hogy ott hadteste körletében a harc vezetését személyesen átvegye.

Schmiedt tábornok rendelkezéséhez képest a hadtest tüzérségi *Gaede* ezredes tüzérandárnok vezetése alatt délelőtt 1/210 óra körül következőleg lépett akcióba;¹⁴²⁾

5 üteg a sulz-wörthi műuttól északra, 9 üteg attól délre; arc- & kiterjedés körülbelül 2300 lépés; távolság az ellenséges tüzer állástól váltakozva 2000—4000 lépés közt.

Ezen hatalmas 84 löveg erejű tüzer-tömegén kívül ez időtájt Gunstett-től északnyugatra már a XI. hadtest elővéd tüzérsége is 24 löveggel lépett harcba, úgy hogy délelőtt 10 órakor összesen 108 löveg összpontosította tüzelését a francia állás arczvonala ellen.

Kezdetben ezen tekintélyes tüzer tűz vonallal szemben francia részről csak a *Raoult* hadosztályhoz tartozó 2 üteg állott, melyek azonban csakhamar a tüzer tartalékból kirendelt 4 lovagló üteg által nyertek erősítést, mely utóbbiak a Froeschwiller és. Elsasshausen közötti magaslaton foglaltak állást. Froeschwillertől északnyugatra a *Ducrot* hadosztály 2 ütege vonult fel, a hol azonban, mint tudjuk, nem sokáig tarthatták magukat¹⁴³⁾.

A *Raoult* hadosztály szórólöveg ütege már a harc kezdetén belátván, hogy működése előreláthatólag hatástalan marad, mihamar elvonult.

Különben a hatás egyik részen sem volt valami nagyon jó, miután a lövedékek az elmúlt éjjeli eső következtében fölzott talajon nem igen robbantak fel.

Délelőtt 10 óra után a francziák időelőtti és különben is hatástalan töltény elhasználásra lettek figyelmessé, a mennyiben nagy tüzertelepük még mindig nem érkezett be a harctérre. Ennek folytán a fönt említett 4 lovagló üteg a froeschwiller-morsbronn

¹⁴²⁾ Lásd a III. számú csatatervet.

¹⁴³⁾ Lásd 122. oldal.

út mögé vonatott vissza, a **Raoult** hadosztályhoz tartozó két üteg ellenben gyakori állásváltoztatás által iparkodott amennyire és a míg lehetséges volt, a magaslaton helyt állani.

Időközben a **Ducrot** hadosztály szórólöveg ütege Froeschwillertől északra vonult fel s a visszavonulását akkor már megkezdett bajor gyalogság ellen irányította tüzelését.

Miután a porosz tüzer tömeggel szemben a francia ütegek tüze majdnem teljesen elnémult, előbbi tüzelését a magaslaton felbukkanó francia gyalogság és Elsasshausen ellen összpontosította, mely utóbbi helység több helyen ki is gyulladt.

A tüzérségnek röviden vázolt harcza alatt az V. hadtest gyalogsága közvetkezőleg hajtotta végre felvonulását:

104k gyalog hadosztály:

20. gyalog dandár: A 37. gyalog ezred 1. és 2. százada Goersdorfban, 3. és 4. százada mint a nagy tüzértömeg egyedüli fedezete, a dieffenbachi erdőcskénél; az ezred II. és III. zászlóalja 800 lépésnyire a tüzérség mögött.

50. gyalog ezred: II. zászlóalja Gunstettben, I. és III. zászlóalja a dieffenbachi erdőcske nyugati szegélyén és Oberdorfban.¹⁴⁴⁾

19. gyalog dandár a 14-ik dragonyos ezred 3 századjával nevezett erdőcskétől északra a műút mentén.

9. gyalog hadosztály.

17. gyalog dandár és az 5. vadászzászlóalj Dieffenbach és Goersdorf között; az 59. ezred I. és III. zászlóalja Goersdorf felé útban.

18. gyalog dandár Dieffenbachtól nyugatra a műút és a többször említett erdőcske között s végül

a 4. dragonyos ezred Oberdorfnál.

E szerint nagyjában véve a 20. dandár az első-, a 19. gyalog dandár a második, a 9-ik hadosztály pedig a harmadik harcvonalat képezte.

Az V. hadtestnek ekkénti csoportosítása közben, attól délre Gunstett tájékán a tüzérségen kívül a XI. hadtest elővédje is harczba lépett már és a Sauer túlsó partján láthatólag tért nyert¹⁴⁵⁾; ennek folytán **Kirchbach** tábornok kéréséi 10 óra után első harcvonalának parancsot ad Wörth és az elől fekvő magaslatok megszállására.

Ez időtájt a francziák a balszárnnytól a jobb szárny felé következőleg voltak csoportosítva^{146.)}

¹⁴⁴⁾ Ez által a 20. dandár már kezdettől fogva óriási kiterjedést nyert (Görsdorf-Gunstett 6500 lépés.)

¹⁴⁵⁾ Lásd 130. oldal.

¹⁴⁶⁾ Lásd a III. számú csatatervet.

Első harcvezonal:**Raoult (3/I) hadosztályától:**

A froeschwilleri erdő délkeleti csúcsában a 2-ik turkó-ezred III. zászlóalja, ettől délre a wörth-froeschwilleri útig a 48. sorvezred; az említett út mentén a III/36. zászlóalj; tovább délre a wörth-elsasshauseni útig a 2-ik zuáv-ezred.

Conseil Dumesnil (I/VII) hadosztályától:

A 3-ik sorvezred, utóbb említett úttól délre; az 1/21. zászlóalj a Kálvária hegyen.

Lartigue (4/I.) hadosztályától:

A11/56. zászlóalj a Niederwald és Kálvária hegy között; említett erdő északkeleti kiszögellésében a 3-ik zuáv ezred, a délkeleti kiszögellésben az 56. sorvezred I. és III, zászlóalja és az'1-ső vadász zászlóalj; végül a 3-ik turkó-ezred a gunstett-eberbachi út mentén a 756. magaslaton.

Második harcvezonal:**Pellé (2/I.) hadosztályától:**

A 78. sorvezred Froeschwiller keleti kijáratánál.

Raoult (3/I) hadosztályától:

A 8. vadász zászlóalj Elsassshausentől északkeletre a 2-ik zuáv ezred mögött.

Conseil Dumesnil (I/VII) hadosztályától:

A 17. vadász-zászlóalj a hadosztály jobb szárnya mögött.

A hadosztálytüzérség az illető hadosztályok körletében vonult fel.

E szerint összesen állott az első harcvezonalban 22, a másodikban mindössze 5 zászlóalj.

A kapott parancs végrehajtására a német első harcvezonal (20. gyalog dandár) parancsnokának már előbb eszközölt kiküldetések folytán¹⁴⁷⁾, csak 4 zászlóalj állott rendelkezésre, kettő a 37-ik, kettő pedig az 50. ezredtől, előbbieknak Wörth-, utóbbiaknak Spachbachnál kellett a Sauer patakot átlépniük s onnan a támadó előnyomulást a szemben fekvő magaslatok felé folytatni. A Wörthön át irányított 37-esek (II. és III. zászlóalj) a helységet újból megszállatlanul találtak, s így az elrombolt régi Sauer hid helyén komlókarokból és deszkákból hevenyében készített hidon keltek át a Sauer túlsó partjára s fenakadás nélkül a helység nyugati szegélyéig jutottak. Egy század Wörthtől délre a leghatásosabb puska- és gránát tűzben gázolta át a mellig érő Sauer patakot.

A feladat nehezebb része azonban csak ezután következett s

¹⁴⁷⁾ Lásd 126. oldal.

alighogy a két zászlóalj az elől fekvő magaslatokat megmászni kezdé, a 2-ik zuáv-ezred a III/36. és I/21. zászlóaljjal egyetemben ellenlökemre indult s a németeket újból a Sauer patak völgyébe vetette vissza.

Hasonló sors érte a Spachhachon át a XI. hadtest elővéd csapatjaival¹⁴⁸⁾ majdnem egyidejűleg előnyomult 50 ezred két zászlóalját is (I. és III. zászlóalj, miután a Nieder-Waldból érzékeny oldaltűz fogadta őket. E kritikus pillanatban 10 óra 30 perczkor **Hahnke** vezérkari őrnagy a hadsereg főhadiszállásából a következő parancscsal érkezik Kirchbach tábornokhoz: „A harcz nem veendő fel s minden alkalom kerülendő, a mi összeütközéshez vezethetne.“ Ezen parancs mint tudjuk valószínűleg — említett vezérkari őrnagy által tévedésből Hartmann tábornokkal is közöltetett, a mi ott a harcz félbeszakítását eredményezte.

Ámde Kirchbach tábornok máskép ítélte meg a helyzetet, mire még lesz alkalmunk visszatérni, s a vett parancs ellenére a támadás folytatását határozta el, miről a két szomszéd hadtest parancsnokát oly kérelemmel értesítette, hogy azok előnyomulását lehetőleg támogassák.

A folytatott harcz állásában a kölcsönös összműködés érvényre jutásáig kedvező fordulat nem igen állhatott be s így a visszavetett 4 zászlóalj maradványai csak nagy ügygyel-bajjal tarthatták magukat a Sauer patak nyugati oldalán, sőt a francziáknak Wörth ellen intézett ismételt ellenlökemeit csakis a 19-ik dandártól erősbitésül előre rendelt 6. gránátos ezred I. és III. zászlóaljának segítségével lehetett délelőtt 11 óra 30 perczig ellensúlyozni; azonban ez sem ránthatta a helység nyugati szélénél előbbre a végkép kimerült raj vonalat. Később a helyzet Wörthnél még aggasztóbbá vált, miután a Raoult hadosztályhoz tartozó 48. sored, nemkülönb a- második harczvonalban álló 78. ezred II. zászlóalja is előbbre vonatott; utóbb említett ezred másik két zászlóalja a froeschwilleri erdőben nyert alkalmazást. Erre német részről, hogy Wörthnél az egyensúly legalább némileg helyreálltassék, 12 óra 30 perczkor a 46. ezred II. zászlóalja küldetett a 37-esek és gránátosok támogatására.

Ez volt a dolgok állása a déli órákban az ütközetvonal közepeén. Ugyanekkor a bajorok a harcz félbeszakítása után Langensulzbachnál gyülekeztek, délen Gunstett tájékán pedig, mint alább látni fogjuk, a XI. hadtest elővédje iparkodott támadólag előnyomulni, mely azonban heves küzdelem után újból a Sauer mögé vettetett vissza.

¹⁴⁸⁾ Lásd 130. oldal.

d) A XI. hadtest harczzaszállása.

A XI. hadtest parancsnoka Bőse tábornok az augusztus 6-ikára kiadott hadseregparancs értelmében¹⁴⁹⁾ következőleg intézkedett:

21. gyalog hadosztály: menetcél Hölschloch; elővéd a nevezett helység és Gunstett között fekvő Wetterholz nevezetű erdő nyugati szegélyéig előretolva; összeköttetés az V. hadtesttel helyreállítandó.

22-ik gyalog hadosztály: menetcél Surburg, főfigyelem Hagenau felé fordítandó; az összeköttetés Werder hadtestével felkeresendő.

Indulás mindkét oszlop részére reggeli 6 órakor.

A hadtest tüzérség Hölschlochba, a vonat Sulzba irányítottatott.

Menetközben 7 órakor Wörth irányából ágyúdörgés hallatszott, mely azonban csakhamar elnémult, minekfolytán a hadosztályok a mindössze 4—5 kilométernyi menet után, kijelölt táborhelyeikre vonultak.

Midőn a 21. hadosztály elővédje az előőrsök felállítása céljából 8 óra tájban a Westerholz nyugati szélén kibukkant, Gunstetten túl a magaslaton nagy ellenséges tábor pillantott meg¹⁵⁰⁾ s ugyanekkor Wörthnél az ágyúdörgés újból élénkebbé vált.

Ennekfolytán a hadosztály parancsnoka *Schachtmeyer* tábornok a III/80. zászlóaljat azonnal Gunstettbe rendelte az ott lévő V. hadtestbeli csapatok támogatására, az elővéd többi része pedig a 87. ezreddel az első, a 80. ezreddel a második harczzvonalban az erdőszélen felvonult; az előrevont hadosztálytüzérség az úttól délre fedetten állott fel.

Reggel 8 óra tájban a Gunstettel szemben fekvő magaslaton egy ellenséges üteg vonult fel s egyúttal egy zászlóalj Gunstett felé támadólag előnyomulni látszott, miért is *Schachtmeyer* tábornok az elővédnek parancsot ad, miszerint az a Sauer balparti magaslatok megszállása céljából a már előre küldött III/80. zászlóaljat kövesse, a hadosztálytüzérségnek egyidejűleg meghagyatott, hogy az 1/80. zászlóalj fedezete alatt a Gunstettől északnyugatra fekvő magaslaton vonuljon fel s végül a 42-ik dandár parancsot kapott, hogy szintén Gunstett felé nyomuljon elő.

A tüzérségi harczz nem sokáig tartott, miután az V. hadtest balszárny ütegeivel karöltve csakhamar sikerült a Lartigue hadosztály 3 üteget elhallgattatni, s így e szárnyon is mindjárt a harczz kezdetén a magaslaton megjelenő francia gyalogság volt lövegtűz alá fogható.

¹⁴⁹⁾ Lásd 115. oldal.

¹⁵⁰⁾ A Lartigue hadosztály tábora.

Az elővéd gyalogsága előnyomulás közben két csoportra tagozódott. A Spachbach felé irányított jobboldali csoportnál a 87. ezred 1. és 2. százada, és a III/87. zászlóalj az első, a 11/80. zászlóalj a második vonalban nyerte beosztását; ezen csapatok már Oberdorfnál érzékeny gránátűzbe jutottak; a baloldali csoport a 87. ezred 3. 4., és a 80. ezred 10. és 11. századjával az első,- és a 80. ezred 9. és 12. századjával a második vonalban Gunstettnak vette irányát, melyet nemsokára a 42. dandárhoz tartozó 11. vadász zászlóalj is követett.

Utóbb említett dandár ezalatt a Westerholz nyugati szegélyén vonult fel.

A Spachbach felé irányított különítmény első vonalbeli századjai a **Raoult** hadosztály tüzéségének hatásos tüze alatt lépték, illetve gázolták át a Sauer patakot s onnan csoportonként futólépésben haladtak át a semmi fedezéket nem nyújtó réten a wörthmorsbronnai műútig, honnan, —karöltve az erdőtől északra előnyomuló V. hadtest III/50. zászlóaljával¹⁵¹⁾ — az erdőszelt megszállva tartó francia rajvonalat mihamar visszaszorították; a tartalékban hagyott III/80. zászlóalj kissé későn követte a rajvonalat a Sauer túlsó partjáról. Négy 87-es és egy 50: ezredbeli század már be is hatolt az erdőbe, midőn egyszerre az erdőben támadásra csoportosítva álló 3. zuáv ezred megelőző rövid gyorstűz után szuronyrohamra indul. Egyidejűleg az erdőtől északra álló francia 11/56. zászlóalj is a poroszok jobb szárnya ellen bekanyarodik, s így az erdőbe behatolt ellenség könnyű szerrel a mélységbe vetetett vissza. A visszavonulókat a zuávok csak az erdő széléig követték, a hol azután a Spachbach körül a Sauer patak partját megszálló porosz osztagokkal újból felvettetett a tűzharcz.

Hasonló sors érte a Gunstetten át keresztülvitt támadó műveletet is. Az iderendelt porosz csapatok beérkezése után a 11. vadászzászlóalj és a II/50. zászlóalj egy százada a Bruch M.-nél átlépi a Sauert s megkezdi előnyomulását a szembenfekvő magaslatok felé, melyeken a **Lartigue** hadosztályhoz tartozó 1-ső vadászzászlóalj volt tűzharczhoz fejlődve. Utóbb említett zászlóalj erősítésére, attól északra az I. és III/56. zászlóaljak is előrevonattak, mire az 1. vadászzászlóalj és a gunstetti út mentén felfejlődött 3-ik turkó-ezred támadásra indul s a gyenge porosz osztagokat a Sauer túlsó partjára szorítja vissza. A hid birtokbavétele azonban a Sauer balparti magaslatokról tüzelő osztagok és a tüzéség ellentállása folytán nem sikerült.

E szerint a poroszok déltájban az egész vonalon a Sauer patak keleti oldalára szorítottak vissza, a honnan a szemben álló ellenséggel egyelőre álló tűzharcz vívatott.

¹⁵¹⁾ Lásd 128. oldal.

**A kölcsönös helyzet méltatása és megjegyzések a haroz eddigi
lefolyásához.**

Miképpen az ugyanazon napon vívott spichereni csatánál, úgy Wörth-Froeschwiller előtt is, a német és francia seregparancsnokok intencziója ellenére került harcra a dolog. A bekövetkezett harc indító okát itt is, ott is a két sereg közelsége, leginkább pedig a német alparancsnokok tettvágya és tevékenysége képezte.

Hogy a *porosz trónörökös* mi bírhatta rá azon elhatározásra, hogy a csatát csak augusztus 7-én kezdeményezze, erre nyomós érveket nem igen találunk; 5-én este a 3-ik hadsereg már akként volt csoportosítva, hogy a következő napon vívandó csatában az épen Landauig ért s odáig vasúton szállított VI. hadtestet kivéve, az összes seregrészek résztvehettek. Utóbb említett hadtest támogatására a 7-én vívandó csatában sem lehetett számítani, miután a Landau-Wörth, vagy Landau-Bitsch közötti 45—50 kilométernyi távolságot egy nap alatt gyalog megtenni nem lehetett.

A németek ennél fogva a támadásnak egy nappal való elhatalasztásából hasznot egyáltalában nem húzhattak, annál nagyobb volt ellenben a valószínűség, miszerint Mac Mahon ezalatt a közelben álló erősítéseket magához vonja és állását mesterségesen megerősítve, azt még ellentállóbbá teszi.

Úgy véljük tehát, miképpen a trónörökös szándékos késedelmzését nem annyira saját serege miatti tekintetek, mint inkább más körülmény, ha nem tévedünk, az ellenség ereje és állásáról uralgott bizonytalanság okozta, a mi a *Bernhardi* lovas dandár nem eléggé erélyes föllépésének róható fel. Ez okozta, hogy a 6-ikára szóló hadseregparancscsal Hagenau felé még mindig az összes erőknek majdnem egyharmada hagyatott meg.

Jellemző, hogy ezen parancs mit sem tartalmaz az ellenségről és csak sejteti, de határozottan meg nem mondja, miszerint a hadsereg parancsnoka 6-ikán az összeütközést kerülni óhajtja, a mivel különben a II. bajor hadtestnek a hadseregparancs kapcsán küldött értesítés,¹⁵²⁾ melynek tartalmáról a többi hadtest parancsnoknak tudomása nem volt, határozottan ellentétben áll.

A seregirányításnak a kérdéses értesítésben kifejezésre jutott módja ágyúdörgés által, megbízhatlan kiviteli jelnek bizonyult és bizonyára az marad jövőre is, a mennyiben könnyen megeshetik, hogy más irányból jövő ágyúdörgés vagy ahhoz hasonló zaj, mennydörgés stb. vagy — mint a jelen esetben is történt, — egy magasabb vezetés által nem szándékolt ágyúzás szolgált okot az előre megállapított művelet megkezdéséhez; sőt a halk ropogású új lőpor alkalmazása mellett, erdős, hegyes vidéken a legcsekélyebb ellen-

¹⁵²⁾ Lásd a 115. oldalon.

irányú szél is elegendő, hogy az ágyúörgést és puskaropogást felfogja.

Valamint a porosz trónörökös, úgy **Mac Mahon** sem igen volt tisztában a vele szemben álló sereg erejével és helyzetével, csupán ez indokolja abbéli elhatározását, hogy a túlerősnek ismert ellenséggel a harcot felvegye; mert hogy számbeli kisebbségét tudta, érezte, kitűnik 5-én kiadott intézkedésének szövegezéséből, melylyel a parancsnokoknak tudomására hozza, hogy: „erős ellenséggel és rettenetes (formidable) tűzérsséggel“ kellend megbirkózniok. De hogy vele szemben háromszoros túlerő álljon, azt talán mégsem tételezte volna fel, főképp miután elhatározása pillanatában a VII., de különösen az V. hadtest támogatására biztosan számított.

De bármint álljon is a dolog, a marsallnak ily nehéz viszonyok között megfogamzott bátor elhatározása kell hogy minden fenkölten gondolkozó katona szívét és lelkét örömmel és elismeréssel töltse el.

Az augusztus 4-ig alakult általános helyzetből kifolyólag a **Bazaine** parancsnoksága alá helyezett Saarmenti hadsereg a fő-, **Mac Mahon** seregrésze ellenben a mellékcsoportot képezte, mely utóbbinak természetszerű feladatává vált, lehetőleg nagy számú ellenséget magára vonni és egyúttal megakadályozni, hogy ezen ellenség a Vogeseken áthaladva, a Saar vonalát és az annak mentén felállított fősereget délről megkerülje.

Ezen feladat mikénti megoldása tekintetében kérdés és elhatározás tárgyát képezhette, vajjon az inkább védőlegesen a Vogesek mögötti, avagy inkább támadólagos szellemben a szorost alkotó Vogesek előtti állásfoglalással oldassék-e meg? Az első eset a rendelkezésre álló erők széjjel forgácsolását vonta volna maga után, a mennyiben a hegységen át vezető utak mindegyikét, de különösen azokat, melyek Bitsch, Lützelstein és Zabern irányában szelik át a Vogeseket, meg kellett volna szállani, míg ellenben' ar¹ Wörth melletti állásfoglalással mindezen bejáratok az egy helyen összpontosított, egy kézben, egységes vezénylet alatt maradt sereggel voltak elzárhatok.

Áttérve a csata első részében előfordult harczásatilag érdekes mozzanatok megbeszéléséhez, mindenek előtt kiemelendőnek tartom, miszerint a két fél parancsnokának akarata ellenére lángra lobbant harc, hasonlóan mint Spicherennél láttuk, a feszült viszonyokból kifolyó, de előre nem látott körülmények összejátszásában leli indokát.

Úgy a Walther vezérőrnagy, mint a francziák által Gunstett felé kezdeményezett erőszakos szemrevétel céljai: hírszerzés. Hogy

az V. hadtest elővéd parancsnokának esze ágában sem volt a végkövetkezményeiben beláthatlan csatát megkezdeni, mutatja azon körülmény, hogy midőn kíváncsisága, erős francia gyalog és tüzértüz megszólamlása által kielégítést nyert, jónak látta, kezét mihamarabb a darázs-fészekből visszahúzni. Hogy pedig a keze ujjába bocsátott fulánk mérge nyílsebességgel az egész testbe, a trónörökös seregébe hatolt át, arról ő mitsem tehet.

Igaz ugyan, hogy most már hasonló helyzetben, az 1870—71 évi és a későbbi hadjáratokban szerzett tapasztalatok által tisztult felfogásunk szerint más úton-módon, lovas járőrök által szereznők meg a szükséges tudnivalókat; de azért Walther vezérőrnagy eljárását legkevésbé sem rosszalhatjuk, mivel nem szabad felednünk, hogy azon időben a szemrevételnek még ezen módja dívott, sőt 1859-ben, de 1870-ben még Saarbrücken előtt is, mint tudjuk, e czélra egész hadtestek lettek kirendelve.

A II. bajor hadtest parancsnoka azon intézkedésével, hogy hadtestének egy részét 6-án reggel a megállapított ágyúdörgés elhaogzása előtt rendelte közelebb Wörthöz, tulment a hadseregparancsnokság kívánalmán: evvel azonban nemcsak hogy hibát nem követett el, hanem ellenkezőleg ezen tény a helyzetnek igen helyes felfogására vall.

Ahhoz azonban, feltétlenül megjegyzés fér, hogy a 4-ik bajor hadosztály elővédje az első ágyúlövés elhangzása után a hadosztály zömének felfejlődését be sem várva, azonnal támadásba megy át, minden felderítés nélkül az arcvonal előtt, s anélkül, hogy magának a harcshelyzetről az V. hadtestnél információt szerzett volna.

Az izoláltan előnyomuló 4 elővéd zászlóalj a langensulzbachi erdő déli szegélyéhez érve, kis lőtávolságnyira, egy széles arcvonalban harcához fejlődött egész ellenséges hadosztályt talál magával szemben, úgy, hogy a főcsapattól beérkező erősítéseket tisztán csak a tűzvonal meghosszabbítására lehetett felhasználni, nehogy az elől levő zászlóaljak az ellenség által túlszárnyaltassanak. Ez okozta, hogy 10 óra körül a hadosztálynak a szívós erdei harc által meglehetősen rendetlenségbe jutott 10 zászlóalja, 4000 lépésnyi széles, ellentállás kifejtésére legkevésbé sem alkalmas tagozást vesz fel, úgy hogy azokra a harc félbeszakítását elrendelő parancs úgyszólván üdvös jótétemény számba ment.

Növelte az ekként széjjel máit osztagok kritikus helyzetét még azon körülmény is, hogy tartalék gyanánt mindössze 2 zászlóalj, de ez is a rajvonal mögött több mint 2000 lépésnyire állott s hogy azok saját tüzérségük támogatásában egyáltalában nem részesültek.

Tény, hogy az erdős terep korlátozta az utóbbi fegyvernem alkalmazását, de teljesen ki nem zárta, miután az ütegek, vagy legalább is azok egy része, a Nehwillertől délre fekvő magaslatokon igen szépen akcióba léphettek volna.

A harc félbeszakítása folytán a bajoroknak másfél óráig tartó heves küzdelme hiába való vérontás színében tűnik fel, mély az általános helyzetben mit sem változtatott.

Azon körülmény, hogy a francziák a legnagyobb flegmával nézték és túrték a bajorok visszavonulását anélkül, hogy a kedvező alkalmat támadólagos visszavágásra felhasználták volna, szinte raegmagyarázhatlan jelenség.

A harcnak újbóli felvétele az V. hadtest körletében a helyzetnek helyes felfogásán alapult, a mennyiben a két szárnyon kezdeményezett harc idejében a közép semmi szín alatt sem maradhatott tétlenül.

Ezen harczok bevezetése a Wörth-tel szemben alakított hatalmas tüzértömeggel, valóban mesteri kézre vall; annál feltűnőbb, hogy erőteljes gyalogsági támadás helyett, itt megint csak az erőszakos szemrevételek egy módjával, úgyszólván tüntetéssel állunk szemben; másnak a Spachbachon és Wörthön át 2 — 2 zászlóaljjal inscenált vállalatot nem igen nevezhetjük, mely a szükséges nyomaték hiányában sikerre absolute nem vezethetett.

Mint nagy horderejű tény kiváló figyelmet és méltatást érdemel **Kirchbach** tábornok elhatározása: előljáró parancsnokságának határozott tilalma ellenére aharczot saját felelősségére tovább folytatni. Ezen parancs ép oly időben érkezett, midőn a viszonyok a lehető legrosszabbul állottak, mert ha e pillanatban végig tekintünk a németek helyzetén, abban a csatának sikerrel való folytatására vajmi kevés biztatást találunk, a menyiben az V. hadtest csapatjai éppen visszadobattak a Sauer jobbparti magaslatokról és csak a legnagyobb erőmegfeszítés árán képesek magukat a patak nyugati partján és Wörthben tartani.

A jobb szárnyon a bajorok már hátrálófélben vannak, azon szándékkal, hogy teljesen kivonják magukat a harczból, míg ellenben a déli szárnyon a XI. hadtest előcsapatjai az Y. hadtestbeliekkel egyidejűleg Kirchbach tábornok szeme láttára lettek a Sauer bal oldalára visszaszorítva.

Látjuk tehát, miszerint a tábornoknak elhatározása, a csatát folytatni, igen nehéz viszonyok között, a felelősség terhének legnagyobb hatású hatása alatt, és annak teljes tudatában szülemlett meg.

Első pillanatra ezen elhatározás majdnem fegyelemellenes tetteknek látszik, de ha meggondoljuk, miszerint **Kirchbach** tábornok feltehetette, hogy a hadseregpáncsnokságnak e parancs kibocsátása alkalmával a dolgok valódi állásáról tudomása nem volt, az V. hadtest parancsnoka, mint a csatatéren jelenlevő legrangidősb tábornok mindenesetre jogosítva érezhette magát a megváltozott viszonyokkal szemben a magasabb parancs teljesítésétől eltekinteni.

A következménydús elhatározás kizárólag morális tényezőkhöz alapult s így annak rugója és indoka is első sorban erkölcsi téren keresendő.

Az elhatározás nehéz pillanatában **Kirchbach** tábornok tisztán átlátta, miszerint a harcznak félbeszakítása által az ügy érdekében hozott összes eddigi áldozatok és a Weissenburgnál kivívott előnyök egy csapással hatályukat veszítik s hogy a kényszerítő ok nélkül kézből kiadott fölénynek, az anyagi és erkölcsi túlsúlynak újbóli helyreállítása, óriási munkába kerülne. E mellett nem szabad felednünk, hogy a 3-ik hadsereg csapatjai közül csupán egyet, az V. hadtestet lehetett valóban porosz érzelműnek tartani, de ez is nagyobbára lengyelekből állott, és hogy a többi hadtestek, kivéve a XI-iknek egy részét, kivétel nélkül oly csapatokból alakultak, melyek 4 évvel előbb 1866-ban, még Poroszország ellen ragadtak fegyvert. Világos, tehát, miszerint az ily kevert érzelmű elemekből összetákolt hadseregbe lelket, bizalmat és kitartást csak a győzelem önthetett, míg ellenben a legcsekélyebb balsiker könnyen egykedvűséget, az első csatavesztés pedig még elpártolást is vonhatott volna maga után; ellenben biztos volt, hogy a csatatérnek kényszerítő ok nélkül való odahagyása a francziáknak jogot ad, hogy a győzelmet maguknak tulajdonítsák

Végül a szakadatlan vasúti zaj következtetni engedte, hogy az ellenség folyton erősítéseket von magához s hogy ennél fogva a másnapra elhalasztott támadás alkalmával az erőviszonyok még kedvezőtlenebbekké válhatnak.

Mindezeknél fogva kétségen kívül áll, miszerint **Kirchbach** tábornok teljesen a fenforgó viszonyok szellemében járt el, midőn elhatározta, hogy a helyzet nehézsége daczára a csatát saját felelősségére folytatni fogja s ezért a nap dicsősége első sorban őt illeti.

Másrészt elismeréssel adózunk a **trónörökös** higgadtságának is, hogy felháborodás nélkül türte határozott parancsának önkényü mellőzését és hogy a csatatéren megjelenve, alárendelt közegének felfogását és az abból kifolyó rendelkezéseket magáévá tette.

A német XI. hadtestnél mindenek előtt feltűnő, hogy az a hallott ágyúdörgés daczára táborba szállni készül, de **Schachtmeyer** tábornok kezdeményező magatartása csakhamar átterjed a hadtest összes részeire.

Miként az V. hadtestnél, úgy itt is az elől levő osztagok elhamarkodva és izoláltan törnek előre, de mihamar vissza is dobatnak. Hogy a Sauer vonalát tartani sikerült, az első sorban a Gunstett-Goersdorf között harcban álló tűzértömegnek köszönhető, mely méltó ellenfél hiányában tüzet az éllenséges gyalogság ellen összpontosíthatta.

A **Schachtmeyer** tábornok által előre rendelt elővéd két csoportra oszlik, ezáltal, nemkülönben a 42-ik dandárhoz tartozó 11. vadász zászlóaljnak a legelső vonalba jutása folytán, a harczászati kötelék teljes felbomlása következett be.

Francia részén általában véve ugyanazon harczmodort talál-

juk itt is, mint Spicheren-Forbach előtt; ennek általános jellege: szívós védelem gyakori ellenlökemekkel, de az ezek által helyileg kivívott előnyök rendszerint nem aknáztatnak ki.

Az állásnak mesterséges úton való megerősítésére, daczára annak, hogy elég idő állott rendelkezésre, kevés súly lett fektetve.

A csapatok első felállítását általában véve helyeselnünk kell; a 3-ik zuáv ezrednek a Niederwald északkeleti kiszögellését véleményem szerint már kezdettől fogva kellett volna biztosítania a keleti erdőszegély megszállása által. Különben az említett ezrednek meglepően intézett ellenlökeme teljes mértékben elismerésre méltó, csakhogy úgy ez, mint a tőle délre ellenlökemre indult 3. turkó-ezred és 1. vadász zászlóalj, megelégszik az ellenségnek a mélységbe történt visszavetésével, a hátráló ellenséget csak a wörth-morsbronnai műútig követvén.

Végül említésre méltó, hogy mindkét fél lovassága a gyalogság mögött hátul áll s hogy sem a harcz előtt, sem az alatt a felderítés és hírszerzés érdekében mit sem tesz.

Kölcsönös helyzet déltájban.

A déltájban beállott harczászati helyzet a németekre nézve legkevésbé sem nevezhető kedvezőnek; mindhárom elsővonalbeli hadtest támadása ismételten visszaveretett s a Sauer patak vonala csak ügygyel-bajjal volt tartható a francziák túlereje és meg-megújuló ellenlökeme ellen.

Egyenként véve a hadtesteket, helyzetük a következő:

II. bajor hadtest. A délelőtt folyamán harczban állott csapatok legnagyobb részénél a vesződéses terepen való visszavonulás folytán nagymérvű kimerülés és töltényhiány állott be; a **Kirchbach** tábornok felszólítása folytán kilátásba helyezett támadás megújítására ennek folytán további erősítések beérkeztéig egyelőre csak azon csapatok voltak előre rendelhetők, melyeket az eddigi harcz még nagyon meg nem viselt.

Ezekből a III/5. és III/II. zászlóalj a froeschwilleri erdő északkeleti csúcsa felé, a 10. vadász zászlóalj 2 százada, 1 üteg és 1 lovas századból álló különítmény pedig Nehwiller felé vette útját, hogy innen meglepőleg az ellenség balszárnnyába kerüljön, azonban mindkét különítmény előnyomulásának a froeschwilleri erdő északi szegélyén harczkészzen álló francia tűzvonal csakhamar gátat vetett. A Lembach felől útban levő 5. gyalog és a dzsidás dandár délután 1 órakor még két kilométernyire volt Mattstalltól.

Az V. hadtest részéről már majdnem az egész 10. hadosztály harczban állott¹⁵³⁾, a 9-ik hadosztály pedig már befejezte volt felvonulását a dieffenbach-wörthi műút mindkét oldalán.

¹⁵³⁾ Lásd 128. oldal.

A **XI. hadtest** parancsnoka, **Bose** tábornok délelőtt 11 órakor Gunstettbe érve, az elől harczoló 21. hadosztály támogatására a 22-ik hadosztályt is előrendelte. Ekkor ékezik be Kirchbach tábornok segélynyújtás iránti felszólítása, mire Böse tábornok a hadtest tüzéséget is a Gunstett és Spachbach között elterülő magaslatra rendeli, a 22-ik hadosztálynak pedig parancsot küld, miszerint az ellenséges állás jobb szárnyát támadja meg

I. **bajor hadtest**. Ennek elővédje reggel 6 órakor indult el Ingolsheimből és délelőtt 10 óra 30 perczkor Lampertslochba ért. Az elővédet 2 kilométernyi távolságra az 1-ső, s ezt a 2. hadosztály követte.

Midőn délelőtt 11 óra 30 perczkor Wörth irányában az ágyúdörgés élénkebbé vált, a Lampertslochban jelenlevő **Stephan** tábornok hadosztályának azonnali előnyomulását rendelte el.

Délután 1 órakor a hadtest következőleg állott: a 2-ik dandár három harczvonalba tagozódva Görsdorftól délre;

a 3-ik cheveaux-legers-ezred nevezett helység mögött; az 1-ső hadosztály tüzéségé felvonuló félben az V. hadtest tüzéségének jobb szárnyán;

az 1-ső dandár Preuschorfot, a hadtest zöme Lobsannt érte el.

A hadtest parancsnoka, **v. d. Tann** tábornok éppen a csataterre érkeve, Kirchbach tábornokkal a további teendők iránt értekezett.

Werder hadtestéből a württembergi hadosztály reggel 6 órakor indult el Aschbach környékéről s délelőtt 10 órakor Reimerswillerbe ért. Innen az elővéd a Hagenauer Forst felé, a 3-ik vadász zászlóalj két üteggel pedig Gunstett irányában tolatott előre.

A badeni hadosztálynak délelőtt 10 óra 30 perczkor Hochwillerig még néhány kilométernyi útja volt.

Délelőtt 11 órakor a XI. hadtesttől értesítés érkezik, miszerint az Gunstett felé támadólag előnyomul, mire Werder tábornok indítatva érezte magát már kiadott intézkedéseinek némi módosítására; e szerint a württembergi hadosztály elővédjét képező 1-ső dandár (5 zászlóalj, 2 lovas század, 1 üteg) arczczal a Hagenauer Forst felé meghagyatott előőrsi felállításában, a nevezett erdőből jövő esetleges támadások ellen, a 2. dandárnak pedig a már előbb Gunstett felé előreküldött 3. vadász zászlóaljat kellett követnie.

A Reimerswillernél álló 3-ik dandár közvetlenül a hadsereg főhadiszállásából parancsot kapott, hogy a végéhez csatlakozó tartalék tüzéséggel és 2 lovas századdal Dieffenbachba vonuljon. Ezen öt zászlóalj, 2 lovas század és 6 ütegből álló oszlop éle délután 1 óra 30 perczkor érte el Hölschlochot, míg ellenben a Surburgon át menetelő s ott a XI. hadtest vonata által feltartóztatott

2-ik dandár csak délután 2 óra felé gyülekezhetett a Sauer patak és a Westerholz között.

A lovas dandár zöme a XI. hadtest parancsnokának parancsnoksága alá helyeztetett, a ki azt Gunstett s később Eberbachon át, Reichshoffen felé tolta előre.

A badeni hadosztály délután 1 órakor Hochwillernél menetkészen várta a további parancsot.

A 4-ik lovas hadosztály a hadseregparancscsal elrendelt arcváltás eszközlése után Schönewald melletti táborhelyén, a csatától 16 kilométernyi távolságban maradt.

Ez volt nagyjában a német 3-ik hadsereg helyzete, midőn délután 1 órakor a *trónörökös* annak körletében megjelenve, a csata további vezetését átvette.

A francziák eredeti felállításán ez ideig csak annyiban történt említésre méltó változás, hogy a jobb szárnyon harcoló Lartigue hadosztály a vele szemben álló ellenség visszanyomása után a Wörth-morsbronni műútig hatolt előre.

Míg tehát általában véve az előny harcászati tekintetben a déli órákban még a francziák részén van, addig a hadászati helyzet a már folyamatban levő kettős átkarolás folytán már is a németekre nézve kezd kedvezővé válni.

Ezen előnyös fordulat első sorban a német alparancsnokok — értve alatta a hadtestparancsnokoktól lefelé az alsóbb parancsnokokat — céltudatos tevékenységének köszöni léteit, mert csakis így vált lehetségessé az erőknél csatához való gyors egyesítése.

Miképpen Spicherennél 3 és 5 óra között, úgy itt Wörthnél a déli órákban áll be német részen a krízis, de a sötét felleg, vagy másrészt a jó szerencse órája a francziákra nézve, itt is ott is hamar elvonul, a nélkül, hogy utóbbiak azt határozott támadásba való átmenet által előnyükre fordították volna.

Véleményünk szerint főleg Wörthnél a helyzet a krízis pillanatában Mac Mahonnak csak két helyes alternatíva között engedett szabad választást: támadni vagy visszavonulni; a védelemnek passzív módon való folytatása csak hiábavaló vérontást okozott.

A csata lefolyása a délután folyamán.

A porosz trónörökös beérkezése a harc színhelyére.

Miután a Wörth felől hallott ágyúzás déltájban minden várakozás ellenére perczről perczre élénkebbé vált, a Sulzban levő *porosz trónörökös* törzsével a harctérre lovagol előre s délután 1 órakor a wörthi magaslatokra érve, személyesen átveszi a csata további vezetését.

A mondott időben, mint tudjuk, az V. és XI. hadtest előllevő osztagai a Sauer patak mentén nagyjobbára álló tűzharcot folytat-

tak; a többi seregrészek közül útban és közel voltak már az 1-ső bajor hadosztály az V. hadtest jobb szárnya felé és a württembergi hadosztály a XI. hadtest mögé. Azonfelül legközelebb a Lembach felől közeledő 3-ik bajor hadosztály érkezhett a csata színhelyére, ellenben a hadsereg többi részeinek támogatására csak jó idő múlva lehetett számítani.

Az ellenfél számerejét a trónörökös — a Dumesnil hadosztályt is beleszámítva — mintegy 50.000 főre becsülte, mely a hír szerint útban levő Lespart hadosztály idejekorán való beérkezése esetén 60.000-re emelkedhetett. Ezen erőnek foglalkoztatására arcban a hatalmas tüzértömeg által támogatott V. hadtest elégségesnek látszott, minek folytán a fenmaradó erőből az ellenség mindegyik szárnya ellen mintegy 30 — 40 000 ember volt működésbe hozható.

Ez értelemben adta ki a trónörökös délután 1 órakor a seregrészek kölcsönhatásának összhangzásba hozatala és további működésük szabályozása céljából az alábbi intézkedést:

„A II. bajor hadtest akként hat az ellenség felállításának balszárnyára, hogy ezen szárny mögé Reichshoffen irányába juthasson. Az I. bajor hadtest, egy hadosztálynak tartalék-viszonyban való visszahagyása és a menetnek lehető gyorsítása mellett, a II. bajor és az V. porosz hadtest közé ékelje be magát. A XI. hadtest Elsasshausen-en keresztül és a Niederwald mellett áthaladva, erélyesen Froeschwiller felé nyomul elő. Werder hadtestéből a württembergi hadosztály a XI. hadtestet Gunstettré s onnan a Sauer patakon át követi; a badeni hadosztály egyelőre Surburgig nyomul elő.

Ezen rendelkezésről az V. hadtest parancsnoka oly megjegyzéssel lett értesítve, miszerint támadó előnyomulását a színenfekvő magaslatok ellen egyelőre ne kezdje meg, miután az I. bajor és a XI. hadtest közbelépése 1—2, Werderé pedig 3 óra lefolyásánál előbb nem igen várható.

Miután azonban az alparancsnokok önálló tevékenységük által a közölt intézkedés határozmányait, mint alább látni fogjuk, jóval megelőzték, az elrendelték szoros betartása és kivitele már nem volt lehetséges.

Az V. hadtest támadása a wörth-froeschwilleri magaslatok ellen délután 1 és 2 óra között.

A hadsereg parancsnoksága által kiadott fenti irányelvek beérkezése előtt a déli órában beállott nehéz harcshelyzet folytán Wörth felé mindig újabb erősbitések harczaállítása vált szükségessé¹⁵⁴⁾ s midőn *Kirchbach* tábornok délután 1 órakor a 46. ezred

¹⁵⁴⁾ Lásd 128. oldal.

I. és III. zászlóalját is ugyanoda rendelte, a mondott időben a Gunstett és Görsdorfnál-, valamint a tüzérség fedezetére visszahagyott osztagokon kívül a **10. hadosztály** összes gyalogsága az első harcvezonalban Wörth-nél nyert alkalmazást.

Hogy szükség esetén a **9. hadosztály is** kéznél legyen, a 18. dandár Spachbach-, a 17. dandár pedig Wörth felé rendeltetett előre.

Utóbb említett dandár felvonulásának és jobb oldalának biztosítására a 18. dandár kötelékébe tartozó 5. vadász zászlóalj jobbra előre tolatott. Ezen zászlóalj megfélemezve tulajdonképpeni feladatáról, egészen Görsdorfig, sőt később az újonnan előrerendelt bajor osztagokkal¹⁵⁵⁾ egyetemben az Alte- és Säge M. közötti erdőbe hatolt s ott vette fel a harcot a froeschwilleri erdőt megszállva tartó 2-ik turkó-ezreddel.

A Wörth felé irányított **17-ik dandár** 4 zászlóalja¹⁵⁶⁾ csak nehezen tudott a más csapatok, sebesültek és megriadt lakosság által elállt város utczáin előrejutni, úgy hogy egyelőre csak az 58. ezred I. és III. zászlóalját sikerült a város északi kijáratánál gyülekeztetni.

Az 58. és 59. ezred II. zászlóaljai, valamint a 19-ik dandártól szintén visszatartott 6. gránátos ezred II. zászlóalja, hadtest tartalék gyanánt a Sauer keleti oldalán vett felállítást.

A 4. dragonyos ezred Wörth keleti kijáratánál állott fel.

A Spachbach felé irányított 1 8-ik dandár, első harcvezonalban előnyomuló 47. ezred nevezett helységtől északra századonként gázolta át a Säuert, hogy a szorult helyzetben levő 20. dandár 2 zászlóalját (I és III./50) mielőbb támogathassa; a második harcvezonalban előnyomuló 7-ik király-gránátos ezred a Sauer bal partján maradt.

Ezen támadó mozdulatok folytán *francia részről* mindenképp előtt a még tartalékban állott **Pellé** hadosztály ütegei állítottak harczba a froeschwiller-wörthi műuttól délre harczoló 2. zuav ezred bal szárnyán, melyeknek azonban a német tüzérség főlénye folytán gyakran állást kellett változtatniok, minek folytán a támadó gyalogságban csak igen kevés kárt tehettek.

Alig hogy a Wörthön áthatolt porosz csapatok az elől fekvő magaslatokat megmászni kezdék, ellenük a wörth-froeschwilleri műut mindkét oldalán felfejlődött **Raoult** hadosztály öldöklő tűzhatást fejtett ki, miczélből a még tartalékban állott 8-ik vadász zászlóalj szintén a tűzvonalba rendeltetett előre.

A Spachbachtól északra támadásra indult porosz zászlóaljak a **Dumesnil** hadosztály 1/21. és 17. vadász zászlóaljával ele-

¹⁵⁵⁾ Lásd 136. oldal.

¹⁵⁶⁾ 2 zászlóalj (I és III/59) már előbb Görsdorfbra rendeltetett, lásd 126. oldal.

gyedtek harcza, mely utóbbiak eleinte a **Raoult** hadosztályhoz tartozó 2-ik zuáv ezred I. zászlóalja, a jobb szárnyon pedig a **Lartigue** hadosztálynak 11/56. zászlóalja által hathatósan támogatottak.

A **Dumesnil** hadosztály ütegei az V. hadtest tüzérségének főlénye folytán már előbb kénytelenek voltak a tűzharczczal felhagyni, ezek most a tüzér tartalékból még két üteg által megerősítve, újból felvonultak Elsasshausen mellett, de a hatásos ellenséges lövegtűz folytán csak kevés ideig tarthatták magukat s néhány ösztűz adása után a magaslat mögé vonultak vissza, minek folytán a porosz osztagok fokozatosan tért nyerhettek.

Nemsokára azonban megjelenik az eddig Elsasshausen mögött második harczvonalban visszatartott francia 3-ik sored az Elsasshausen és Niederwald közötti magaslatokon és a vakmerően előnyomuló porosz 47. ezredet részint tűzharczczal, részint szuronynyal újból a wörth-morsbronnai műutig szorítja vissza; az ezen műut mentén elfoglalt állásból sikerült aztán az előnyomulás alkalmával már ott visszahagyott 50. ezred két zászlóaljának támogatása alatt, a francziáknak ismételt ellenökemeit visszautasítani, sőt a második harczvonalban előnyomuló 7-ik király-gránátos-ezred beérkezése után újból az egész porosz tűzvonal támadásba megy át, és ez alkalommal sikerül a Kálvária hegyet birtokba ejteni, melynek visszavétele a francziák ismételt erőmegfeszítése daczára sem sikerült.

Így látjuk, miszerint a délután folyamán eddig keresztülvitt harcz mindkét részen alárendelt erőcsoportok támadó ellenökemeinek egész sorozatából állott, melyek által sem az egyik, sem a másik oldalon maradandó sikert elérni nem lehetett.

Midőn végre 2 óra tájban az I. bajor hadosztály az V. hadtest mögé beérkezett s a francziáknak egyik ellenökeme éppen újból visszautasított, **Kirchbach** tábornok a Sauer patak nyugati oldalán levő összes erőknak parancsot küld a támadásba való átmenetre a szemben fekvő magaslatok ellen.

Ennek folytán a Wörth északi kijáratánál gyülekezett két 58-as zászlóalj¹⁵⁷⁾ a wörth-froeschwilleri műuttól északra támadásra indulván, rövid tűzharcz után a magaslat felső szélét birtokába ejti.

Említett műúton és attól délre a 19. dandár 5 zászlóalja és 2 század a 20. dandártól nyomult elő, de csak lassan juthatott előbbre, míg végre az átkarolólag érvényre jutott tűzhatás által ezen csoportnak is sikerült a magaslatra feljutni.

Miután az ekként tért nyert tűzvonal saját tüzérségét a tűzki-fejtésében gátolta, **Kirchbach** tábornok a 10. hadosztály ütegeit és a hadtest tüzérség felét a Sauer nyugati oldalára rendeli; a tüzér-

¹⁵⁷⁾ Lásd 140. oldal.

ségnek fenmaradó része¹⁵⁸⁾ egy gyalog századnak fedezete alatt a wörth-görsdorfi útig vonatott előre, a hol nemsokára az I. bajor hadtest tüzérsége is felvonult.

Egyidejűleg a Sauer keleti oldalán levő gyalogság is a túlsó partra rendeltetett; még pedig előnyomult: a III/47. zászlóalj a nagy műttől délre liarczoló tűzvonal mögé, a II/6. zászlóalj Froeschwiller, a 11/58. zászlóalj Elsasshausen felé. A 11/59. zászlóalj a városon áthaladó tüzérség fedezése céljából egyelőre még Wörthben maradt.

A XI. hadtest támadása a francia jobb szárny ellen.

A 41. gyalog dandárnak már letárgyalt bevezető harcza alatt¹⁵⁵⁾ a Westerholz nyugati szélén összpontosított felállításba átment **42-ik dandár a Schachtmeyer** tábornoktól kapott parancs folytán¹⁵⁶⁾ következőleg állott fel:

A 88. ezred I és II. zászlóalja Spachbachban és a helység-től délre fekvő szakadásszerű teknőben; nevezett ezred III. zászlóalja és a 82. ezred Gunstettől északra; utóbbiak mögött a 14. huszár ezred.

Ezalatt a **Böse** táborrok által az elől levő csapatok támogatására előre rendelt **22. hadosztály**¹⁵⁷⁾ következőleg nyomult elő:

43. dandár. A 32. gyalogezred I. és II. zászlóalja Gunstett déli kijárata felé; a Surburg megszállására kirendelve volt III./32. zászlóalj később egy századnak visszahagyása mellett a 44-ik dandárhoz csatlakozott.

A 95. ezred I. és II. zászlóalja az előbb említett ezredtől kissé jobbra lett irányítva; a III/95. zászlóalj a 13. huszárezreddel augusztus 6-ikára a Hagenauer Forstban eszközlendő szemrevételre volt kirendelve; később a hagenai műúton csak egy lovas század hagyatott, a különítmény fenmaradó része pedig Gunstettnél szintén a 44-ik dandárhoz csatlakozott.

A **hadosztály tüzérség** a 32. ezredet követte. Mihelyt a III/II. üteg Gunstettől délre felvonult, a vele szemben álló francia szórólöveg üteg azonnal visszavonult, mire a hadosztálynak mindnégy ütege a 21-ik hadosztálynak Gunstettől északnyugatra már tűzben álló tüzérsége mellé vonult fel. Ide vonult be később a hadtest-tüzérség is, úgy hogy e helyen összesen 12 üteg lépett akcióba; a hadtest tüzérség 2 ütege állítólag hely hiányában fedve hátul maradt.

¹⁵⁸⁾ A 9-ik hadosztály tüzérsége és a hadtest tüzérségből a 8. könnyű és mindkét lovaglő üteg.

¹⁵⁹⁾ Lásd 130. oldal.

¹⁶⁰⁾ Lásd 129. oldal.

¹⁶¹⁾ Lásd 137. oldal.

Időközben a 22. hadosztály parancsnoka, **Gersdorff** tábornok a 95. ezredet a 21-ik hadosztály tűzvonalába, a 32-ik ezred 2 zászlóalját Dürrenbachon át Morsbronn felé, s végül a 44. **dandárt** Gunstett felé rendelte előre.

Az ekképen harcához csoportosított egész német XI. hadtesttel szemben csakis **Lartigue** hadosztálya állott mind a tiz zászlóaljjal az első vonalban, mindennemű tartalék nélkül körülbelül 3000 lépés széles kiterjedésben.

Lartigue tábornok látva a veszélyt, **Mac Mahont** sürgős segélynyújtásra szólítja fel. Erre a marsall egyik segédtszjtjét azon utasítással küldi vissza, miszerint a hadosztály elfoglalt állását minden áron tartani iparkodják, a csapatok pedig tudomásba helyezendők, hogy a Bitschből reggeli 4 óra óta útban levő V. hadtest **Lespart** hadosztályának beérkezése minden pillanatban várható, a mikor a kért támogatás megadatni fog. Ezen ígéret, ha másnak nem is, legalább reményt gerjesztő idegcsillapítónak vált be.

A XI. hadtest támadása általában véve következőleg folyt le:

A jobb szárnyon: Spachbachból a Niederwald keleti szélé ellen $4\frac{1}{2}$ zászlóalj nyomult elő, még pedig a III/87. zászlóaljjal és ugyanazon ezred 1. és 2. századjával az első-, az 1/88, 11/80. és 11/88. zászlóaljakkal a második harcvonalban. A semmi fedezéket nem nyújtó réten való veszteségteljes áthatolás után az erdőszél csakhamar birtokba ejtetett; a harc közben végrehajtott jobbra-kanyarodás után ezen csoport meglehetősen felbomlott kötelékekkel ért az erdő északi szegélyéhez; a vele szemben harcoló francia osztagok a Niederwald és Elsasshausen között fekvő erdőparcellába vonultak vissza s azt sikerült is egyelőre megtartaniok.

A középén: $4\frac{1}{2}$ zászlóalj a Bruch M-től az Albrechtshäuserhof felé tartott; ebből a 11. vadász és az 1/95. zászlóalj, továbbá a 95. ezred 5. és 6., valamint a 87. ezred 6. és 8. százada az első, az utóbb említett ezred 3., 4. és 7. százada a második-, s végre a 80. ezred 3., 4., 10. és 11. százada a harmadik harcvonalba jutott.

Ezen támadó csoport raj vonala minden nehézség nélkül a nagy műutig jutott előre, a további előnyomulás azonban csak lépésről lépésre volt kierőszakolható. Az Albrechtshäuserhof majort francia védőrsége csak akkor hagyta el, midőn az az ellenséges tüzérség által romba lövetett, délen pedig gyalogság által megkerültetett. Körülbelül ez időtájt lövetett csipőn agunstetti magaslaton álló **Böse** tábornok is, ki mindannak daczára továbbra is csapatjai körletében maradt. Ellenben a 41. dandár parancsnoka, **Koblinski** ezredes az alatta agyonlőtt lovának összerogyása alkalmával anynyira megsérült, hogy a harc színhelyéről távoznia kellett.

A bal szárnyon: $5\frac{1}{4}$ zászlóalj Dürrenbachon át Morsbronn felé vette irányát; ezen csoportnál a 32. ezred I. és II. zászlóalja (a 43. dandártól) képezte az első harcvonalat, ezt követte jobbról a 80. ezred 9. és 12. százada (a 41. dandártól), balról a 91. ezred

II. és III. zászlóalj¹⁶²⁾ (a 44. dandártól), végül mint harmadik harczzonal a III/22. zászlóaljnak 3 százada következett.

A bal oldal biztosítására a 13. huszár ezred 3 százada rendelteit ki.

Ezen csoportot követte a 44. dandár is, mely élén levő osztagaival már az ellenség tűzkörletébe jutott, midőn *Gersdorf* tábornok hadosztály parancsnoktól parancs érkezett, miszerint említett dandár Gunstettnél tartalék viszonyban álljon fel. Nehogy azonban a csapatokat a tűzből kivonni kelljen, a 44. dandár parancsnoka *Sclikopp* vezérőrnagy Gunstett felé csak a 83. ezredet térítette le, melyhez később a III/95. zászlóalj is csatlakozott.

A 3-ik turko ezrednek csupán két százada által megszállott Morsbronn a balszárny csoport első harczzonalában előnyomuló I/32. zászlóalj által nagyobb ellentállás nélkül bevetetett; nevezett ezred II. zászlóaljja ezalatt a helységtől délre elterülő hegylejten állott fel.

Miután a francziák jobb szárnya lassan bár, de következetesen a Niederwald felé húzódott vissza, a támadó csoportnak is északnyugat felé arczot kellett váltania, mely alkalommal a 32. és 94. ezred II. zászlóaljai kerültek az első harczzonalba, melyek a Morsbronnól nyugatra fekvő magaslatra érve, az Eberbachtól délkeletre fekvő erdőből jövő hatásos ellenséges tűzzel lettek elárasztva.

A Michel lovas dandár támadása.

E pillanatban az Éber patak völgyében állott *Michel* lovas dandár támadásra indul.

A francia jobb szárnyat parancsnokló *Lartigue* tábornok ugyanis látván a veszélyt, mely a porosz XI. hadtest átkaroló támadása által az egész felállítást fenyegeti, az Éber patak völgyében álló Michel dandárnál jelenlevő *Duhesme* tábornokhoz azon kérelemmel fordul, miszerint a saját jobb szárny degagirozása céljából egy lovas ezredet az előnyomuló németek ellen támadásra indítson. Duhesme tábornok túltett Lartigue tábornok kérelmén, a mennyiben a fenti feladat végrehajtására nemcsak egy ezredet, hanem az egész dandárt rendelte ki, melyhez még a 6. lanciers-ezred 2 százada is csatlakozott, úgy hogy annak összes létszáma 1000 lovason felül lehetett.

A dandár a gunstett-eberbachi út és az Eberbachtól délkeletre fekvő erdőcske között fejlődött harczzra a 8. vértés ezreddel század oszlopokban az első-, a 9. vértés ezred 3 századjával¹⁶³⁾ fejlődött

¹⁶²⁾ Az I/94. zászlóalj a Sauer átjárók biztosítására Biblisheimba. küldetett.

¹⁶³⁾ 1 század a podgyász őrizetére maradt vissza.

vonásban a második-, és ezek mögött jobbra hátul a 6. lanciers ezred 2 századjával a harmadik harcvonalban.

Alig hogy a támadásra indult első harcvonal látható lett, az a jól fedett német csatárok által a nélkül, hogy azok raj csoportokat vagy négyzögeket alakítottak volna, különösen az Albrechtshäuserhof felől öldöklő tűzzel fogadtatott, úgy hogy a 8. vértés ezred pár pillanat alatt iszonyú veszteséget szenvedett. A támadás Morsbronn helység közepe és északi széle felé volt irányítva, a hol a lovasok igen nagy része részint halálát lelé, részint foglyul esett; csak igen kevésnek sikerült a vitézek közül délkeleti irányban elmenekülni.

Hasonló sors érte a lovas dandár második és harmadik harcvonalát is.

A dandár megmaradt részei kerülő úton iparkodtak újból saját gyalogságukhoz csatlakozni, mely alkalommal a porosz 13-as huszárokkal csaptak össze, kik őket újból keleti irányba, a porosz gyalogság tüzebe vetették vissza, minek folytán az egész dandár majdnem teljesen megsemmisült.

A lovas támadás alatt a francia jobb szárnyak ideje és alkalma nyílt Eberbachba és a Niederwaldba visszahúzódní, melyet a XI. hadtest gyalogsága nyomban követett, ezáltal érintkezésbe lépve az Albrechtshäuserhof felé irányított közép támadó csoporttal.

Általános francia támadó lökem.

Mac-Mahon a harcz menetét az Elsasshausen melletti magaslatról szemlélte és körülbelül a Michel dandár fellépése idejében döntő támadó lökem keresztülvitelére határozta el magát, hogy ezáltal az ellenséges csatavonalat Wörth irányában áttörje. Az áttörés foganatosításával az Elsasshausentól nyugatra tartalékban álló Afaire-dandárt¹⁶⁴⁾ bízta meg. A 99. sorezred I. zászlóaljának visszahagyása mellett az Elsasshausentól délre fekvő erdőcske északi szegélyén, a dandár nevezett helységen át a Kálvária hegy felé nyomult elő és azt rövid harcz után el is foglalta.

Ezen támadással egyidejűleg a **Raoult**-hadosztály 2. zuáv és 48. sorezrede is előretört s a porosz osztagokat hamarosan visszaszorította, úgy hogy a zuávok egy része egészen Wörthig jutott.

A bajorok ellen a 2. turkó-ezred a 36. és 78. sorezred részeivel nyomult elő és pillanatnyilag szintén tért nyert.

Végül a jobb szárnyon a Niederwaldban időközben sorakozott Lartigue hadosztálybeli csapatok a XI. hadtest csapatjait támadták meg és az Albrechtshäuserhofot újból kiragadták a németek kezéből, de onnan a XI. hadtest közép támadó csoportja által, miután az a

¹⁶⁴⁾ A VII. hadtest J. hadosztályának 2. dandára.

Gunstettnél visszatartott tartalékból erősítést nyert, csakhamar megint visszaszorították a Niederwaldba.

Úgyszintén nem volt állandó, — mint alább látni fogjuk — a középén és balszárnyon kivívott siker sem, a német túlerő nyomása főleg délfelől és a középén mindinkább érezhetőbbé vált, miért is a marsall vezérkari főnökének utasítást adott, miszerint a hadosztályoknál még meglevő intakt tartalékokat Elsasshausen felé rendelje. Az ismert harcshelyzetnél fogva azonban hamarjában vajmi keveset lehetett összetoborzani: a Froeschwillernél állott 96. szerezd és a 2. tartalék lovas hadosztály 2 ütege, ez volt az egész, a mit **Colson** tábornok parancsnokának rendelkezésére állíthatott.

A Niederwald elfoglalása a németek által.

Az Albrechtshäuserhof visszavétele után a XI. hadtest közép-ső támadó csoportja, mely a korábbi harc alatt széjjelmált erők újbóli sorakoztatása, részben pedig erősítések bevonása által időközben 8 zászlóaljra szaporodott fel, a Niederwald délkeleti kiszögellése ellen támadásra indult. Ezen erdőszélt a franziák kiváló szívóssággal védelmezték s csak akkor húzódtak az erdő belsejébe vissza, midőn a támadó raj vonala 50 lépésnyi távolságra ért.

Ezalatt a Morsbronnál álló balszárnycsoport. a Biblisheimnél visszahagyot 1/94. zászlóalj beérkezése után¹⁶⁵⁾ Eberbach felé nyomult elő. Ezen helységet az oda visszavonult 3-ik turkó ezred védelmezte; a III/94. zászlóalj átkaroló támadása folytán azonban a francziák csakhamar innen is kiszorultak.

A XI. hadtestnek a Sauer patakon Spachbachnál átkelt jobbszárny csoportja már jóval előbb a Niederwald délkeleti kiszögellésének birtokába jutott,¹⁶⁶⁾ a hol sikerrel tartotta magát.

Így álltak a dolgok, midőn a trónörököstől parancs érkezett, mely a XI. hadtestnek meghagyta, hogy az — lehetőleg összhangzásban az V. hadtest támadásával — a további előnyomulást az ellenségnek Elsasshausen és Froeschwiller körül elfoglalt állásai ellen folytassa. E célból Böse tábornok a tüzérség- valamint a Gunstettnél tartalékban álló III 88, II és III/82. zászlóaljak közelebb vonását rendelte el.

Mialatt ez megtörtént volna, a sűrű cserjével benőtt Niederwaldba behatolt osztagok csak nagy nehezen jutottak előbbre, végre délután 1/3 óra körül a közép-ső támadó csoport is kibukkant az erdő északi szegélyén, a hol a jobb szárny csoporthoz tartozó s az erdő szélén már jó ideje harcban álló I. és II/88. zászlóaljak

¹⁶⁵⁾ Lásd a 144. oldalon.

¹⁶⁸⁾ Lásd 143. oldal.

mellé a 83. ezred I. és II. zászlóalja is felfejlődött. Később e két ezred, illetőleg harczcsoport közé a 95., 80. és 87. ezred összekevert osztagai ékelték be magukat.

A balszárnycsoportból Eberbach elfoglalása után a 32. ezred a nevezett helységtől észak-nyugatra fekvő magaslat s onnan a reichshoffen-froeschwilleri műút felé a 3. turkó ezredet követte; az ezen csoporthoz tartozó többi csapatok egymás között, valamint a közép támadó csoport osztagaival sűrűn összekeverve nyomultak elő a Niederwald nyugati részében annak északi szegélye felé.

A francziák ezalatt fél 3 óra tájban a Niederwald és Elsasshausen között elterülő kis erdőcskébe vonultak vissza; ide rendeltetett időközben a Colson tábornok által Elsasshausen tájékára vezetett 96. sorezred is. Ugyanez időtájt gyülekezett Elsasshausen tájékán a Kálvária hegyről visszaszorított Maire dandárhoz tartozó 99. sorezred 2 zászlóalja is, míg a Ducrot hadosztály még érintetlen 18. sorezrede a Froeschwillertől délre fekvő magaslatra rendeltetett.

Mindezen erők erős támadó lökemre indultak a Niederwald északi szélét elfoglalt poroszok ellen, a lökem éle azonban a hátulról beérkező porosz osztagok ellentállásán csakhamar megtörvén, a francziák újból visszaszorítottak, sőt még-a Niederwald előtt fekvő kis erdőcske is a németek birtokába jutott.

Elsasshausen bevétele.

A németek ezen folytonos tényyerése daczára a francziák csak a legközelebbi terepszakaszig, Elsasshausenig vonultak vissza, a hol a helységtől nyugatra felvonult tüzérséggel együtt újból ellenállást fejtettek ki.

A német csapatok a megelőző harczok által már nagyon ki voltak merülve; az első vonalbeli csapatok mögött érintetlen, friss tartalékok már egyáltalában nem állottak, a harczászati kötelék pedig az erdei harcz közben érzékenyen meglazult. Ily viszonyok között a támadást csak is az erőknek végső megfeszítése mellett lehetett folytatni, a mi a csapatoktól a legnagyobb áldozatkészséget követelte.

Másrészt nem volt kizárva az eshetőség, hogy a francziák a támadásnak abbanmaradása esetén vérszemet kapnak s teljes erővel az V. hadtestre vetik magukat.

Mindezeknél fogva **Bose** tábornok a támadás folytatására háttározta el magát, melyet az időközben felvonult tüzérség hathatósan támogatott.

Még pedig harczba lépett 2 üteg Elsasshausentől keletre, 6 üteg pedig más alkalmas állás hiányában az ellenséges gyalogság-

hoz igen közel a helységtől délre; összesen tehát 8 üteg, mely tüzelését főleg Elsasshausen felé összpontosította. A helység már ki is gyulladt, azért a védő még mindig nem hagyta el állását.

Ekkor Böse tábornok „az egészszszel előre!“ (das Ganze avancieren!) vezényszóval általános támadást rendelt el, mire mindenki, kinek még elég ereje volt, előre rohant.

Kelet felől, az V. hadtest osztagaival keverve (a 7., 46., 47., 50 és 58. ezred részei) a III/83. zászlóalj és a 11/82. zászlóalj egy része hatolt be a helységbe; utóbbi zászlóalj fenmaradó része Elsasshausen hátulról kerülte meg. Ez alkalommal **Colson** tábornok is, Mac-Mahon vezérkari főnöke, halálosan megsebesült.

A helységtől nyugatra fekvő magaslatok ellen, honnan a **Forgeot** tábornok parancsnoksága alatt állott ellenséges hadtest-tüzérség pusztítólag hatott, a 82. és 88. ezredek III. zászlóaljai, a 83. ezred 1. és 3. századja, az 1/94. zászlóalj s ezek mögött még különböző ezredek töredékei indultak rohamra, mely alkalommal 2 ágyú és 5 szórólöveg került a győzők kezébe, kiknél a rend és a harczászati kötelék a roham alatt teljesen felbomlott, úgy hogy az a tiszték legbuzgóbb tevékenysége daczára sem volt hamarjában helyreállítható, miért is egyes osztagok rendezetlen tömeg alakzatban kezdtek az Elsasshausen-Froeschwiller közötti magaslatokat megmászni, miközben a legszélsőbb balszárnyon a 32. ezred a reichshoffen-froeschwilleri műút felé folytatta előnyomulását.

A Pellé gyalog- és a Bonnemains lovas hadosztály támadása Elsasshausen felé.

Elsasshausen elvesztése után a francziák még egy újabb erős ellenlökemre szánták el magukat.

Mac-Mahon ugyanis még Elsasshausen megrohanása alatt körülbelül délután 3 óra tájban meghagyta Pellé tábornoknak, miszerint az az utolsó tartalékot képező 74. és 50. soreddel és az 1. turko-ezreddel Elsasshausen és a tőle keletre fekvő magaslatokat támadja meg.

Egyidejűleg **Bonnemains** tábornok utasítva lett, miszerint hadosztályával a porosz balszárny ellen rohamra induljon.

A Pellé dandár első harczvonalában előnyomuló 1. turkó-ezred Elsasshausennél a német III/83., II 82. zászlóaljakra és az azokkal keverten harczoló V. hadtest csapatjaira bukkant s azokat a második harczvonalban követő 2. soreddel segítségével a Niederwaldba vetette vissza, mely alkalommal az előbb elvesztett ágyúk és szórólövegek újból a francziák kezébe kerültek vissza.

Midőn azonban az előnyomuló francziák jobb szárnya ellen a 94. gyalog ezred, azok balszárnya ellen pedig az 58. gyalogezred II-ik zászlóalja harczba lépett s azonfelül egy Elsasshausenből

keletre felvonult üteg a francziákat 150 lépésről kartácstűz alávette, utóbbiak kénytelenek voltak újból visszavonulni.

E válságos pillanatban tört elő a **Bonnemains** lovas hadosztály, mely időközben az eredeti álláshelyén becsapódó lövedékek elől kissé jobbra húzódott, úgy hogy majdnem Elsasshausen mögé került.

A hadosztály első harcvezetőjét az 1-ső vertes ezred, valamint az ettől balra és lépcsőzetesen hátra álló 4-ik vertes ezred képezte; a második harcvezetőben a 2-ik és 3-ik vertes ezred állott.

Hasonlóan mint a Michel dandárnál, úgy itt sem volt a terep lovas támadás keresztülvitelére alkalmas. Számos árok, embermagasságú fatörzsek, továbbá szőlő és komlókertek nagyon megnehezítették a támadást az ezekben jó fődőzékkel találó gyalogság ellen.

Elsőnek **az 1. vertes-ezred** indult századonként támadásra, miután egy közbeeső árok az ezred zárt rohamát megakasztotta.

De még mielőtt a gyalogsági vonalba betörhetett volna, keresztűzbe jutott s kénytelen volt visszafordulni.

Tőle balra a **4. vertes-ezred** ment át vágta, melynek 2 százada 1000 lépésnyi roham után az ellenség által erősen megszállt komlókert közelébe ért, honnan öldöklő keresztűz fogadta, mely elől csak kevesen menekülhettek meg, kiket az elesett ezredparancsnok helyettese csak nagy nehezen gyülekeztethetett.

Az elsőt követő második dandár fél ezredenként indult rohamra.

A **2-ik vertes ezred** fele a közbeeső árkokban maradt, parancsnoka pedig foglyul esett.

A **3-ik vertes ezred** parancsnoka még mielőtt rohamra indult volna, fején találva, halva bukott le a lováról. Az ezred fele az előtte szerencsétlenül járt osztagok halottjain és sebesültjein át indult rohamra, de szintén eredmény nélkül. A leghátul levő fél-ezred tűzbe sem került, miután a hadosztály maradványainak visszavonulásának biztosításával bízott meg.

A lovasság maradványai az időközben helyét elhagyni kényszerült tartalék tüzérséggel együtt, Reichshoffen felé vonultak vissza.

A lovas támadás leple alatt a Dumesnil és Lartigue hadosztályok a froeschwiller-reichshoffeni műút felé húzódtak vissza.

Kölcsönös helyzet d. u. 3 óra tájban.

A déli szárnyakon:

Elsasshausen bevétele után a német balszárny általában véve a wörth-gundersboffeni út mentén fészkelte be magát, még pedig állott:

A XI. hadtesttől: A legszélsőbb balszárnyon, melynek fedezésére a württembergi tartaléklovasság Reichshoffen felé irányított, ¹⁶⁷⁾ a 32. ezred; az Éber patak forrásai tájékán a III/82. zászlóalj, ettől jobbra a 94. ezred, továbbá a 88. és 95. ezred III. zászlóaljai és az 1/83. zászlóalj; Elsasshausenben a 11/83 zászlóalj s attól délre ugyanezen ezred III. zászlóalja.

A hadtestnek a megelőző harcok alatt erősen széjjelmált többi gyalogsága Elsasshausennél és attól délre gyülekező félben volt; abból a támadás folytatása alkalmával Froeschwiller bevételénél csupán a 80. és 87. ezred egyes részei vehettek részt.

Az V. hadtesttől: a 18. dandár keverten a XI. hadtest csapatával, Wörth és Elsasshausen között lépett akcióba, és pedig annak 7. király-gránátos ezrede nevezett helységtől délre, a 47. ezred pedig a csatavonal közepe és balszárnya közötti űrt töltötte ki. Az utóbb említett két ezred közé a 17. dandárhoz tartozó 58. és 59. ezred II. zászlóaljai és az 50. ezred (a 20. dandártól) ékelte be magát.

Egy vonalban a gyalogsággal, sőt helyenkint még előtte is, a XI. és V. hadtestnek 13 ütege állott, melyhez később a 3. és 4/11. (könnyű) ütegek is csatlakoztak.

E szerint a támadás folytatására, az egészen különálló 32[^] ezredtől eltekintve, és nem számítva a még csak gyülekező félben levő csapatrészeket, rendelkezésre állott e szárnyon az első vonalban összesen 20 zászlóalj.

Ezek mögött a csata színhelyére éppen beérkezett Werder hadtestéhez tartozó **württembergi hadosztály** 2. dandára állott. ¹⁶⁸⁾

Hogy a 3-ik württembergi dandár miért nem érkezett be a hadsereg-parancsnokság intézkedése értelmében, a számára kijelölt Dieffenbachba, azt a rendelkezésre álló kiforrásokból nem voltam képes megállapítani.

Midőn az utóbb említett hadosztály 2. dandára délután 2 óra körül Gunstettnél a Sauer patakhöz ért, a hadosztály parancsnoka **Obernitz** tábornok a XI. hadtest harcára való tekintettel a további előnyomulást rendelte el.

A Sauer patakon való átkelés alatt a koronahercegtől parancs érkezett, miszerint a hadosztály az ellenség visszavonulási vonalának elzárása céljából Gunstetttől Reichshoffenbe meneteljen.

Midőn a dandár a Sauer túlsó partjára ért, az Elsasshausen körüli elkeseredett harc éppen legjavában folyt, miért is a württembergi 2. dandár parancsnoka, **Starkloff vezérőrnagy**, dandarával a vett parancs ellenére nevezett helység felé kanyarodik le.

A dandárnak nagyobb része: a 3. vadász- és az 1/2. zász-

¹⁶⁷⁾ Lásd 138. oldal.

¹⁶⁸⁾ A hadosztály 1. dandára, mint tudjuk (lásd 137. oldal) a Hagenauer Forst-tal szemben hagyatott vissza.

lólaj, a támadás folytatásánál Elsassshausentől nyugatra a XI. hadtest ezredjei között fenálló hézagok betöltésére használtatott fel; ugyanezen részt követte tartalék viszonyban az I/5. zászlóalj a 6. üteggel, mely utóbbi a felvonulásra a porosz ütegek mellett állítólag nem talált helyet. Végül a II/5. zászlóalj a harcban álló porosz tüzérség jobb szárnya mellett vonatott előbbre, a hol a 2. ezred 5-ik és 6-ik százada löveg fedezet gyanánt visszamaradt.

Az Elsassshausenből kiszorult *francziák* egyelőre csak a Froeschwillertől délre elterülő magaslatokra vonultak vissza, a hol *Lartigue* tábornok újabb ellentállást készült kifejteni; a 3. turkó ezred a nevezett helységtől nyugatra fekvő erdőt tartotta megszállva.

A középén:

A *porosz V. hadtest* osztagainak a Wörth- Froeschwiller közti magaslatok birtokbavétele után¹⁶⁹⁾, azok kézben tartásával, meg kellett elégedniük és 2 és 3 óra között álló tűzharcot folytattak, még pedig a 19. dandár összes zászlóaljaival helyileg egyesítve, a wörth-froeschwilleri műút mindkét oldalán, tőle jobbra, az 58. és 59. ezred I. és III. zászlóaljai (17. dandár) összesen 10 zászlóalj.

Ezek mögött Wörth nyugati kijáratánál a 37. ezred zászlóaljai gyülekeztek.

A tüzérség egy része, már előbb vonatott át a Sauer jobb partjára,¹⁷⁰⁾ és Elsassshauen körül a XI. hadtest ütegei mellé vonult fel és pedig a 10. hadosztály 4 ütege nevezett helységtől nyugatra, a 4. könnyű üteg pedig attól keletre; a hadtest tüzérség III. és IV/5. számú nehéz ütegei szintén ide rendeltettek, de tényleg már nem vettek részt a harcban.

A fennmaradó 7 üteg a Sauer patak keleti oldalán, a wörth-görtsdorfi út mentén maradt; fedezetüket a tőlük balra hátul felállott 4. dragonyos ezred képezte.

A 14. dragonyos ezred a Säge-Mühle tájékára tolatott előre.

Ezen erőkkal szemben *francia* részen a *Dumesnil* és *Raoult* hadosztály sikerrel tartották magukat.

Az északi szárnyakon:

A II. bajor hadtestnek önkéntes visszavonulása folytán a harc a csatavonal ezen szárnyán jó ideig szünetelt s élénkebbé csakis az I. bajor hadtest részeinek beérkezése után vált ismét.

¹⁶⁹⁾ Lásd 141. oldal.

¹⁷⁰⁾ Lásd a 141. oldalon,

Midőn ezen hadtest élhadosztálya délután 1 óra tájban egyik dandárával Gloersdorfnál felfejlődött, másik hadosztályával pedig Preuschorfhoz ért¹⁷¹⁾, a középben harczoló V. hadtestnek már majdnem valamennyi osztaga az első vonalba rendeltetett.

Ez okból a tönörökös, ki a Wörth-Dieffenbach közötti magaslatról személtle a csata menetét, délután fél 2 órakor *v. d. Tann* tábornoknak parancsot küld, miszerint az V. hadtest támogatása céljából hadtestével a Sauer túlsó partjára keljen át; utóbbi ennek folytán 1-ső hadosztályának meghagyta, miszerint Froeschwiller felé előnyomulva, az ellenség balszárnyát átkarolólag támadja meg.

Említett hadosztály parancsnoka, *Stephan* tábornok ehhez képest a 2. dandárnak meghagyja, hogy a Sauer patakot arcban és az Alté Mühle-nél lépje át, e mögött pedig az 1-ső dandár, a nevezett malomtól Froeschwiller felé nyomuljon elő.

A 2. *dandár* jobb szárnya ennek folytán az Alte-Mühlenél a patakon átkelve, a II. bajor hadtestnek azon a tájon még harczban álló részeivel összeköttetésbe lépett, egyidejűleg a dandár balszárnya a froeschwilleri magaslatok keleti lejtjét kezdte megmászni.

Az előnyomulás csak lassan mehetett végbe, miután a *Raoult* hadosztálynak a froeschwilleri erdő keleti részében befészkelte osztagai szívós ellentállást fejtettek ki.

Az 1. *dandár*, mely délután 1 óra 45 perczkor érkezett Goersdorfb. később a 2. dandár mellett és a mögött lépett harczba; a 3. chevaux-legers-ezred az Alte-Mühle mellett állott fel. A hadosztály tüzérsége egyáltalában nem vonult fel.

Azonban az ekként harczba lépett újabb erők sem igen vergődtek zöld ágra; több rendbeli szuronyroham a védő öldöklő tüzén tört meg. Sőt midőn délután 3 óra tájban a testőr ezred két első vonalban álló zászlóalját tévedésből hátulról a saját csapatok tűz alá fogták, azok a III/11. zászlóaljjal együtt a Säge-Mühle felé vonultak vissza. Az üldözésbe átment ellenséget *Dietl* vezérőrnagy a testőr ezred III. zászlóaljával és a 2. vadász zászlóaljjal, melyek körül a hátráló csapatok is sorakoztak, feltartóztatta, s így a harcz e szárnyon újból helyreállított.

Froeschwiller bevétele.

Daczára annak, hogy Froeschwiller délután 3 és 4 óra között a németek által említett módon félkör alakban körül volt véve s hogy a Reichshoffen-en át vezető visszavonulási vonal a 32. ezred és a lovasság előnyomulása által már nagyban veszélyeztetve volt, a francziák még mindig nem adják fel állásukat, miután azt Mac Mahon a lehetőség legvégső határáig tartani óhajta.

¹⁷¹⁾ Lásd 137. oldal.

Délután 4 óra tájban a védőállás gócpontja, a sebesültekkel és halottakkal túltömött Froeschwiller több helyen kigyulladt, az ellenség alkotta gyűrű pedig perczről-perczre szorosabbá vált, úgy hogy az állás feladása immár elodázhatlannak látszott.

A visszavonulás fedezésére **Ducrot** tábornok az 50. ezred III. és a 18. ezred II. zászlóalját a Grosser-Wald keleti szegélyén veendő állásba rendeli vissza, a hol-, nemkülönbén a Reichshoffen felé vezető műút mindkét oldalán, a tüzérség is felvonul. Ugyanitt kellett volna gyülekeznie később az 1-ső hadosztály 2. dandárának is.

Még mielőtt ezen mozdulatok befejeztettek volna, a félkört alkotó német csatavonal általános támadásra indul, a még mindig heves ellentállást kifejtő francziákat visszaveti és minden oldalról behatol Froeschwiller helységbe, hol a védő még jó ideig, elkese-redett makacs, de reménytelen utczai harczot folytat.

A harcznak ezen utolsó fázisát a valóságnak megfelelően ecsetelni szinte lehetetlen, a mennyiben a támadónál a sereg-, a csapadtest-, osztály-, sőt még az alosztálykötelékek is teljesen felbomlottak, és mivel az ellenséges állásba való betörés után mindkét félnek nagymérvű összekeveredése és dulakodása folytán keletkezett nagy zavar az idő pontos meghatározását kizárja, minek folytán a harcz egyes részleteinek benső összefüggését megállapítani egyáltalában nem lehet.

A Froeschwillerben folytatott tusa alatt a francziák egyrésze a megsebesült Raoul tábornokkal együtt foglyul esett, a többi teljesen felbomolva, futással keresett menedéket Reichshoffen felé, miközben még a német 32. ezred üldöző tüze is nagyszámú áldozatot szedett.

Froeschwiller elestével a csata sorsa d. u. 5 óra felé el volt döntve.

Megjegyzések a délutáni harcz lefolyásához.

A porosz trónörökös megjelenése a csatátéren a harcz menetének más ferdulatot már nem igen adhatott, miután a már meglevő tényezőkkel neki is számolnia kellett, feladata ehez képest más nem lehetett, mint a teremtett harczhelyzet alapján a már is harczban álló és még csak ezután beérkező erők kölcsönös összműködését szabályozni és biztosítani.

A koronaherczeg felfogása a helyzetről és ebből kifolyó akarathatározásának: a **kettős útkarolás** eszméje, közölt parancsában nyer kifejezést, melyre túlerejének biztos tudatában joggal határozhatta el magát.

Mindazonáltal az absolut számbeli túlsúly daczára azt tapasztaljuk, miszerint a lekötő harczot folytató és hatalmas, méltó ellenfél nélkül álló tüzérség által támogatott V. hadtest igen könnyen ellen-

séges áttörés lehetőségének van kitéve, mely a francziáknak kissé aktívabb tevékenysége mellett könnyen be is következhetett volna.

Hogy a koronaherczeg a műveletnek ezen érzékeny oldalát átlátta, arról a Kirchbach tábornoknak adott azon meghagyása tanúskodik, miszerint az a támadó előnyomulást arczban egyelőre halaszsa el, nehogy az V. hadtest a két átkaroló csoport nyomásának érvényre jutása előtt az egyenkénti megveretés eshetőségének tegye ki magát.

Ez okból a Kirchbach tábornok által délután 2 óra tájban kiadott általános támadó intézkedést nemcsak korainak, hanem az ily nehéz terepviszonyok között alárendelt erőkkal keresztülvinni szándékolt arctámadást egyáltalában indokolatlannak kell jelezniünk, mely kényszerítő ok nélkül sok vért és áldozatot követelt. Fokozta ezen veszteségeket még azon körülmény is, hogy a támadás rohamosan, elhamarkodva s a tűznek csak csekély mérvben való felhasználása mellett hajtattott végre.

Pedig ha csak az összes saját hadtestbeli erőknél idő engedtetik a harcra fejlődésre, úgy a kijelölt 2500 lépésnyi harcterületnek egy-egy lépésére átlag legkevesebb 10 ember juthatott; ily erős vonallal aztán lehetett kilátás a támadó művelet sikerére.

Hasonlóképpen elhamarkodottnak s elforgácsolttnak kel jelezniünk a XI. hadtest támadását is, melynek két hadosztálya egymás mögött, kölcsönhatás nélkül lép akcióba, mely körülmény további következményeiben a csapatkötelékek nagymérvű összekeveredését vontta maga után.

A hadtest támadásának sikerét nagy mértékben elősegítette azon körülmény, hogy a francziák már kezdettől fogva a Niederwald keleti szegélyét, honnan a Sauer völgy lapályát a legpásztabzóbb tűz alá lehetett venni, megszállani és annak ellenálló képességét mesterséges földzékek és akadályok készítése által fokozni elmulasztották.

A 22. gyalog hadosztály támadásának irányával sem érthetünk teljesen egyet. A hadosztály Böse tábornok által az ellenséges jobb szárny átkarolására rendeltetett. A helyett, hogy ez teljes erővel keresztül vitetnék, annak jó része a már amúgy is erősen széjjeldarabolt 21. hadosztály körletén belül nyer alkalmazást, miáltal ereje szintén elforgácsolódik.

A XI. hadtest tüzérségének alkalmazásáról, mely a középén felvonult nagy tűzértömeghez hasonlóan az összpontosító és tömeges tűz elvére alapult-, szintén elismeréssel kell megemlékeznünk.

A németek támadó előnyomulásával szemben a francziák, Kisebb csapatrészek által kezdeményezett, s így a csata sorsára befolyással nem bíró gyakori ellenlökemektől eltekintve, egyelőre csak tisztán passzív védelmet folytatnak, míg nem Mac-Mahon egy nagyobb szabású műveletre, az ellenség áttörésének keresztülvitelére szánja rá magát; csakkogy ennél cél és eszköz legkevésbé sem áll egymással

arányban, miután ily fontos, döntő, de nehéz feladat megoldására, — amennyiben támadólagos előnyomulásban levő egész ellenséges hadtestek megállításáról és legyőzéséről volt szó, — Maire dandára egymagában már a priori sem bizonyulhatott elégségesnek. Nézetem szerint, ha már a marsall az ellentámadásba való átmenetre az alkalmat kedvezőnek vélte, akkor e célra már most kellett volna a még rendelkezésre álló összes erőt nem apránként, hanem egyszerre latba vetni s ezen művelet által a csata sorsának jó vagy rossz eldöntését kierőszoakolni.

Érdekes, de annál kevésbé helyeselhető a marsallnak azon eljárása, hogy vezérkari főnöke által a hadosztályoktól a még meglevő tartalékokat elszedeti, hogy azokkal támadó lökemét megújíthassa, miután ezen célra végső tartalékának felhasználását nem találta tanácsosnak, érezvén, hogy arra később még nagyon is szüksége leend. Ezen eljárás majdnem olyan színben tűnik fel, mint midőn a vízbe fülő ember végső kétségbeesésében szalmaszálak után kapkod.

Ellenben nem hagyhatjuk dicsérő elismerés nélkül a francia csapatok és alparancsnokok szívós kitartását, kik a túlnyomó ellenség daczára csak lépésről-lépésre tágitottak s a poroszokat 50 lépésnyi távolságig bevárva, állásukat csak a legvégső s kényszerítő szükség esetén engedték át ellenfelük kezébe.

Tanulság tekintetében kiváló beccsel bír az ezen csatában végrehajtott két nagyobbszabású lovas támadás; mindkettőnek közös jellege, hogy lovasság részére nehézkes terepen, intakt gyalogság ellen, arcban hajtattak végre s hogy egyik sem esik össze az egyidőben elrendelt gyalogsági ellentámadással, amennyiben Michel tábornok támadása a gyalogságát megelőzőleg, Bonnemains-ó pedig a testvér fegyvernem által végrehajtott után következett be.

Mindkét esetben a porosz gyalogság felhagyva az addig szokásos négyoszög és csoport alakítással a lovas támadást azon alakzatban fogadta, a melyben éppen volt és fegyverében bízva, abban látta az egyedüli helyes eszközt, mely hivatva van pusztító tüze által a lovas támadást minden körülmények között visszautasítani.

Döntő eredményt egyik lovas támadás sem mutathatott fel; a poroszok előnyomulása csak igen rövid időre, úgy szólván csak a támadás idejére akadt meg s így az áldozatok és a kivívott eredmény korántsem állottak egymással arányban.

A harc utolsó fázisában különösen érdekes az egymással teljesen összekeveredett, minden harcászati köteléket nélkülöző csapatrészek összetömörülése Froeschwiller körül; a mi azután itt a francziák túlszívós kitartása folytán történt, az már nem nevezhető rendszeres harcznak; itt már a küzdelem a felbőszült ellenfelek kölcsönös mészárlásává fajult el.

Az egyes fegyvernemek alkalmazására vonatkozólag a következőket jegyezzük meg:

Mindkét fél **gyalogságánál** az 1866-iki tapasztalatok következtében, zárkózott tömegek alkalmazása helyett már kezdettől fogva erős raj vonalak alakítását látjuk, hogy a puskatűz hatása minél korábban és mennél inkább érvényre juthasson. Tekintve, hogy ezen laza harczmodor még egyik félnél sem élte volt be magát tökéletesen, a harczászati kötelékek felbomlása és a csapatok oly nagymérvű összekeveredése leginkább ezen új harczmodornak tulajdonítható. A támadó e csatában is mennél gyorsabban, lehetőleg feltartóztatás nélkül, közel jutni iparkodik ellenfeléhez, hogy puskatűzét mennél jobban kiaknázhassa. A francia gyalogságot, Spichen-Forbachnál tanúsított magatartásához hasonlóan, itt is a legszívósabb kitartás, annak harczát pedig a gyakori ellenlökemek alkalmazása jellemzi.

A francia **lovasság** az alkalmazását korlátozó terep daczára szép jelét adta áldozatkészségének, melyért bár műveletét nem koronázta siker, — dicséret és elismerés illeti; — ellenben a német lovasság csak igen kis mértékben vallhatja magát a kivívott győzelem részesének; egyes ezredek, főleg a 4. és 14-es dragonyosok reggel óta tétlenül állottak a gyalogsági vonalak mögött.

A német **tüzérség**, nagy tömegekben való alkalmazása daczára, nagyfokú mozgékonytágot, mely kiváltképp a kellő időben való előrevonásában nyilvánult, és e mellett kiváló találó biztosságot tanúsított; vele szemben az elforgácsoltan fellépő francia tüzérség sehol sem állhatta meg helyét.

A tartalék tüzérség, elnevezéséhez mérten, csakaharcz végső pillanatában vonatott előre, de ekkor már az ellenséges gyalogság tüzkörletébe jutván, csak rövid ideig s kevés hatással működhetett.

A mitrailleuse-ök e csatában is majdnem hasznavehetetleneknek bizonyultak.

Visszavonulás és üldözés.

A francia hadsereg a harczot a német túlerő ellen a lehetőség legvégső határáig a legnagyobb vitézséggel folytatta; midőn azonban a sereg a németek által már minden oldalról körülkerített, Mac-Mahon, ki a Grosser Wald keleti szegélyénél felvevő állást foglalt csapatok visszavonulásáig a csatatéren maradt, gyülekezési helyül az utolsó pillanatban Zabernt jelölte meg.

A csapatok a marsallnak ezen utolsó pillanatban kiadott parancsáról már nem értesülhettek s így a zűrzavar és a csapatkötelékek felbomlása oly nagymérvűvé vált, hogy Boulanger adatai szerint a 3. zuáv ezred egyes osztagai például Hagenau árt Strassburgba, mások Zaberntbe s végre egyesek Bitschbe menekültek; egyes emberek csak Chalonsnál csatlakoztak ismét ezredjükhöz.

Egyébiránt a közvetlen visszavonulás Reichshoffen felé már csak azért is meg volt nehezítve, miután az oda vezető közlekedési vonalak teljesen el voltak lepve a nagy vonat által, mely reggel Froeschwillerbe irányítottatott s idejekorán ellenparancsot nem kapott.

Hogy a hátrálás foganatosítására idő nyeressék s nehogy az üldöző ellenség Reichshoffent idő előtt birtokába ejtse, Ducrot tábornok annak védelmére, a harc folyama alatt általános tartalékban állott 16. vadász zászlóaljat rendelte ki; csakhogy a francziákkal egyidejűleg a németek is behatoltak a helységbe, mely alkalommal nagyszámú francia csapat, a németek állítása szerint 1000 emberen fölül, foglyul esett.

Időközben, kevéssel a marsallnak Niederbronnba érkezése után, az V. hadtest (3-ik) *Lespart* hadosztálya is beérkezvén, az I. hadtest romjainak felvétele céljából a helységtől délre fekvő magaslatokat, a Reichshoffen felé vezető műút mindkét oldalán megszállotta.

Ekkor azonban az üldözésre kirendelt német csapatok is közel voltak már.

A koronaherczeg ugyanis még a csata befejezése előtt a szárnyhadtesteknek parancsot adott, miszerint az ellenség előrelátható visszavonulása esetén annak oldalaiba kapaszkodjanak.

A közvetlen üldözés ennek folytán következőleg hajtatott végre:

A *14. huszár ezred* a hozzája csatlakozott 14. dragonyos ezred egy századával és 1 üteg *Bernuth* ezredes parancsnoksága alatt Eberbachon át Gundershoffen felé irányítottatott. Ezen különítmény utóbb említett helyen ellenséges gyalogságra talált, mely a Falkenstein B. tulsó oldalára átmenve, onnan vette fel a tűzharcot; a jobbra kitért különítmény az Eisengiesserei tájékán a Lartigue hadosztály megakadt vonatoszlopát pillantván meg, azt azonnal birtokába ejtette. Este a 14. huszár ezred Eberbach tájékán szállt táborba, míg ellenben a dragonyos század a 10. hadosztályhoz Froeschwillerre vonult be.

A *württembergi tartalék lovasság* négy századja egy üteggel *Scheler* tábornok parancsnoksága alatt Eberbachon át Reichshoffen felé vette irányát s onnan üldözte a Falkensteiner B. mentén visszavonuló ellenséget.

Az említett két lovas oszlop között *Ausin* alezredes parancsnoksága alatt két württembergi lovas század Schirlenhofon át szintén Reichshoffen felé vette irányát, a hol a többi württembergi lovas századokkal egyesült.

Említett helység bevételele alkalmával *Nicolai* tábornok törzsével együtt foglyul ejtetett, ezután az üldözés tovább folytattatott, mígnem annak a felvő állást foglalt *Lespart* hadosztály határt szabott. 9 órakor este a különítmény Reichshoffennél táborba szállt.

Ezen 6 württembergi, 5 lovas század és 2 útegen kívül a közvetlen üldözésnél közbelépett még:

az I. bajor hadtest parancsnoka, *v. d. Tann* tábornok által Froeschwiller bevétele után előreküldött 3-ik cheveauxlegers ezred és az 5. gyalogezred két zászlóalja a II. bajor hadtesttől.

Utóbb említett hadtest parancsnoka, *Hartmann* tábornok a trónörökös által még d. u. 1 órakor kibocsátott s a hadtest főhadiszállásába Langensulzbachba d. u. fél 3 órakor beérkezett parancs értelmében¹⁷²⁾ az 5. gyalog dandárt bízta meg a kapott feladat kivitelével: Reichshoffen irányában az ellenség visszavonulási vonalára nyomást gyakorolni.

Ezen parancsot *Schleich* vezérőrnagy még Langensulzbachban vette, a midőn a harcz Froeschwillernél még javában folyt. Ennélfogva a dandár élén menetelő 8. vadász zászlóalj, mihelyt Nehwiller előtt az erdőből kibukkant, az erdőszélen Froeschwiller felé tartott, a dandár fenmaradó része pedig, 1 zászlóalj kivételével, előbb a Reichshoffen és Grosser-Wald közötti magaslatokra, onnan pedig Niederbronn felé folytatta útját, a hol a *v. d. Tann* tábornok által szinte ide irányított különítménnyel egyetemben az est beálltaig több mint 1000 francziát foglyul ejtett, 100 élelmi és egyébbszerekkel megrakott vasúti kocsit pedig lefoglalt.

A sötétség beálltával a további üldözés be lett szüntetve s a dandár Niederbronn mellett táborba szállt.

A trónörökös este végig lovagolt a csatatéren s a tisztek és legénység örömrivalgása között üdvözölte csapatjait a kivívott győzelem alkalmából.

Események a csata befejezése után.

A franczla sereg zöme és pedig a marsall főhadiszállása, az I. hadtest legnagyobb része, a VII. hadtest 1-ső (*Conseil Dumesnil*) hadosztálya és a visszavonulás fedezésével megbízott V. hadtestbeli *Lespart* hadosztály *Fontanges* (2-ik) dandára a kiadott parancs értelmében a csatára következő éjjel Zabéra felé folytatta visszavonulását.

Ezen oszlop lovassága az említett helyet éjfél után 2 órakor, az erősen széjjelmált gyalogsági tömegek reggel 7 óráig, az utóvéd dandár pedig csak másnap d. e. 10 órakor érte el.

Az V. hadtest Lespart hadosztályának másik *Abatucci* dandára, melyhez néhány ezer I. hadtestbeli menekülő is csatlakozott, éjszakanyugatnak Bitsch felé vette irányát s végül a menekülők kisebb része déli irányban tért ki az üldözők szeme elől.

¹⁷²⁾ Lásd 139. oldal

A német csapatok az éjt következőleg töltötték:

Az **V. hadtest** Froeschwillernél, a **XI. hadtest** Elsasshausen és Wörthnél, az **1. bajor hadtest** 1-ső hadosztálya Froeschwillernél, 2-ik hadosztálya Preuschedorf mellett, a hova az ott letett háti bőröndök újbóli átvétele végett menetelt vissza; a hadtest vértés lovas dandára Lampertslochnál s végül az üldözésre kirendelt 5-ik gyalog ezred, 3-ik könnyű lovas ezred és 1 üteg Reichshoffennél;

a **II. bajor hadtest** 3-ik hadosztályának nagyobb része és a dsidás dandár Reichshoffennél; a 4. hadosztály Lembachnál; az üldözésre kirendelt 5-ik dandár Niederbronn mellett.

Werder hadtestéből az 1. és 3. württembergi dandár a tartalék tüzérséggel Engelshoffnál, a bajor hadosztály Gunstett környékén, a tartaléklovasság Reichshoffennél, a 2-ik württembergi dandár előőrsön Gundershoffen és Griesbachnál.

A **4. lovas hadosztály** este 6 órakor Schönenburgnál parancsot kapott, hogy Gunstettig közelebb vonuljon, a hova este 9 óra 30 perczkor érkezett be. Másnap ezen hadosztálynak a koronaherczegtől időközben kapott parancs szerint, az üldözést délnyugati irányban kellett folytatnia, miért is a hadosztály előremenetét azonnal Eberbachig s onnan 3 órai pihenő után tovább folytatta.

Előőrsök: A Niederbronn- Gundershoffen által jelölt vonaltól nyugatra a Bitsch felé vezető ut mindkét oldalán arczczal északnak és nyugatnak: a **II. bajor hadtest 5-ik dandárétól**. Folytatólag balra ettől, arczczal nyugatnak és délnyugatnak a Gundershoffen és Griesbachban éjjelező **2-ik württembergi dandár** előőrsei állottak.

Veszteségek.

Legérzékenyebben sújtatott a 2-ik turkó ezred, mely állítólag ütközetlétszámának több mint 90%-át hagyta a csatatéren.

Chalus szerint a francziák vesztesége:

Ducrot hadosztály	2652	ember
Pellé „	2150	„
Raoult „	5800	„
Lartigue „	3589	„
Conseil Dumesnil hadosztály	3450	„
Lovasság	1630	„
Tüzérség	506	„
Egyéb csapatok	360	„

összesen 20.137 ember a tiszteket is

beleszámítva.

A csatában résztvevett francziák száma körülbelül 45.000-re tehető s így az átlagos veszteség $41\frac{1}{2}\%$ -k felelne meg, azaz majdnem négyszer akkora mint a németeké (12%).

Vagyis százalékban kifejezve átlag:

Gyalogság 50%

Lovasság 32%

Tüzérség 17%

Duquet szerint a veszteség: 4000 harczonkíven kívül helyezett, 200 tisztt és 9000 fogoly.

Canonge szerint: 5—6000 halott és sebesült, 10.000 eltűnt.

Más adatok szerint a francziák vesztesége: 512 tisztt és 19.625 ember, ebből 200 tisztt és körülbelül 9000 ember hadi fogóságba került s így a halottak száma körülbelül 300 tisztt és 10.600 ember, azaz körülbelül 24%-

Ezenkívül német kézre került még 28 lövegg, 5 szórólövegg, 2& fegyverzettel megrakott kocsi, 158 másféle járómű és 1193 ló.

A németek vesztesége.

V.	hadtest	220 tisztt	5436 ember	137 ló
XI.	„	179 „	2965 „	159 „
I.	bajor „	37 „	746 „	23 „
II.	„	36 „	667 „	14 „
württembergi hadosztály	17	„	339 „	18 „
összesen 489 tisztt 10153 ember 341 ló				

A csatában résztvevett körülbelül 90.000 ember s így a veszteség 12%. Legérzékenyebben sújtott az V. hadtest, mely állományának több mint negyedrésztét veszttette el; ebből a veszteség két harmada (122 tisztt 3426 ember) a 10. hadosztályra, egy harmada pedig (77 tisztt 1842 ember) a 9. hadosztályra esik: ellenben

aránylag kicsi a II. bajor hadtest vesztesége. A *csapattestek* közül legtöbbet veszített:

a 46. gyalog	ezred35	tisztet	982	embert
a 6. gránátos	ezred30	„	876	„
az 50. gyalog	ezred32	„	855	„

Fegyvernemele szerint a veszteség következőleg oszlik meg:

lovasság 5 tiszt 68 ember 63 ló, 1%

tüzérség 10 „ 133 „ 259 „ 2%

gyalogság 474 „ 9952 „ 28 „ 13%

A lovasság kisebb számaránya kevésbé ágii alkalmazásában leli magyarázatát, ellenben különös, hogy a gyakran ellenséges gyalog tűzben felvonult és abban kitartott tüzérség a fenténél nagyobb veszteséget nem szenvedett; a XI. hadtest 14 ütege például mind-össze 5 tisztet, 50 embert és 117 lovat veszített, azaz 3 ütegenként 1 tisztet, 10 embert és 25 lovat.